

Jose Azpiroz

ARBOL ZARRAREN KIMUAK

Erri-literatura
Auspoa Liburutegia

Oroipenak

ETOR

Jose Azpiroz, liburuaren egilea, eta bere emazte Maria beren ezkontza egunean.

ARBOL ZARRAREN KIMUAK

Auspoa Liburutegia
200

Jose Azpiroz

ARBOL ZARRAREN KIMUAK

(Oroipenak)

Zuzendari - Antonio Zavala

EDITORIAL

ETOR

ARGIALETXEA

© EUSKO KULTUR ERAGINTZA ETOR, S.A.
Juan de Bilbao, 13. 20003 DONOSTIA

I.S.B.N. 84-85527-46-1

D. L.: NA. 1.640-1988

Irar-lanak: GRAFICAS LIZARRA, S.L. - Lizarra

ESKEINTZA

Nere billobai:

*Uitzi'n eta Oreja'n asi,
Berastegi'n loratuta,
arbol zarraren kimuak gaude
noranaira zabaldua.
Zuetan iñor kezkatzen bada
jakin-miñak xulatuta,
gure kondaira orra eskeiñi
idatz-lantxo biurtuta.*

Aitonak

JAKIN AL DEZAZUTEN

Iñoiz egiten ditugun familiko otordu ondore batean, nere errain Mari Karmen Garmendia eta nere alaba Maria Rosariok, gure abizena nundik datorren galdetu zidaten, eta gure bizitza ere idatzi bear nukela. Ain naastutzen ari dala bizimodua oraingo presa eta iñora iritxi eziñarekin; eta gure billobak, gauza auetaz kezkatzen diranean, jakin aal dezaten. Alaxe burutu det gauza eze-rez au.

Gero Aita Zabala etorri zan, irakurri nai zuala esanez. Zer esanik ez, pozik utzi nizkiola nere lasdarkadak. Bera izan da geroztik dana zuzendu duana eta gauza apur au ontaratzea lortu duana. Beragatik, berari nere esker beroenak, eta baita ere nere errain eta alabari.

Baiña badaukat zerbait aitortu bearra: zenbat aldiz zuekin da zuen gurasoakin gertatu zaiten Jaungoikoak daki: izketan asi, aspaldiko gertaera edo famelian gertatutako zerbait esan naiean asi, ta askotan erdia bakarra edo gutxiago gogoratu; ta jakin al nezakena jakiteko ardurarik izan ez detalako.

Kezka ta pena sortzen zait nere barruan. Zergatik? Gertakizun oiek geienak nere gurasoen edo aiton-amonen denboran gertatuak diralako, ta nik askotan adituak nere aita zanari.

Izan ere, nere aita oso atsegiña zan izketan, da memori arrigarria zuana. Esan oi zizkigun gauz asko gure aurrekoai gertatutakoak. Bat, iñoiz beste guziak baiño maizago ta ardura geiagorekin esan oi zuana, nundik eta noiztik datorren gure abizena edo apellidoa; zer fameli izan zuan; zein zan Antsone'n gelditu zana; zenbatgarrengoak geran.

Nik milla bider entzun nuan istori au. Jakiña, beti berarekin bizitu giñan. Orduan denak baserrian lan egi-ten genduan. Da eguraldi txarretan edo zaparren batekin bordaren batera babesten giñanean, beti olako zer-bait sortzen zan, da etzuan asko zirikatu bearrik izaten.

Uste det nai zuala aoz-ao datorren istoria edo kon-daira guk ere jakitea, gure ondorengoai esan al izateko.

Baiña gauzak aldatu egin dira. Bateko ikasketak, besteko fabrikako lanak, itz batean, bizi bearrak bana-tu egin gaitu.

Orregatik bildur naiz, biar edo etzi, nundik zatoz-ten edo zein zeraten edo zuen aurrekoak zer izan ziran kezkatzen zeratenean, zuen gurasoak ez dutela, nik go-goan daukaten apurra zueri esaterik izango. Ta gogoa dezutenak jakin al dezazuten, orra paperean jarrita.

Au nere aitamak bizi zirala egin banu, makiña bat gauza geiago jakingo zenituzten. Baiña ez nuan egin, ez alperkeriz, baizik konturatu ez nintzalako. Barkatu bearko didazute.

MIGEL AZPIROZ ARRIZURIETA

Ba, gure abizena edo apellidoa, Azpiroz alegia, Uitzit'etik etorria omen da, paperak diotenez. Antsone'ko nagusi dan bezela, nere anai Joakiñek dauzka jasota. Migel de Azpiroz Arrizurieta eta Maria Kruz Munita Esoin Abenduaren 25'ean ezkondu ziran, Eguberri-egunez, 1782'an. Orduzetik Antsone'n Azpiroz apellidoa.

Nik irakurri ditut paper oiek, eta aita zanak esaten zigun bezelaxe daudela ikusi det. Aitak lengo oitura zarrak nola ziran askotan esan oi zigun, eta oien arabera onelatsu izango zan oien asera.

Urte oietan Antsone'n bizi ziran Juan de Munita eta bere emaztea Maria Bautista Esoin. Ondorengo danak alabak zituzten, eta baserritik eta artzantzatik bizi ziran. Ardiak Lordiz inguruan ibiliko ziran, an baitzuten borda. Etxetik arako joan-etorria, berriz, Plazaola'tik edo Mustar'tik edo Ameraun'dik egin bear zuten.

Oietan iruretan olak ziran. Gaur oraindik, nun ziran jakiteko, pareta, presa eta arrasto geiago ikusteko moduan daude. Eta, olak lana egiteko, ikatza bear zan, da asko gaiñera. Leitzaran'go mendietan, ikatza egiteko egurra bertan zan.

Ola zer zan esango degu. Leitzaran'en burni-minak daude: bat Bizkotx, eta bestea Toloxe-mina. Bizkotx erreka inguruan da, eta karretoa seguru asko idiekin egingo zuten. Baiña Toloxe-minatik karrillak jarri zituzten Mustar'ko bizkarrera.

Andik bera, ola edo labetara, plano deitzen ziztaion. Au da: goitik bera bi bagoi ziran. Bat bean zegoanean, bestea goien zan karga-lekuan; eta, beekoa ustu eta goikoa kargatzen zutenean, au bialdu eta onek beeko utsa gora igotzen omen zuan, eta orrela erabat. Minatik planora esan det karrillak zirala. Ba, karril ortan bagoneta mandoak tiraka ekartzen omen zuten.

Lan au dena, aita zanaren gaztetan. Oraindik antxe dago bidea. Nik karril batzuk ezagutu nituan. Baiña ordurako desegiñak ziran.

Españi'ko gerra-denboran ere, Bizkotx'en atera zuten burnia, eta bertan labetan erre eta Alemani'ra eramane. Alemanak ziran nagusiak.

Aritik galdu naiz eta barkatu. Oletara minerala ekarri eta burnia egiten omen zuten. Eta, bai oletan eta bai basoan oletarako ikatz egiteko, jende asko bear; eta jende aietakoren bat izango zan Azpiroz. Eta au or lanean eta Munita Lordiz'en artzai, or izango zan asera. Nik itxura ala ematen diot, eta aita zanak ala esaten zuan beintzat.

Begira zertan ziurtatzen naizen: Migel de Azpiroz'ek eta Maria Kruz Munita'k ezkontzeko kontratu matrimoniala Ameraun'en egin zuten, Martxoaren 18'an,

1782'an, Muñagorri iskribauaren aurrean. Dokumentu au Joakin anaiak jasota dauka.

Izan zituzten seme-alabak: Jose Lorenzo Azpiroz Munita; bestea Simon, au Zamargiñe'ra ezkondua; bestea Juan Agustin, au iskribaua edo notarioa; beste bat Juan Salbador, au apaiza ta gazterik il omen zan.

Gure aurreko Juan Agustin notarioak egindako dokumentu bat neronek irakurri det. Juan Salbador apaizak Manila'tik bere amari egindako karta ere irakurri det. Au osaba Joakiñek jasota dauka.

Seme-alaben berri aita zanari entzunda dakit. PAPERETATIK ZIUR DAKITENA, MIGEL AZPIROZ'EN ONDORENGO, ANTSONE'N, BERE SEME JOSE LORENZO IZAN ZALA.

Gure aurreko lenengo Azpiroz, Migel zana, oso gizon langillea izan bear zuan. Antsone iru pusketan egindako etxea omen da.

Lenengo partea, oraingo sukalde ta despensa, bañoak eta entrada, izan bear zuan. Urrengoa, belar-zuloak eta tallerra; solairu ezberdiña zuten.

Bigarren zati oni guk «beste etxea» deitzen genion. Ikullua txerritegi zan, da gaiñean iru kuarto zituan, da gaiñean ganbara. Baiña itxia. Danetara, naiz txerritegi, naiz kuarto ta naiz ganbara, lau eskallera-mailla jeisten ziran. Guk ganbarari lastotegia deitzen genion. Lastoak an egoten baitziran. Gero, belar-zuloak egin genituanean, desegin genduan.

Irugarren partea, berriz, -oraingo gelak, aurreko alde-, dana lenengo Azpiroz'ek egiña. Begira egiozute zeñien ederra dan: karrerako arkuak, ixkiñak, leioetako ar landuak, balkoia, ganbarako leioak, armarria Azpiroz apellidoarena. Lan asko ta ondo egiña dago. Ori alperrak ez du egiten. Gizartean artu-eman aundiko gizona izan bear zuan.

JOSE LORENZO AZPIROZ MUNITA

Leen esan dizuet Migel Azpiroz'en ondorengo bere seme Jose Lorenzo Azpiroz Munita gelditu zala. Bere emaztea Maria Teresa Etxeberria izan zan. Au nungo alaba zan ez dakit. Izan zituzten seme-alabak: Pedro Jose nere aitajauna, Juan Agustin, Simon, Joxe Mari, Ana Mari ta Manuela Joakina.

Etxean, Antsone'n gelditua, Pedro Jose Azpiroz Etxeberria, nere aitajaun zana. Eta bere anaiak, Juan Agustin, Simon ta Joxe Mari, Ameriketara joanak. Zergatik?

Ba, garai artan, olak moteltzen asiak nunbait, eta lana gutxitzen asi-edo. Indietara joan da dirua egin nai. Zergatik, ziur ez dakit. Baiña Amerikara jende asko joaten zan. Berastegi'n ez dakit zenbat etxe izango diran, beren etxekoren bat Ameriketara etzutenak.

Juan Agustin da Joxe Mari zartuta illak.

Ana Mari Aitzunalde'ra ezkondu zan, da famili aundia izan zuan. Au zan, osaba Braulioren emazte zan izeba Mariaren ama. Ezagutu nuan da oso maite nuan. Amona motx potxolo bat zan. Prankotan Aitzunalde'ko

sukaldean sutondoan berarekin kontu kontari egona naiz. Uztaren 26'ean jaioa izan bear zuan, da egun orretan oilloa il da gure aita zana salda artzera gonbiratzen zuan. Nik amairuren bat urte nituala illa da, Eguberrietan.

Beste aizpa, Manuela Joakina, Ibarre'ra ezkondu zan da iru seme-alaba zituan. Au aundi mardul bat zan. Larogei ta emezortzi urterekin Tolosa'n illa da.

Juan Agustin, Simon da Joxe Mari, berriz, Ameriketari, Uruguay'en, Melo izena duan erri batean ziran. Iruren ondorengoak izandu dira Antsone ikusten: bat apaiza, bestea medikua. Juan Agustiñen billoba, andre alargun bat, onek, bere aitonari an entzunda, bazekian Antsone nolakoa zan. Batez ere karrerako atear. Bere aitona Juan Agustiñek onuntz egin zuan ikustaldi batean egiñak omen dira.

Aita zanari entzun izan nion: Joxe Mari, aitona Pedro Joxeren anai gazteena, etxetik mandiora negarrez atera omen zan, da nere aitona, Sagasti izena duan belazean, etxaburuan, belarra ebakitzen; da, anai txikia negarrez somatu zuanean, esan omen zion:

— Zer dek, Joxe Mari?

Ta onek:

— Amak jo egin natxiok.

Arek:

— Etorri adi onera.

Ta etxaburuan gora Sagasti'ra igo zanean, galde egin omen zion:

— Zer egin dek, Joxe Mari?

Ta onek:

— Arrautza jan.

Garai artan beartsu ziran da arrautza saltzeko bear.

PEDRO JOSE AZPIROZ ETXEBERRIA

Jose Lorenzo Azpiroz Munita'ren leen semea, Pedro Jose Azpiroz Etxeberria, nere aitona, gelditu zan Antsone'n. Au ezkondu zan Aitzunalde'ko alaba Maria Fermina Saralegi'rekin. Auek dira, nere aitaren aldetik, nere aitajauna ta amandrea.

Izan zituzten seme-alabak: Maria Josefa, Bernardo, Jose Maria, Juan Agustin, Martina, Salvadora ta Paskuala.

Zarrena, Maria Josefa zana, Goienetxe'ra ezkondu zan Jose Lorenzo Arrue'rekin. Auetaz gero itz egingo det.

Bernardo, Joxe Mari ta Salvadora Ameriketara joan ziran. Ni txiki-txikia nintzala etorri omen ziran, da udara emen pasa ta berriz joan.

Andik urte gutxitara, Joxe Mari gaixotu, ta esaten omen zuan bere lurrera etorri bear zuala ezurrak uztera. Baita nere aita zanak azkar abisatu ere etortzeko.

Prestatu omen zan, da abitzeko egunetan gaixoagotu ta bertan il. Nik amarren bat urte nituan. Arek berrogei ta amaika edo amabi. Bere ama bizi zan oraindik.

Geroago Bernardo ta Salvadora etorri ziran, da emen illak dira.

Martina ere, Goienetxe'ko Pedrorekin ezkondua, gero berrituko det.

Gazteena, Paskuala, Maizkurrene'ra ezkondu zan. Gaur nagusi, aren seme Modesto dago.

Nere aitajauna ezagutzerik ez nuan izan. Gazterik illa. Bere alaba Paskuala Maiatzaren 17'an jaio, ta bera San Inazio egunean il, bi illabeteko alaba utzita, gure aita zanak zortzi urte zituala.

Osaba Josolontzok kontatu izan zidan. Arriñe ize-na duan baserriko mandioa egiteko arri-los aundi batzuk ekarri bear, eta nere aitona Pedro Jose beartu omen zuten. Au ordurako gaizki omen zebillen. Baiña bere koñado Aitzunalde'koarekin bialduko zituala idiak.

Eraman omen zituzten bi idi-pare, bata Antsone'koa eta bestea Aitzunalde'koa, lardaia eta lera. Arri aundi ori jarri omen zuten leran, da Antsone'ko idiak ondolik eta Aitzunalde'koak puntan. Ots egin idiai eta bien artean abiatu omen zuten lera bere arriarekin.

Baiña Irari'ko erre kara iritxi baiño lentxeago, iru bat metroko malda igo bear eta idiak alto. Deitu eta zala-parta bai, baiña arria ta lera geldirik.

Gure aitajauna mandiotik begira omen zegoan; eta, ezin zutela ikusi zuanean, bera abiatu omen zan. Lais-ter iritxi omen zan, brusa batekin burua lotuta. Aitzunalde'ko koñadoari esan omen zion:

— Ekatzak akullu ori! Arraioa! Beti idiekin da taju geiago ez izatea gezurra zirudik.

— Atzera! —esan omen zien idieri.

Berdinu omen zituen. Ortarako, lenengo, Aiztunalde'ko idiak puntatik kendu arazi. Gero Josolontzori:

— Balenkarekin el zaiok lera orri azpi-aldetik.

Akulluarekin bi idiak espaldetan jo omen zituan, da:

— Aida, idiak!

Aztarrika ederrak jo omen zituzten idiak. Baiña len bi pareak ezin zutena, gero bakarrak, ura aurrean zutela.

Gizon jatorra eta trebea zala esan didate, baserria, ardiak eta, gaiñera, Leitzalarre'tik eta Leitzaran'dik trabasketan ibiltzen zana. Oso itzai iaioa. Lastima, egin bear zuana egin gabe gazterik illa.

Senarra il da bi illabeteko aurrarekin gelditu omen zan gure amona zana. Morroi bat omen zuan etxean: Maiazkoane'ko Muttua. Oso bizkorra eta ona. Itzik ezin egin. «Aua, au» esaten omen zuan.

Izeba Martinak esan izan zidan: bein garia ebakitzen ari omen ziran, Trintxaleku izena duan soro batean; eta izeba Martina alperraldian egon, da garia ebakiz txuloa egin saillean, da eseri omen zan.

Muttuak desapioa egin omen zion, baiña izeba ez altxa. Ta besotik eldu ta altxa omen zuan, da bi ostiko eman da izeba negarrez etxera. An, berriz, amak beste jipoia eman da berriz sorora. Ederki moldatu zuten. Aita ordekoa izan omen zuten.

Amona bai, ezagutu nuan. Nik amalauren bat urte nituala il zan, osaba Pedrok lo egiten zuan gela ortantxe, gaixoa.

Lurreko suaren ondoan bero-bero, txonkatilletaraiño gona luze bat, batzutan txanbra beltza ta beste-

tan pinttorratua jantzita, guri kontu kontari. Bestetan lanean erdi arrastaka, zartua baitzan, ibiltzen zan.

Guk iñoiz asarretu arazten genduan, gauz onik ez genion egingo ta. Errita ematen zigun. Maldizio auxezuan:

— Jotzen baaut, botako aut zazpi kopetako bidean!

Txikia zan. Oso ona. Zenbat pazientzi artu ote zigun guri?

JUAN AGUSTIN AZPIROZ SARALEGI

Pedro Jose zanaren ondoren, gure aita gelditu zan Antsone'n: Juan Agustin Azpiroz Saralegi, zortzi urte zituala aita il da umezurtz gelditua.

Gero, arditarako beste morroi bat artu omen zuten iru bat urtean. Ura Lordiz'en egoten omen zan.

Jatekoa gure aitak eramaten omen zion: babarruna eta iriña, taloa egiteko. Ori, astean bein, zaku batean. Zaku orri *aanoa* esaten zitzaion. Gaur itz ori ez det uste dabillenik, baiña orrela da.

Gure denboran, udazkenean, Pedro egon oi zan illabete, etxera gutxi etorriz, ardiak aaritzeko denboran, ardiak eta aariak batean sakabanatu gabe eusteagatik, ardi antzurik ez izateagatik. Eta, larunbat-gauez ez bazan etortzen, jai-goizean aanoa eramaten zitzaion. Neroni joan izan naiz, gutxitan baiño.

Ba, alako egun batean, askotan bezela, joan omen zan gure aita aanoarekin, da Kaspar —artzaiak ala zuan

izena— txabolan omen zegoan. Babarrunak egosita omen zeuzkan da taloak egiten asi omen zan, da nere aitari esan omen zion:

— Zoaz, Joan Austin, bordara, ta garai aldeko txuloan an dago nere pipa ta ekatzu.

Txabolatik bordara larogei bat metro daude. Aita zana joan omen zan, da begiratu ta begiratu ta piparik billatzen ez. Ta txabolara omen zetorren da, erdi bidean zala, txabolatik esan omen zion:

— Billatu al dezu?

— Ez. An ez dago, Kaspar.

— Zoaz, mutikoa, zoaz, an da ta.

Berriz joan omen zan nere aita, ta piparik ez. Ba omen zetorren da ia txabolan zala:

— Billatu al dezu, mutikoa?

— Ez.

Ta orduan artzaia txabolatik kanpora atera omen zan; da, atera zanean, nere aitak pipa ortzean nola zeukan ikusi, ta esan omen zion:

— Kaspar, pipa nola billatuko det, ba, ezpaitanean daukazu ta?

— Jaunek eta alare! Oraindik aundiagoak egingo ditut nik!

Laister, bere etxean ezbearren bat gertatu ta ara joan bear izan omen zuan Kasparrek. Goizuetarra zan bera.

Tarte ortan leitzarrak baikuntzean asi; da nola Antsone'ko ardiak Leitze-Berastegi'ren mugan ibiltzen ziran, iñoiz pasa egiten omen ziran, da leitzarrak baitu.

Baitu itzak zer esan nai ote duan? Galerazitako tokian ardiak dabilzanean, galerazitako toki orren na-

gusiak ardiak artu eta preso sartzen ditu; eta gero, egin duten kaltea, ardien nagusiari ordaindu erazi. Ordain orixe da baikuntza-saria .

Ala, beste erremediorik ez ta nere aita ta bere anai Joxe Mari, onek amairu urte ta aitak amaika, biak joan omen ziran artzai, iriña taloak egiteko ta babarruna zaku-kuan artuta. Bi mutikoak ardiak zaintzera, beraz, baitu etzitzaten.

Aanoa eramanda Lordiz'ko txabolara, beraz. Sua egingo bazuten, egurra berak moztu, txikitu eta ekarri. Eltzea, babarrunak alegia, egosi. Musua garbitu eta, edango bazuten, ura ere berak ekarri. Iturria irureun bat metrora dago txabolatik. Talo egiteko oreka berak egin, taloak berak erre. Pentsatzen det beti-beti musu txukunarekin etzitala ibilliko, eta babarrun ondo egosiak etzituztela jango. Ezta naikoa jan ere. Ni, geroz, azi ta gero, joan nintzan iñoiz-edo, mozteko edo beste-tarako, ardiak biltzera. Ta aita zanak babarrunak, gauean apaldu ta kamaiñan etzandakoan egosten zitu-tuan. Goizerako prest egoten ziran.

Aitak esaten zuan: illunabar batean, alde artako ardiak artu aurrean da Aieita izena duan mendi-bizkar batean utzi omen zituzten. Leitzalarre'ko mugatik oso urruti dago leku ori, ta urrengo goizean ardiak palta.

Eguerdi aldera, Leitze'ko artzai bat etorri omen zan esatera, ardiak baituta Ixkibar'ko bordan zeudela, da pagatzera joateko. Baikuntza-saria sei erreal zala.

Bereala, aita an gelditu ta osaba Joxe Mari etxera amarengana diru eske, ordaintzeko. Bi ordu luzeko bide-a dago Lordiz'tik etxera, ta beste ainbeste buelta. Ta, etorri zanean, ama erritan, garai artan sei erreal diru asko baitzan. Amak dirua eman zionean, berriz Lordiz'era.

Apaldu omen zuten, da bi mutikoak erabaki omen zuten, al bazuten, ardiak ostu bear zizkietela leitzar artzaiei.

Ardiak baitzean, nunbait sartuta eukitzen dira ta jabeari abisatzen zaio dijoala, arenak diran ikustera; da, arenak badira, ordaindu baikuntza-saria ta ardiak ekartzten ditu. Orregatik, gure aitak eta anaiak nai zuten ardiak ostutzea, ez pagatzearren.

Erten omen ziran Lordiz'ko txabolatik. Illargi garbia omen zegoan. Joan omen ziran Ixxkibar'ko bordaren ondora, da bordako atakan zakur txiki bat omen zegoan.

— *Juau! Juau!* —armonian asi omen zan.

Eskuarekin belauna joaz, lagun-siñale egiñez, ixildu omen zan. Jo omen zuan makillarekin buruan da seko. Ostiko batzuk egin omen zituan da kito. Patrika-labanarekin soka moztu ta borda atzera eraman, da ilda an utzi omen zuten.

Gero bordara sartu ta ardieri zintzarriak ixildu. Aitak esan oi zuan Jose Mari anaiak ardien zintzarriak nola ixildu zituan. Ortarako, garoa sartzen zaie zintzarrian, mia mugitu ez dedin. Ortara, soifñurik ez du jotzen zintzarriak. Bitartean, nere aita zaintzen, artzaiak mugitzen baziran iges egiteko, borda-ganbaran norbaitek zurrunka egiten omen zuan da.

Ala, batenak ez gaiñerako zintzarriak ixildu omen zituzten da ataka iriki. Ta ardiak kanpora ta beren mendira ekarri.

Urrengo goizean, bi mutikoak, ardien eske balijoazte bezela, Ixxkibar'ko bordara. Ta, bidean zijoaztela, Domartin-borda'ko nagusia topo egin, da galde egin omen zien:

— Nora zoazte, mutikoak?

Erantzun omen zioten ardien billa nola zijoazen, da gizonak esan omen zien:

— Zuek edo besteren batek ardiak ostu egin dazkiela-ta, agitz asarre zaudek. Negar egizue, mutikoak. Bestela joko zaituztea.

Iritxi omen ziran borda artara ta, ikusi orduko, ekin omen zieten, ardiak ostu zituztela ta desapioka. Nere aitak-eta ezetz, ta negar egin da negar egin, da beti ezetz esan. Bultzaka-ta ibilli omen zituzten, baiña jo ez. Larri omen ziran, bai. Baiña bialdu zituztenean, beren sei errealakin oiek Lordiz'era pozik.

Urrena aanoaren eske etorri zanean, amari ekarri omen zizkion osaba Joxe Marik. Ez omen zan asarre ama!

Prankotan entzun genion bateko baikuntza, besteko bakarren bat faltatu. Erreka-zulo aietan zenbat buelta?

Eta okerrena, zakurren bat ardiak galtzen asten bazan. Au da, zakurrak ardia edo ardiak ito eta matrakatu, edo jan ere bai.

Goizueta'ko zakur batena maiz esan oi zuan. Tartean-tartean ardia galtzen eta zein zakur zan ezin arrapatu. Noizbait ikusi omen zuten ardia galtzen. Aieita'ko bizkarrean beera sangaka, Lordiz'ko erre kara sartu omen zuan, ta aita-ta joaterako illa omen zeukan. Polizia deitzen zaien oietako bat omen zan. Baiña azkar iges egin omen zuan.

Orrelako bat gertatzean, bata besteari zintzo laguntzen diote artzaiak, eta bereala jakin omen zuten zein zen zakurra zan: Goizueta'ko etxe koandre alargun batena, ta gaiñera aberatsa. Etxea zaintzen zegoan zakurra.

Ala, ango artzaiak esan omen diote andre orri, eta bera geiagorekin jarri omen zitzaien, esanaz aren zakurrak etzuala alakorik egin: ura etzegoala goseak, eta kontuz ibiltzeko.

Andreak ori esan, baiña zakurrak lengoa berriz ere: ardiak galtzen. Gure aitari iru galdu omen zizkion. Il egin nai zakurra, baiña ez arrapatzen.

Orrela omen zebillen, da egun batez Leitza-larre'n zear bidetxiur baten barrena omen zijoan aari baten billa; eta, baztarretara begiratzeko geldituta zegoala, or azaltzen omen da zakurra beste bizkarrean, korri txikian, bidetxiurrean onuntza. Gure aitak pentsatu omen zuan:

— Oraintxe dek nerea!

Lau bat metro aurreraxeago, pago motz aundi bat omen zegoan; eta zakurra erreka-txulora izkutatu zanean, bi poten pagoaren ondora joan omen zan, da makilla altza ta jarri da erne zai. Aitak zakurrik ez omen zuan ikusten, ez zakurrak ere aita.

Zakurra lasai korri txikian, ezer sumatu gabe, inguratu zanean, anka-otsa entzuten omen zuan. Pagoaren parean pasatzeko muturra agertu zuanean, ea, tira omen zion makillazoa, eta zakurraren uste gabean. Mugimentua ikusi zuanean, aitari begiratu omen zion, baiña mugitzeko denborarik ez omen zuan izan.

Kopeta-ezurrean makillaren ipurdiak zuloa egin omen zion, da seko erori omen zan usu, kostill-ezurrak-eta txikitu omen zizkion eta. Il zanean, bide prankoan arrastaka jetxi eta ar-zulo batean sartu ta arriz tapatuta utzi omen zuan. Baiña iñori itzik esan ez.

Andik zortziren bat egunera, Mandoegi'ko ospelean Goizueta'ko artzai bat, Joxe Bernardo izena zuana, topo egin omen zuan da esan omen zion:

— Antsone, gure atso orrekin ez duk ba giro.

Atsoa deitzen omen zioten andre orri.

— Zakurra ez omen zaiok azaltzen. Norbaitek illa izain ote den ere... Ontzako urrea agintzen omen dik, zakurra zeñek il duen jakiteagatik.

Aitak esan omen zion:

— Nik baneki zeñek il duan, il badute beintzat, pozik esango nitxiokek. Ontzako urrea diru asko dek.

— Bai. Ala duk. Baiña ura iñork il balu, mesede ederra egin dik. Gureak iru bildots eta bi ardi battik janak benpe.

Baiña aitak ari ere ez omen zion esan badaezpada ere, eta zakur famatu ura ala bukatu omen zan.

Gure aitarena eta osabarena bakarra ez. Nik ama-lau urte artean nituala, Pedrok amairu eta Joakiñek amabi, Antsone'n artzaia zan Joxemi izena zuana, Goizuetarra bera; eta udaran etxera joan zan, arreba gaizkitu zitzaiolako. Joxemi Anka-Txabala deitzen genion.

Orrela, artzai gabe gelditu ziran Antsone'n; eta udazkenean, ardiak aaritzeko denboran, nola joan ziran bi anaiak, Pedro ta Joakin, bizkarrean zakutan aanoa artuta, bi mutikoak, gaixoak, gogoan daukat, ardiak zaintzera Lordiz'era.

Jango bazuten, berak baneatu, sua berak egin, egurra berak inguratu, edateko eta eltzea jartzeko ura iturritik berak ekarri bear, ain txikiak ziran da. Zuek guriago azi zerate.

Esaten dute, gau batean, arditakoa egin da txabolara erretiratu ziranean, aparia jartzen ari omen ziran, urdai-puskaren bi prejitu ta aren koipetan beste txorizo-puntaren bi edo iru prejitzen. Da aldameneko artzai bat etorri omen zitzaien txabolara, kontuak esatera. Da nere anaiak:

— Apal zazu gurekin —esan omen zion.

Gizon eldua zan, berrogei urtetik gora, ta onek ala nai.

Asi omen ziran apaltzen, da olakoetan gure oitura zan lenengo, ogiarekin bustiz, koipea jan, ondo legortu arte; eta ondoren jakia. Orduan ere anaiak ala ari omen ziran, da beste nabasiak(1), ok konturatzerako, jaki denak jan. Baiña ordukoarekin gelditu omen zan. Ez omen zituan geiago arrapatu.

Beste egun batean, laiñoa omen zegoan; eta, arditara joan ziranean, aaria sailletik aldegiña eta billatu egin bear. Ta Mandoegi'ko ospelean, au da, Goizueta aldetik, Pedro aurretik korrika eta Joakin atzetik negarrez. Joakiñek negarra erreza zuan, baiña Pedro ere xixikoa(2) zan.

Ontan, laiño tartean, Goizueta'ko artzai bat topo. Ta:

— Nora yoa, mutikoa? —esan omen zion Pedrori.

Onek kasorik erē ez; eta arek berriz:

— Nora yoa, mutikoa?

— Abitutako tokira! —Pedrok.

— Yoa, ba, alajainkoa! —erantzun omen zion.

Onek gure aitarekin zerbait artu-eman bazuan. Gogoratzen naiz, aitik esanda, nola karta bat idatzi nion: «*Lazaro Perurena. Por Hernani. Goizueta. Caserío Untxabi*».

Nik ez nuan ezagutu.

Gero, urteak zear azi zanean, bere aita Pedro Jose zanaren orde, Antsone'ko baserrian jarraitu zuan Juan Agustiñek.

Ogei ta emeretzi urte zituala ezkondu zan Azpikotxe'ko Lukaxiarekin, nere ama. Zuek geienak ezagutu

zenduten amona Lukaxia. Ba, aitak esaten zuanez, lagunak izketan ari zirala, norbaitek esan omen zuan Azpikotxe'n alaba izan zutela, eta nere aitak:

— Gaur jaio dek nere andregai.

Broman esan eta ala gertatu.

Gu zortzi senide izan gera. Ni zarrena. Urrena Pedro; gero Joakin, irugarrena; laugarrena Maria Pilar; bostgarrena ta seigarrena, bixkiak, Florentzia ta Frantziska.

Au, bederatzi illabete zituala gaixotu ta il egin zan. Gogoan det, une ontan balitz bezelaxe, zeñen aur ederra zan, nola gaixo egon zan, da oso gaixotu zanean nere amak aitari nola esan zion:

— Joan Austin, ume onek ez du ikusten!

Aitak egindako kaja polit batean nola egon zan da nola eraman zuten gaixoa.

Uzta zan il zanean. Aitak egin zuan kajak, trapu txuri batekin forratu eta esku-lekuak bi artzai-makilla urritzekoak txuriak zituan. Nola eraman zuten, begira egon nintzan balkoitik. Begietan daukat, oraintxe balitz bezela. Gaixoa!

Urrena dator Simona; ta gazteena, Migel.

Nere aitak, gaztetan, artzai ta baserria, biak ibiltzen omen zituan, bere arreba Martina ta Paskualak lagunduta etxeko lanetan. Da denbora zuanean, kontrabandoan ibiltzen omen zan askotan: Leitze'tik ardoa eta patarra tabernetara, eta etxerako ere bai ardoa, sisa ez pagatzeagatik.

Naparroa'tik onuntz edaria ekartzerakoan, Urto'n zerbait ordaindu bear izaten zan. Gero errian, aiuntamentuan, beste pixka bat. Ta ori ez pagatzearren, gordeka ekarri oi zan. Orduko kontrabandoa Felixek eta Juanitok ekarri izan dute etxerako.

Kontrabando ortan, lenengoz ardoa edo patarrarekin asi omen ziran. Garai aietan, denda berria iriki omen zuan Leitze'ko Aiene'ko Sebastianek; eta orrek, kontrabandoan ekartzeagatik, saria agindu. Gure aita, dirua irabazteagatik, pozik. Gero, Frantzi'tik paketeak ere bai. Eta, atzenean, emengo mutillak, soldaduska ez egitearren, Frantzi'ra pasatzen fronteran.

Ontarako, Torre zana omen zan buru. Onek ekartzen omen zituan Berastegi'ra. Emendik Frantzi'ra, aitak.

Bein, zazpi mutil. Zaldibi'koak omen ziran. Illundu zuanean, abiatu omen ziran; eta, Leuneta deitzen diogun mendi-gaiñera iritxi ziranean:

— Erdi bidea egin al degu, nagusi? —galdetu omen zion batek.

— Ba, oraindik ez. Baiña ia bai.

Artean lautatik bat ere ez. Segi ta segi. Lesaka'ko mendi-gain batean zear omen zijoazen. Illargi betea.

— Nun da Frantzi ori? —galdetu omen zion.

— Ara: eskubitako mendi ura —esan aitak.

— Ni ez noa araiño!

Ta negarrari eman. Bere lagunak gogor egin da nolabait Bidasoa pasa eta igo omen ziran ark utzi bear zituan lekura. Negar egiten omen zuan:

— Ni ez geiago! —esanaz.

Ordurako eguna argitu omen zuan, baiña ongi pasa. Suertea izan omen zuten. Baiña aitak mendi artan pasa omen zuan eguna, illundu arte, berriz etortzeko.

Beti, artutako danak ondo pasa omen zituan. Ardoa eta patarrarekin ere ez omen zan erori.

Bein, Juan Zuri, Saxtin da aita, irurak omen ziran. Aitak eta Juan Zurik ardoa eta Saxtiñek patarra. Ortarako, denda-jabeak aitari esan omen zion:

— Esan zaiok nere aitari eskatron doblea emateko. Ona bear detela.

Iritxi ziranean, esan omen zion bere enkargua, ta bi balde eman eta iturrira bidali. Aitak ekarri omen zuan ura, eta arek garrapoi batetik zerbait bota omen zion urari, naastu eta Saxtiñen zagira. Ura omen zan eskatron doblea, patar ona.

Aitak esaten zuan:

— Nunbait ere, patar ona egiten ez dek zailla izango.

Abiatu omen ziran, esan bezela, Saxtin patarrarekin da beste biak ardoarakin; da, erriruntz zetoze, Tolare baserrian arto-zuritzailleak. Garaiz zebiltzala-ta, zagiak gorde eta arta-zuritzera. An juerga pasa, neska eta mutil. Berriz zagiak artu eta errira.

Baiña mikeleteak ere zai Plazaola inguruan, pasatzerako. Eguna argitzen asia eta Juan Zuri oartu omen zan:

— I! Mantenusoro'n gizona zebillek keiñuka.

Begira jarri omen ziran da errex oartu mikeletea zala. Mikeleteak nunbait oartu nola zetozen, da bi Akezu'ra pasa, eta bestea Mantenusoro'n, aita-ta nora zi-joazen keiñuka erakutsiz. Eskerrak Juan Zuri oartu zan.

Ala, aita-ta iges. Mendi-bizkarrean jira omen ziran ospelera, txagara. An toki jakin batean zagiak gorde eta mantxo-mantxo gora, eta mikeleteak ere bai, Beras-tegi aldera jiratzean alto emateko. Toki onean!

Zagietatik zerbait urrundu ziranean, tximistak egiten Ipuñño aldera igo omen ziran bista-bistatik; eta, Mantenusoro'koa konturatu zanean, dei egin omen zien besteai:

— Or gorde dizkitek!

Orduan bi mikeleteak —ok presaka abiatu ziran— lekura joan da an zagi billa, Mantenusoro'koak nuntsu bear zuten erakusten ziela.

Aiek zagiak gorde eta aldi batean mantxo gora. Mikeleteak mendi-bizkarrean alde batetik eta berak besetik. Eta, bizkor abiatu ziranean, Mantenusoro'ko mikeleteak uste nunbait an utzi zituztela, an presaka abiatu ziralako, eta dei egin omen zien beste bie:

— Or utzi dizkitek, or! Orrera arte berekin zizkitekten!

Aiek, berriz, zagiak askoz beerago utzi ta tranpan igo mantxo. Mikeleteak, batek erakutsi nun joan ziran, da beste biak zagiak billatu naiean, an aruntza ta onuntza. Toki ederrean! Askoz beerago utziak izan. Gero jakin omen zuten, beren lagun batek esanda, mikeleteak nola ibilli ziran.

Bin-bitartean, aita-ta Aintzerge'ra jetxi. An Meaka'ko Roxari bei-zai omen zegoan, da onengana kontuak esatera, besteak despistatzeko.

An, bei tartean, zaldi txiki bat omen zan, da aita aren gaiñera igotzen omen zebillen, igo eta jetxi. Ala zebillela, anka biurritu eta etxera erdi erren etorri omen zan.

Illunabarrean edo gauean entregatu egin bear zagiak, eta itzegin omen zuten errira garaiz joateko. Jaia omen zan. Txistua ari omen zuan. Besteen tartean an iru mutillak, eta aiuntamentuko balkoiean Eizmendi sekretarioa eta bi mikelete. *Mandoa* esaten ziotena bat; bestea aiarra.

Mandoa'k sekretarioari ala esan omen zion:

— Erren egiten duan ori dute buru. Baiña alperrik ibilliko dira. Arrapatuko ditugu.

Baiña ez omen zuan zorion ori izan. Gure aitak Sebastian dendariarekin itzezin omen zuan, da esan zer gertatzen zitzaien. Da onek:

— Kontuz ibilli, e? Beeko ate txikia irikita utziko diat eta andik sartu itzazue.

Apur bat ixilik egonda:

— Nik moldatuko dizkit oiek.

Ostera plazara. An irurak itzeginda, neskai laguntzera abiatu bear zutela. Eta, abiatu ta segituan, neskak utzi ta azkar mendira, Meari'ko Maizkurrene'ko belaze ondoan araitzaren (3) azpira biltzeko. Baiña azkar, e?

Plazan Laxaro zana ttunttuna jotzen ari omen zan. Neskak eta mutillak dantzan. Mikeleteak balkoitik begira. Iru neskak sail batean: Erreroane'ko Malanttoni, Torreko Simona eta Meaka'ko Roxari, len aipatu detena. Aurrenengoa, Saxtiñen andregaiia. Bigarrena, Juan Zuri'ren andregaiia eta gero emazte izan zana. Nere aita bakarrik librea. Oiekin dantzatu omen ziran, da esan:

— Gaur alkarrekin joan bear diñagu etxera.

Neskak konforme.

Juan Zuri'k itzezin omen zuan:

— Gaur *Mandoa*'ri iges egin bear zionagu eta gurekin egoterik ez dezute izango. Azkar utziko zaituztegu. Ik badakin, Roxari.

— Bale eta ixo.

Ala, soiñua ixildu zanean, abiatu omen ziran neskakin. Aita, Roxarirekin. Irurogei metro egongo dira Martintxone'ko krutzera plazatik. Neskari esan omen zion:

— Nik ortik joan bear diñat.

— Bai, motell. Nai dekanean. Da suerte on! Alkarrekin egoteko egunak berriz ere argituko dizkik.

Utzi neska ta usu Meari'ra. Aita irixterako, beste biak an zai. Fite zagietara. Zeiñek berea artu ta errira baztarrez baztar, Domartine'ko etxe atzera. An bi gelditu ta aita bijilantzira. Geaxine'ko ataritik urbildu omen zan, da ezer ez. Azkar lagunetara. Bai usu fite sartu zagiak. Itxi ateak eta alde.

Mikeleteak bai omen zekiten zeinzentzat egiten zuten lana, ta aita-ta neskakin joanak, eta Sebastian tabernaria Kakone'n apaltzen lasai. Goiz aldera ekarriko zituztela zagiak, eta leku ederrean!

Trumoia ari omen zuan, da tximista. Eta Torre'ko Simonari senargaiak esan zer gertatzen zitzairen da erne egoteko. Gauerdia pasata, neska zai; eta tximist-argi batean ikusi *Mandoa* mikeletea nola zegoan zai intxaurren azpian.

Nik Sebastian ezagutu nuan. Berrogei urte banituan, il zanerako. Sebastian Ziri esanda ulertzen zuten geienak. Berastegi'tik joan da Leitze'n ere denda ta taberna zuan. Prankotan bazkaldu nuan berarekin.

Gerra ondorenean, garia eiotzera Leitze'ko Azpiko-errota'ra joaten nintzan, da an, eio arte, beti itxogin egin bear izaten zan, da maiz bazkaldu egin bear. Da aitak esan zidan ara joateko eta esateko zein nintzan.

Lenengo bazkaldu-asmoz joan nintzanean, dendan ari zan gauzak saltzen. Pranko zaartua zegoan. Zerbait makurtua. Me xamarra. Ni ainbat altu. Ille txuri-txuria. Begiak txuri-urdiñak, oso argiak. Kopeta eta arpegia txikia. Aoa ere bai. Kokotxa luze-antxa. Oso arpegi polita. Boza mea.

Aitak esanaz gaiñera, antz eman nion ura zala, ta atzean jarri ta zai nengoan. Jendeak bukatu ondoren, altxa nintzan, da:

— Ik zer bear dek? —esan zidan.

Da nik:

— Bazkaria nai nuke. Joan Agustiñen semea naiz ta onera etortzeko esan dit, eta zuri eskumiñak emateko.

— Bejondaiela! —esan, da eskua luzatu eta gogor estutu zidan.

— Aitak zer dio? —galdetu.

Erantzun nionean, esan zidan:

— Orixe bear diagu! Joan Agustiñek semea bialdu ta bazkaririk ez! Nik etzekit zer egongo dan. Baiña ni bazkaldu gabe natxiok; eta, besterik ez bada, nerea jango diagu biok.

Ontan bi emakume sartu ziran, da:

— Gero itz egin bear diagu eta itxogin zak.

Ala, bazkaltzera deitu arte, an egon nintzan zai, baxo erdi bat eman zidan eta ura edanez. Laister gizon bat eta mutil gazte bat etorri ziran, da:

— Ateak itxi itzazue —esan zien.

Aiek morroiak izan. Etorri ziranean, esan zidan:

— Goazik!

Jantokira joan. Jan-gela polit bat, oso txukuna, baiña batere lujo gabekoa. Ixkin batean exeri zan, da:

— Jarri adi or —esan zidan.

Illoba bat zuan, arreba zanaren semea. Ura bere ondoan jarri zan, da ni aurrez-aurre, eta nere ondoan bi morroiak.

Gelan, apainduritarako, Naparroa'ko arma-arri aundi bat zegoan bere kateekin. Gerra-ondorea baitzan, eta orduan naparrak arro xamar ziran.

Bazkari bikaiña: zopa, garbantzua urdai ta txorizoa-
rekin ondo egosia, azak gaiñetik, xerrak tomatearekin
naikoa, eta arrosa ta esnea, kafea, kopa ta purua, amai-
ka zakur aundi prezioa. Gaurko *una diez*. Aldean
gaude!

Bazkaria bukatu zanean, illobak eta morroiak al-
degin zuten, eta beste kafe bat ekarri arazi ta asi zan
aitaren berri galdetzen:

— Zaartu al da? —galdegin zidan.

— Bai. Ari da —erantzun nion.

— Bai —esan zuan—. Ni bezela ura. Gazteagoa
dek. Ez uan ganadu ederra. Bizkorra uan. Belaunak ere
onak zizkin. Makiña bat lan egin zin Mandoa'k eta ale-
giñak egiten zizkin, baiña etzizkin egundaiño arrapatu.
Sekulan etzin zagi bat galdu. Eskumiñak emaizkiok, eta
esaiok Sebastian lengoa dagoala ta etortzeko. Alkarre-
kin bazkalduko degula, aspaldiko kontu batzuk esanez.

Berau ezkondu gabea zan, da bi emakume izaten
zitian lanak egiteko.

Geroztik iñoiz joaten nintzan, da lenengo galdera:

— Aitak zer dio? Eskumiñak emaizkiok eta etor-
tzeko esan.

— Bazkaria izango al da? —galdetu ta beti berdin
erantzuten zuan:

— Nik etzekit zer egongo dan. Baiña ni bazkaldu
gabe natxiok; eta, besterik ez bada, nerea jango diagu
biok.

Astea bazan edo jaija bazan, an beti bazkari ona iza-
ten zan, da prezio berdiña: amairu zakur aundi, ta be-
rak kobratu.

Gero, esan det, paketeak ere bai, baiña or erori omen
ziran lenengoz. Goizueta'n artu eta Tolosa'ko kanpo-

santu ondora beste eskuari entregatuz ibilli omen ziran. Ontan beti ondo. Gero, Billabona'ko estaziora. Andik, estazioko jefek bialtzen omen zituan.

Auek gauez Goizueta'ko eskuari artu eta Torre'ra ekarri, ta emendik Billabona'ra, Joxe Korreoak kotxean eramaten omen zituan. Au, garai artan kotxearekin eguneroko serbitzua Berastegi'tik Tolosa'ra zuana, eta onek ere irabazi ta aitak-eta neke gutxiago.

— Errextu egin giñuen —esaten zuan.

Bolara batean ondo ibilli omen ziran, baiña atze-nean erori. Ortarako, Bera'ko eskukoak alkarrekin asarretu eta batek guardazibillei txibateatu, eta Joxe Korroea Billabona'ko estazioan arrapatu omen zuten eta kito. Paketeren batzuk Torre'n gelditu omen ziran. Esan izan zigun:

— Ez badituzte izkutatu, nunbait ere gramofono-disko pilla ederra bear dik.

Disko oiek ekartzen omen zituzten. Bein arrapatu eta kito.

— Dirua pranko irabazi genin, baiña geienak jan zizkin —esaten zuan.

Gerra ondorenean ere asi zan kontrabandoa, ogirik etzan garaian. Iriña Gorriti'tik ekarri eta ogei duro. Baiña arrapatzen baziñuten, kito: zaku iriña galdua. Aitari-ta ori gertatu omen zitzaien. Zaku iriñak milla pezeta balio zuan.

Lagun batek esan zidan:

— Asi adi, motell. Dirua aixa irabazten dek.

Garai artan, Antsone'n mando ederra eta gustatu zitzaidan. Eta, oi nuan bezela, aitari esan nion zer proportzio neukan.

Esku-zapiarekin sudurrak zistu egin zituan, esku txangoarekin kopeta igurtzita, «*Juuu!*» egin zuan eta esan zidan:

— Nai dekena egin zak. Nik esan izan dizuet zer probazi eta zer azaiña egin nituan. Arriskatu nai badek, or konpon. Baiña gauzez kontrabandoan baabil, etxean lan asko ez dek egingo.

Alaxe, oztu nintzan eta kito. Ardoa bai; etxerako ekarri izan det. Felixek eta Juanitok ere bai, baiña besterik ez.

Nik ezagutu nuanean, etxean aritzen zan lanean aita. Artzai Lordize'ra joaten zan batzutan arditara. Gero eizera ere bai. Afizio aundia zuan erbitan da azaritan.

Aroztegian dezentea zan. Etxean bear zan dana, berak egiten zigun, edozer gauza: naiz gurdia edo karroa, leioak, atepak... Nik etxean ez det ezagutu bestek egingdako tresnik.

Gero, nik amabi-amairu urte nituala, udazken batean, ezkerreko esku gaiñeko zaiñak aizkora txiki batekin ebaki zituan, da Tolosa'ko klinika batean operatu zuten. Izan ere, gaur aiña aurrerapen etzan da asko sufritu zuan. Denbora luzean ibilli zan eskua tokan zuala, ta azkenean erdi txangoa gelditu zitzaion. Beiak jetzi ez, baiña beste lan guzietan aritzen zan geroztik.

Goienetxe berria egin zanean, ango atepak eta leioak arek egiñak dira.

Guretzat oso gizon ona ta irikia. Ari edozein gauza, lagunari baiño errezago esaten zitzaion. Edozein gauza zala ere, kontseju ona zuan beti. Gauza konplikatua galdetzen bazitzaion, da gogor itzegitea itsusi iruditzen bazitzaion, esaten zuan:

— Motell, biar lotsatuko auen gauzik etzak egin! Beidok: egiñak ez dik bueltarik, ta beti begien aurrean lotsagarri agertuko zaik, naiz illunbetan edo izkutuan egin.

Iñoiz, gu ere santuak ez giñan-da, jenio-txartu edo asarretu arazten genduan; ta oker aundia bazan, maldizioa esaten:

— *¡La India! ¡Cristo de Dios!*

Au esaten bazuan *¡oyo!*, asarre-asarre izaten zan.

Akordatzen naiz bi aldiz jo niñula. Bi zartako, baiña miñak.

Oso umore ona zuan. Amaika bertso eder kantatu zigun. Izan ere, ainbeste zekizkian. Artxibo bat bezela zan aren burua.

Iñoiz kontrabando-pasadizoak kontatzen zizkigun, da gu txoratzen egoten giñan entzuten.

Gu senide alkar maiteak izandu gerala konturatu-ko zerate. Geren bizi guzian bat izan gera. Ori da gure aita zanak, il aurrean, eskatu ziguna. 1952'an il zan, Garagarrillaren 27'an. Goian bego gizarajoa!

Amona Lukasia, berriz, zeok ezagutu dezute. Zeok dakizute ondoena zein ona izandu zan.

Ez naiz gogoratzen iñoiz jo niñunik. Premia izango nuan, ba, nik. Erritan bai, ta askotan, il zan arte guzian.

Emakume oso-osea. Neurri gabeko abildadea zuan lanerako. Begira: ura ildako bigaramonean, ark bezpe-
ran zurituta utzitako patatak jan genituan.

Jakiña: amak nerekin beste senideakin baiño gorabera gutxiago izan zuan, ni Goienetxe'n bizi bainintzan; eta ikusten ez duan begiak negarrik ez.

Larogei ta sei urterekin, Ilbeltzaren 31'an, 1980'an il zan. Aitak irurogei ta amasei zituan, il zanean.

Gure aita Joan Agustinen ondorengo, Antsone'n, osaba Joakin gelditu zan. Denak ezagutzen dezute ta badakizute zeñien umore ona duan. Amaika aldiz tentatu zaituzte. Izeba Katalina ta biak oso ezagun zaizkizue, ta beren seme-alabak ere bai; ta zeok dakizutena ez noa berritzera.

Gure jaiotetxea oso ondo zuzendu du ta esku onetan utzi du. Badakizute orain osaba Joakiñen ondorengo Luisito dala, Azpiroz apellidoa daramana. Beraz, au seigarrena da Antsone'n, Azpiroz apellidoa daramakiana. Nola ondorengoak badituan, badirudi jarraituko duala. Urte askoan segi dezala, danen onerako.

(1) nabasia: *tragón*.

(2) xixikoa: bizkorra eta axioak egitea gustatzen zaiona.

(3) araitza: aritza.

OSABA BERNARDO

Osaba Bernardo, aitaren anai zarrena zan mutilletan. Au Amerikara joana zan lanera, bere osaba eta nere aitonaren anaietara. Melo'n ziran, Uruguay'en.

Ziur ez dakit noiz etorri ziran izeba Salvadora eta biak. Nik amar bat urte-inguru-edo.

Aldi batean Antsone'n bizitu ziran; da, gure amona zana eta aien ama il zanean, kaleko etxe batera joan ziran bizitzera biak, eta berekin batean eramán zuten arreba Florentzia. Ni Goienetxe'n bezela, au an azia da.

Osaba Bernardo Antsone'ra egunero etortzen zan. Oso txarra bearko zuan bestela. Bista bajua zuan eta antiajurekin da bastoiarekin ibiltzen zan.

Antsone'ra etortzen zanean, entrada-atean sartutakoan, bastoiarekin *kaxk!* jotzen zuan, da, iñor inguruan bazegoan, «osaba emen dek» esaten zuan.

Iñor ez bazegoan, sukaldera. An berriz bastoiarekin lurra jo, ta bein edo bein agurra egin, baiña gutxitan.

— *Hermano* nun da?—galdetzen zuan eta ura zan tokira azkar joaten zan.

Giro ona bazan, egunean bi buelta egiten zituan, moteldu zan arte.

Ezkerreko begiko azpiko betazalean, erdia baiño sudur alderaxeago, karatxo bat zuan, nik ezagutu nuan, orratz buru-beltzaren modukoa.

Pixkanaka, urteen buruan, azitzen ari zitzaion, eta Donosti'ko Loidi okulistarekin ibiltzen zan. Baiña alperrik. Beti karatxoa aunditzen. Azkenerako, beatz-puntaren moduko koxkorra egin zitzaion. Da aitari bere kezkek agertzen beti, ta onek esan omen zion:

— Medikuak ez badik sendatzen, San Lontzo'ra joan bear.

Ermitara alegia. Garai artan, erlekizten edo bixikak asko izaten ziran. Eta uste izaten zan, San Lontzo'ra iltze batzuk artuta joan da arrosarioa errezatu, leioan iltzeak utzi ta sendatzen zala. Eta etzan gezurra. Nero-ni prueba eginda nago, iru aldiz beintzat, bixikak aterata; eta iruretan, egun gutxi barru, sendatu egin nintzan. Emen fede aundia zan gauz orrekin.

Osabak bazuan maldizio txiki bat, amerikano geienak zutena. Ura bota ta:

— Neri San Lontzok zer egingo zidak?

Eta aurrera. Baiña koxkorra beti azitzen, da beti aitari kejak kontatzen. Da aitak beti lengoa.

Orrela zebiltzala, enbarazoa bakarra ez; min ere ematen asi, ta komeriak.

Eleizara joaten zan, baiña urruti samar ibiltzen zan. Etzuan federik asko. Baiña artaraiñotu zanean, aitari esan omen zion:

— San Lontzo'ra joateko ere komeriak zeek. Arrosarioa errezatzen ere etzekiagu ta...

Maldizio txikia.

Aitak:

— Motell, arrebari esaiok. Eta, ura ez bada joaten, biok joango gaituk eta errezatuko diat arrosarioa. Ik iltzeak ar tzik.

Ala, arrebari esan dio eta onek baietz. Oso fededuna baitzan.

Beñepein, biak joan dira, arrosarioa errezatu, iltzeak utzi ta etxera. Urrengo egunean aitari:

— San Lontzo'n ere izandu gaituk, baiña au gero ta okerrago zegok.

Aitak:

— Zer uste dek, ba, ik: eskuekin kenduko dikela? Erreza zak, egoskorkerian ibilli gabe, ta ikusiko dek nola joango zaiken.

Urrengo eguna jai, ta astelen-goizean, musua garbitzen ari zala, eskura etzaio, ba, erori kozkorra, kani-ka balitz bezela? Giro zan!

Usu demonio Antsone'ra. Oitura zuan bezela, bas-toiarekin solairua jo zuan. «Ai!» antsia eginda aitarengana.

Eguraldi lainotsu oietako bat zan. Bazirudian langarra asiko zuala. Aita bankuan arotz-lanean ari zan. Ni izketan berarekin. Neri etzidan kasorik egin.

— Aaaa! San Lontzok ez ote zuan balio, baiña au joan dek, *hermano!*

Gero errezo txikia.

— Ori ik esaten uan. Nik esaten nian len ere joango zala —erantzun zion aitak.

Berriz ere errezo txikia.

— Nunbait ere bazeukak talentua San Lontzo orrek. Sinistatu egin bearko diat.

— Ori ez dek, ez, iregatik joan. Eskerrak arrebak arrosarioa erreztatu zuan —erantzun zion aitak.

— Nik etzekiat zer dan, baiña au joan dek.

Emakumeak beatzetan ibiltzen dituzten erraztunei nola gelditzen zaie txuloa, perla galdutakoan? Alaxe gelditu zitzaion. Egun gutxi barru, non izan zuan arras-toa bakarrik.

Andik aurrera, iñoiz tentatu izan genduan, da etzuan aditu ere egin nai izaten. Errezo txikia esanda:

— Ni arek sendatu nitxeuen! Ark nunbait asko zezakek!

GOIENETXE

Leen esan dizuet, leen semea ni naizela gure senide tartean. Nere aita ta ama ezkondu ziranean, nere aitaren aitagutxia Goienetxe'ko Jose Lorentzo omen zan, nere aitaren arrebarik zarrena Maria Josefarekin ezkondua, ta fameli edo aurra izaterik etzuten al izan.

Gero, zorioneko gauzak edo erentzia zala medio, nere aitarekin asarretu egin omen zan. Gure aitona Pedro Jose, testamenturik gabe illa; éta familia azi ta banatzeko jarri ziranean, gauzak banatu egin bear, da gutxi dan tokian asko banatzen zailla. Josolontzok ere nai ta emateko ez. Ortik beren asarrea.

Otsaillaren 9'an ezkondu ziran nere aitamak, ta ni Azaroaren 12'an urte berean jaio.

Nere aitak onela kontatzen zigun. Garai artako oitura, ta gaur ere jarraitzen du: leen seme edo alaba, gurasoak ezkontzean zituzten aita-amagutxiak jasotzen zituzten edo dituzte. Beste aldekoa kaso bat bakarra dakit. Ta ni jaio ta nere aitagutxi bear zuanarekin asarre. Komeriak!

Zenbait buru-auste ibilli ondoren, erabaki omen zuan pakea billatzea ohea izango zuala. Ta, naiz asarre-itxuran egon, Goienetxe'ra joan omen zan.

Sutondoan omen zegoan Josolontzo. Atea idiki ta esan omen zion:

— Josolontzo, semea izandu degu, ta biar bataiatzeko asmoa degu. Jaso nai badezu, zuri tokatzen zaizu.

Asarre-itxuran erantzun omen zion:

— Oso ondo-ondo ere ez natxiok. Baiña neroni gauza ez banaiz, *hermano* bialduko diat. Zer ordutarako?

Urrengo egunean, zortzi ta erdiak baiño len, an omen zan, zituan arropa oberenakin apain-apain jantzita. Lenengo, amarengana joan da zorionak eman. Ta, zuzenean, sukaldera sartu ta tente-tente jarrita, «egun on!» esan omen zuan.

— Baita zuri ere —erantzun nere aitak.

Ta Josolontzok galde:

— Zer izen jarri bear zaio?

Nere aitak:

— Nere aitajaun zanarena.

Josolontzok:

— Zer izen zin ire aitajaunak?

Nere aitak:

— Josolontzo.

Au entzun zuanean, salto egin omen zuan oartu gabe. Nere aitak ikusi. Pozez egin. Berak ori nai.

Akabo! Aren asarreak an bukatu omen ziran. Andik aurrera, noiznai Antsone'n omen zan. Geroztik aurrera oso lagun. Ori neronek badakit ziur.

Gero kozkortzen ari omen nintzan, ta batera ta bestera gelditu gabe.

Ta Pedro ere jaioa omen zan, ta izeba Salvadora Ameriketatik etorria, ta tifusa arrapatu omen zuan. Garai artan, ta geroago ere bai, tifusa gaitz bildurgarria zan: berrogei eguneko kalenturak eta oso kutsakorra, esaten zutenez.

Ni aren koartora ttur-ttur-ttur joaten omen nintzan da Josolontzok nere aitari esan omen zion:

— Ume au gure etxera eraman zak ta an ibiliko dek. Emen badabil, kutsatuko dek eta il. Onixe zerbait pasako balitzaio, geiago ez nitek onik izango.

Bi etxeak bertan daude ta kutsu-bildurrez nere aitak bizkarrean eraman omen niñun nere zarpakin.

Garai artan, Goienetxe'n bizi ziran Josolontzo ta bere emazte Maria Josefa, ta Josolontzoren anai Pedro ta bere emazte Martina. Bi emakume auek nere aitaren arrebak. Bi senar-emazte-aldiak aurrik etzuten. Nerezat osaba ta izeba ziran, da ala esaten nien.

Auetaz gaiñera, morroi zar bat bizi zan. Martin Jose zuan izena; gureztat, Martiuxe.

Denborarekin, izeba Salvadora sendatu ta bizkortu omen zan, da nere aitak osaba Josolontzori esan omen zion ni erabat etxera eraman bear niñula, nere anaiarekin bizi nendin.

Au entzun zuanean, Josolontzo goibeldu omen zan, da aitari esan:

— Etzak eraman. Guk aziko diagu ta bietan emen-txe ibiliko dek.

— Ez, Josolontzo, ez. Nola utziko det, ba? Bere anaiarekin batean azi bear du.

Au entzutean, osaba Josolontzok negarrari eman omen zion, da nere aitari esan:

— Uztak, Joan Austin, uztak! Guk familia izaterik ez diagu izan. Zuek bestea, Pedro, badezute; ta beste ere bidean (Joakin). Guk ere bizi-poz piska bat nai diagu. Ementxe ibilliko dituk bietan alkarrekin denak, eta jaten da lo egiten emen uztak.

Bere arrebak ere erregutu omen zioten; da nere amarekin itzeginda, onek ez omen zuan nai, baiña nolabait konbentzitu ta ni Goienetxe'n gelditu omen nintzan, da bietan azia naiz.

Gogoratzen naiz: jostatzen beti alkarrekin ibiltzen giñan. Baiña jatera ta lotara, ni Goienetxe'ra ta anaiak Antsone'ra. Alaxe ezagutu nuan nere burua, ta ez nuan batere esparik izan.

Ondoren, izeba Maria Josefa il zan, gripe-epidemian, 1918'an, Martxoan. Nik iruren bat urte nituan. Beraz oroitzen naiz. Begitan ikusten det, bere gona luzeekin, andre mardul bat nola zan; da kuartoko armariotik aterata, osabarekin oian nengoan lekuan nola eman oi zizkidan goxoak. Ilda jantzi beltzarekin oia-
ren gaiñean nola egon zan ere bai.

Kozkortu nintzanean, esan bezela, jan da lo Goienetxe'n egiten nuan. Izeba Martina, nere aitaren arreba, len aipatu dedana, genduan etxeakoandre. Izeba Maria Josefa il zanean, bera genduan emakume bakarra etxean.

Bera izan zan nere bigarren ama. Neri zer egin etzekian. Maitegi niñun. Ni ere beraiekin ondo portatzen nintzan geienetan. Jakiña, beste guziak bezela, nik ere, bear etziran gauzak edo pikardiak egingo nituan. Umea ez da geldirik egotekoa izaten, baiña nere gurasoak eta izeba-osabak ez dute mundutik nik emandako buruko min aundirik eramane.

Gauz au bururatzen zaiten bakoitzean, poz aundi bat sentitzen det nere barruan. Bestela, gaixoak naikoa bazuten.

Orain baiño askoz bizi-modu latzagoa zan orduan. Lana geiago ta irabazi gutxiago.

Goienetxe'n bizi giñan orduan osaba Josolontzo, osaba Pedro, bere emazte izeba Martina ta Martiuxe ize-na zuan morroia. Zarra zan bera ere, ta erdi gixaxoa gaiñera. Ni kozkortu nintzanean, berak aldegin zuan. Gero ere, aldian bixitatzen giñun.

Nik, beste gaiñerakoak bezelako bizitza izan nuan. Bizitza normala izan zan neretzat ere. Mimo batzuk geiago, bakarra nintzan etxean da.

Kozkortu nintzanean, eskolara. Eskolara esan det, bai. Oroitzen naiz, lenengo aldiz izeba Martinak esku-tik nola eraman ninduan gizon gazte, aundi, moreno batengana. Sala aundi bat dana umez betea eta mar-marrean. Irakurtzen ari ziran.

Gizon aundi arek, musu bat eman da:

— Atoz, maitea, atoz! Nik erakutsiko dizut. Zuk asko ikasiko dezu.

Ni utzi an da izeba etxera etorri. Juansantsene'ko Isidro gelditu zan, ni etxerakoan Zamargin'go atarirai-ño laguntzeko.

Eguerdi arte artan ez det uste negarra besterik egin nuanik. Bukatu zan egoartea eta etorri nintzan etxera. Arratsaldean berriz. Bereala jarri nintzan ortara ere.

Leen irakurtzen jarri niñun. Ara joaterako ia bane-kian, izebak erakutsita. Laister nintzan saillean bat geia-go. Nunbait ikastun txar-txarra ez nintzan eta maisuak maite nindun. Aurren xamar izaten nintzan. Asko esa-tea da, baiña nere kidekoak ez dira asko, geiago ikasi zutenak.

Maisua, Don Elias Azpiazu Gorosabel, Mondragoi'ko semea. Berdiñik etzuan maisua. Eskolan errespeto izugarria zuan. An zutik ari bear izaten zan. Ona berdiñik gabea. Nik amasei urte nituala, Bergara'ra joan zan. Geroztik alakorik ez da izan.

Maisu bezela berrogei ta amar urte bete zituanean, berak irurogei ta lau zeuzkan, eta bere ikasleakin urrezko eztaiak egin zituan. Gonbidatu ninduten eta an izan nintzan. Bazkari bikaiña egin genduan, eta bazkalondoa izlariak baziran. Eta, atzenean, berari itzegiteko esan zioten.

— Ez, ez —erantzun zien.

— Tira, tira! —esan zion Mondragoi'ko alkateak—. Zuk guri itzegiteko ez dezu prestatu bearrik. Mesedez itzegin apur bat.

Pentsatzen egon zan da asi zan. Bai pulamentuz itzegin ere. Makiña bat txalo jo genion.

Bere maisu izateaz esan zuan, nola ia amalau urte zituala, eskola zarretako maisua jubilatu zan; da Mondragoi'ko alkateak esan ziola:

— Elias, eskola zarretan asi bearko dezu eskola ematen.

Da ezetz berak; maisu ikasi nai zuala. Baiña alkateak amari esan omen zion. Eta amak berari esan:

— Bizitzeko modu gutxi daukagu ta asi egin bearko dezu. Ari zerala, ikasiko dezu.

Amak ala esan zionean, ezin ukatu ta baietza eman. Da asi omen zan erakutsi eta ikasi. Bera esamiñatzera joaten zanean, ordezeko egiten ziona ere bazkaltzen antxe zan.

Berealdiko arratsalde ederra pasa genduan da kontentu etxeratu nintzan.

Gure errira etorri zanean, gaztea izango zan eta bertako neskatxa batekin ezkondu zan. Lau seme eta alaba izan zituzten. 1929'an il zitzaion emaztea, Damasa Agirre Saizar (g. b.). Aurrik zarrenak nerekin eskolan ibiltzen ziran.

Gero, len esan bezela, Bergara'ra joan zan. An jubilatatu zan, da gero Bilbao'ra joan da an il bedeinkatu ura. Jainkoak gordeko du.

Beste leku batean esaten detela uste det, baiña berriez esango det, mundu onetan aitaren urrengo ura izan dala neretzat.

Nik eskolara, egunean bi beaje egiten nituan noski. Berandu etortzen banintzan, errita. Gero, ura ekarri. Bi beaje errekatik eta bat Urruxti'ko iturritik. Gero, oillo-txabolako leioa itxi, gauean piztiak oilloak jan gabe. Otarrain atzean genduan. Oraindik ere paretak an daude.

Azixeagotu nintzanean, ikulluko lanak edo jatenak egiten lagundu, edo beste edozein lan.

Amazazpi urte nituala, osaba Pedro il zitzaigun, gizagajo on puska ura. Izketan zakarra zan, baiña gizon onagorik ez dakit izango zan.

Andik amar illabetera, osaba Josolontzo il zan, da Goienetxe baserria neri utzi zidan.

GOIENETXE BERRIA

Goienetxe'n, etxea oso zarra zegoan, berritzerik etzuana; eta osaba Josolontzok esan oi zidan:

— Etxe ontan bizitzeko, au oso zarra zegok, eta berria egin bearko dek. Aitak asko zekik ortan da lagunduko dik.

Osaba, 1934'eko Apirillaren 5'ean il zan, da izeba Martina ta biok gelditu giñan etxean. Eta izeba gaizki zegoalako, aitak gure etxean egin zuan lo egun batzutan. Da, suertez, aitarekin oi batean, dakidala, lenengo aldiz biok lo egin genduan; eta, oian kontu-kontari ari giñala, esan nion:

— Etxe au iñor bizitzeko modukoa ez dago, ta zerbait pentsatu bearko degu.

— Bai, motell. Auxe txarra! —esan zidan—. Oke-rragoa dek konpontzeko modurik ez detala ikusten.

— Orduan berria egin bearko degu, ba? —esan nion.

— Egon adi lasai ta zerbait erabakiko diagu.

Andik aurrera maiz itzegiten genduan biok gauz onetaz, eta azkenerako ikusi genduan etzegoala beste erremediorik. Zerbait nai bazan, berria egin. Aita serio jarri zan, da galdetu:

— Nolakoa egin bear degu?

— Aundia eta ederra —erantzun nion.

— Bai; errexak dek esaten —erantzun zidan—. Baiña diru-pilla galanta kostako dek. Aiek nola ordaindu?

— Bestela ere, arreglatzen dirua kostako zaigu, ba; ta bein ere ezer ez —esan nion.

— Bai; alaxe dek —erantzun zidan—. Zorpean geldituko aiz, baiña ordainduko al dituk! Egin bear bada, egingo diagu.

Guk urte artan karobia genduan. Gero, artoak eta beste lanak egiñez, pasa genduan udara eta iritxi zan Abendua. Ordurako gorotz batzuk aterata giñan.

1934'ean, osaba Josolontzo il da zortzi illabetera asi giñan.

Garai artan, Antsone'koak, Aitzunalde'koak eta Goienetxe'koak lana alkarrekin egiten genduan; eta ortarako oitura genduan, beiak gobernatutakoan, goizean Antsone'ra joaten giñan Aitzunalde'ko osaba Braulio eta ni, aitarekin eta anaiekin itzegitera zer egin bear genduan.

Esan bezela, Abendua zan. Ama Birjiña Sortzez Garbiaren nobena zegoan. Langarra ari zuan eta bildu giñan Antsone'ko mandiora ta izketan ari giñan. Eta aitak esan zuan:

— Zerbait egin bearko diagu, ba, gaur ere...

— Goazen arrobira, etxe berria egiteko arria ateratzera —esan nuan.

Aitak esan zuan:

— Gosaldu ta esportak artuta, arrobia garbitzera.

Ala, gosaldu eta ostera, Antsone'ra. Esportak, arras-talluak, atxurrak eta pikatxoiak bizkarrean artu ta arro-bira iru anaiak, osaba Braulio eta aita.

Arrobia etxeko terrenoan genduan: Otaburu'n, An-tsone'ko oillategiaren gaiñeko bizkarra. Arkaitz batzuk zeuden eta an asi giñan garbitzen eta ateratzen. Orain ere antxe dago, ikusi nai duanarentzat, arria eta zabo-rra atereaz egindako zuloa.

Pentsatu izan det egun artan egin zala Goienetxe. Jakiña, esan askotan egiten genduan. Baiña egin egin bear, izango bada. Asi giñan da andik aurrera jarraitu bearra zegoan. Andik aurrera, egunero edo giroa za-nean aritzen giñan.

Geienetan iru anaiak jarduten giñan. Iñoiz Pedro artzai joaten zan, da osaba Braulio genduan maisua.

Gero, laguntzera maiz etortzen zitzaigun Maizku-rrene'ko lengusua, Joan Agustin gizaixoa. Madril'go frentean gerran illa da.

Baita ere iñoiz, nere amaren anai zarrena, Patxiku. Au, gu denak baiño geiago zan arrobi-lanean. Asko jar-duna ta asko zekian. Ura etortzen zan egunean, arri asko ateratzen genduan. Amaika lagundu zigun orduan, da gero ere bai. Alegiñak egin nituan, bizi zan arte, or-daintzen. Baiña ez det uste, merezi ainbat egin nionik.

Beste bat laguntzera joaten zitzaiguna, au astean bi aldiz, Baztarretxe'ko nagusia, Sebastian Etxenike Or-maetxea. Au mutilzarra zan, baiña oso umorekoa ta atsegiña. Beti berriketan da tentaketan ari bear izaten zuan; da gu, gazteak, gustora jarduten giñan berarekin. Denakin ari bear izaten zuan, da neri askotan esan oi zidan:

— Ospas! Ik etxean baztarrean kuarto bat egin bear dek neretzat; da, ezkontzen aizenean, bakarrik geldituko aiz ere andrearekin da lan asko izango dek, ta nik lagunduko diat. Goizean beiak jetzi ta ganadu-lanak egin bearko dituk, da segarekin ebakitzera joango aiz ta nik etxekoandrearekin beiak lotu ta jatena-eske joango nauk. Bion arte ekarriko diagu. Gurdia ustutzera-ko, etxeko andreak baratzuri-zopa egingo dik. Gosaldu ta berriz lanera.

Gero algara aundi bat egiten zuan da «*¡Ospas! ¡Que la puñetera!*» esaten. Ori zuan bere maldizio txikia. Ez dakit zergatik esaten zuan. Gero itz egingo det geiago Sebastian orri buruz.

Gure etxean, Antsone'n, baziran erremintak edozein lan egiteko, ta bearra izan genduan: iru arrastallu, bi pikatxoi, bi edo iru balenka aundi, bat *Martzelo* izena duana, irurogei ta amalau kilo pisatzen dituana; bi balenketa, pistoletak sailla eta maza ere bai.

Traste oiek, nik uste det, Leitzaran'go trenbidea egin zanean, an baztarretan gelditutako tresnak, aitak, ardi-zai zebillela, etxerakoan ekarriak izango zirala. Dana dala, guk bear genituan eta mesede ederra egin zuten. Etxekoakin osatu giñan.

Gaiñerako lanak, arkitetoa, argiñekin eta arotzekin tratoak egin, bear zan dana, aitak egin zuan. Ortarako ikasia zan. Arotzian bazekian da asko baliatu nintzan berarekin. Lan oiek denak berak egin zituan eta arro-bira ni beti. Alegiñak egin nituan, bizi zan arte, ordaintzen. Baiña ziur nago ez niola bear ainbat egin.

Gu arria ateratzera ta ekartzera, giroa zanean, egu-nero jarduten giñan. Arria balenkakin da pikatxoiarekin ateratzen genduan; da, arkaitza gogortzen zanean, pistoletakin edo balenketakin zuloa egin da dinamita-kin tiroa eginda, arkaitza puskatu. Ta ibiltzeko aundie-gia zana, mailu aundi batekin puskatu.

Dinamitak motelak zeudela-ta, Antsone'ko sukaldean, ekonomikan berotzen genituan.

Errege-eguna zan. Bezperan, tiroa egingo zalakoan, dinamitak beko apalean sartu ekonomikan berotzeko; ta tirorik egin ez ta ekonomikatik ateratzea aztu.

Errege-egunean oitura zuten edo genduan bezela, arratsaldean, Antsone'ko sukaldean, ama ta izeba Martina, Azpikotxe'ko izeba Joxepantoni ta geiago baziran. Zein, esateko, ziur ez naiz gogoratzen. Musean jardun ziran. Ni begira egon nintzan.

Otza zan da sukaldea berotzeko su aundia. Ta, uste ez genduala, dinamitak barrenean.

Illuntzean, etxerako altxa giñanean, esan zuan buruko miñak zegoala norbaitek. Ni ez nintzan konturatu. Baiña lanak egin da apaltzera joan nintzanean, bai. Izeba Martinak esan zidan:

— Buruko min au etzekit zeñnek egin didan.

Nik ez nion kaso aundirik egin, noiznai buruko miñak egoten baitzan.

Baiña urrengo goizean, lanak egin da gosaltzen ari nintzan arrobira joateko ta, *bla!*, tiro motel bat Antsone aldetik.

Salta nintzan kanpora ta Antsone'ko sukaldeko leiotik ke beltz-beltza ateratzen zan. Korrika joan nintzan da ama ta aita entradan. Bi anaiak ere bai. Amak miña pranko artu zuan, baiña besteak ez, Jainkoari eskerrak.

Miel nere anai gazteenak, iru illabete ta erdi zituan; da gure amak, geienean, seaskan bularra eman da garbituta garai artarako jartzen zuan. Baiña egun artan ez. Miraria! Lixiba egiteko prestatzen jardun omen zan. Orrexegatik bizi da gure anaia.

Zer gertatu zan? Ba, bezpera-bezperan berotzera sartutako dinamitak an egon labeen; Errege-egunean, otza

zalako, su asko egin; da urrengo egunean, gosaltzeko taloak erretzeko, berriz su aundia egin, da dinamitak tiroa egin da ekonomika aidean bota.

Gaiñeko txaparen erdi-partea, bere uraren depositoarekin, Mielen seaskan zegoan, burukoa bete-betean arrapatzen zuala. An egon balitz, gaur Miel gabe bear-ko genduan.

Ama taloak erretzen, da ark zuan min piska bat. Aitak eta anaiak sustoa besterik ez. Orrenbestean libratu giñanean, pozik gelditu giñan. Etzitzaigun geiago aztu dinamitak ateratzea!

Gero, etxea egingo bazan, argiñak eta arotzak eta arkitettoa bear. Len esan bezela, oiekikoa aita zanak egin zuan. Ortarako, bera zekiana zan.

Guk aurrena arria atera arrobian. Geroxeago, nik arria ekarri, gurdia ta lera. Besteak arria ateratzen segi, neri kargatuz. Bei-pare bikaiña genduan: *Txuriko* ta *Beltaxa*. Amaika gurdi arri ekarri zuten gaixoak!

Gero, zimenduak atera. Gogoratzen naiz, Karnaballetan ari giñala bete-betea.

Gero, etxeak bear zituan egur denak bota ta baneatzeko tokira ekarri. Otarrain-txabal'en bota ziran batzuk, besteak Otarrain atzean; da trunko aundiak, pillare, prontal, goi-agak, kontragoi-agak eta zapatak Otarrain-txabal'en banatu ziran, da soliboak eta kapi-rioak ere geienak bai. Beste batzuk Otarrain'en, etxe ondoan. Trunko galantak baziran. Etxeko beiekin, iñoiz Antsone'koak ere bai, bein edo bein Aitzunalde'koak ere bai.

Orrela jarduten giñan, batzutan egur ekartzen, bes-tetan arria ekarri ta atera. Gero, zimenduak.

Olaka-olaka osatzen asi giñan, da Martxoaren 20'an, 1935'ean, argiñak asi ziran paretak egiten, da Maiatza-

ren 24'ean, 1935'ean, bukatu zuten, ta prest utzi tellatua emateko.

Iru argin ziran: osaba Patxiku, Patxiku Torre ta Urlo'ko Joxe Antonio. Lenengotik iru peoi ekarri zituzten: Telesforo, Pio Oñetaberri'koa ta Osiñeta'ko Domingo. Ta geroxeago, Kalaxa'ko Andres.

Bosteun da zortzi metro kubiko ditu, arkitetoak neurtuak. Metroa zortzi pezeta ta erdian egin zuten, peoiak beren kontu zituztela.

Beraz, Goienetxe'k dauzkan pareta edo orma guziak, lau milla irureun da emezortzi pezeta kosta ziran.

Arotzak egurrak baneatu zituzten; da argiñak altxatzen asi ziranean, asi ziran pillareak jartzen da armazoia egiten.

Garai artan gruarik etzan. Arri guzi-guzia bizkarrean jasoa da iru peoiek. Laugarrenak morteroa egin da igotzen zuan bizkarrean, *auntza* esaten zitzaion alakoxe azpil batean.

Asi ta bukatu, berrogei ta lau egunean egin zuten. Ortik pentsatu dezazukete nola egiten zan lan garai artan.

Argiñak pareta jasotzen zijoazen aiñean, arotzak armazoia jartzen zioten. Jakiña: solibo gaiñean olak bota ta bizkarrean igotzen zuten arria. Batak besteakin batean joan bear izaten du. Bestela, ez dago paretak igotzerik. Eta argiñak bukatu zutenean, arotzak ganbara, prontal da solibo, osatua zeukaten. Oso oker ez bana-go, Maiatzaren 24'a zan. Bein argiñak bukatu ezkeron, nai izaten da azkar tellatua jartzea. Txarra baita parententzat euritan egotea.

Gure etxean ere presa zuten, da nere aita ta osaba Braulio arotzakin aiei laguntzen jardun ziran. Daukan

lata dana eta tellak, guk igo genituan. Nunbait nere aitak ala egiña zeukan arotzakin trataoa.

Tella jartzen asi ta bigarren egunean, arratsaldean, illuntze aldera, euria eraso zion; da lenengo aldiz, gaur lo egiten dedan gelaren gaiñean, legorrean egon giñan.

Tellatua bukatu orduko, ola ezartzen asi ziran. Sailandak aundiak eta denbora pranko joan zitzaien.

Aiek bukatzean, igeltseroak, erritarrak: bi anai, Martin da Antonio, Maintzene'koak, eta peoi bat: Kruz Sutegi'koa.

Oiek bukatzean, argi-indarra. Au ere errikoak: Lizarraga'ko Juan eta Domingo, anaiak.

Gero, ikullua berdindu. Ganbelak egin. Osaba Patxiku etortzen zitzaigun. Ura genduan buru. Baita ere nere amaren aita Miel Joakin, osaba Manuel ta osaba Patrizio, laguntzaille onak izan genituan. Sosik kobratu gabe, lagundu ta lagundu. Denen bearrak izan genituan.

Txerritegiak geroxeago egin genituan, zer esanik ez, beti Joakin nerekin izaten zala. Pedro ere geienetan bai. Baiña onek tarteka artzai joan bear izaten zuan.

Goienetxe zarretik Martxoaren aurrenean erten genduan; eta berria egin da berriz etorri Abenduaren 18'an. Bitartean, izeba eta ni Antsone'n bizitu giñan, eta beiak Baztarretxe'n. Denbora gutxian norbaitek lana egin zuan.

Gure ikulluari, ganbelak egiteko, erdiz aurrera berdindu genion. Baiña erdiz atzera irurogei ta bost-amar zentimetroko desmontea zuan. Astera ere bildurtuta geunden.

Eguberrietan osaba Patxiku etorri zan, maiz etortzen baitzan. Kafe artzen sukaldean ari giñan osaba Ma-

nuel, aita ta anaiak. Izketan artaz ari giñan, min ar-
tzen dan lekura maiz eramaten baida eskua, eta osaba
Patxikuk esan zuan:

— Kauen jito!

Ori zuan bere maldizioa.

— Au Erregenetarako bukatu eziñik etzegok, ba! Ni
etorriko nauk.

— Baita ni ere —saltatu zan osaba Manuel— *¡Re-
diez, los judios!*(1) Etorriko naiz ta egin bear degu.

Eta izeba Martinak, berriz:

— Orixe egiteagatik, bazkari ederra jarriko nuke
Errege-egunean.

Aitak serio esan zuan:

— Orduan biar onera.

Esan da ekin da egin. Animatu giñan eta ekin ge-
nion gogotik lanari. Osaba Braulio ta Patrizio ere eto-
rri ziran laguntzera.

Aitajaun zana ere bai.

— Iru mille demoniatue! Jo lanean! —esanez, pi-
katxoiean, zarra zan, baiña ala ere.

Iru-lau bei-pare karraio. Besteak, arrotu ta bete.
Eguraldiak ere lagundu zigun. Erregeen bezperan pare
bat gurdi gelditu ziran ateratzeko, oso berandutu zua-
lako. Makiña bat gurdi zabor bazan aterea. Pozaren po-
zez, izeba Martinak, agindu bezela, bazkari bikaiña jarri
zuan, da lanean bildu giñan guziak bapo. Saxtin ere an
zan. Goienetxe berriko sukaldean bapo bazkaldu gen-
duan, eta arratsalde alaia pasa.

Mai buruan, gure aitaren da osaba Patxikuren er-
dian, aitajauna, Miel Joakin, genduan, bere kasko txuri-
txuriarekin, zoratzen. Gu ere bai pozik bere ondoan.

Bazkal ondoan, aitajaunak sermoia egin zigun, nola alkarri lagunduz al izan zan orrenbeste lan egitea, ta berrizko ere bagenekiala zer egin bear zan alkarri eusteko.

Bere itzak dira:

— Aanbegi ere egin degu —osaba Manuelen etxea—. Orain au ere bai. Au poza! Zer geiago bear det nik gustora iltzeko?

Gizarajoa! Ez dakit zerk esan arazi zizkion itz oiek. Baiña urrenge egunean gaixotu ta oeratu zan. Ez genduan alakorik uste bezperan. Geiago etzuan onik izan, da urrenge Abuztuan il zan. Goian bego. Ura zeruan egongo da. Bestela, ez dakit zein egongo dan.

Aitak bertsoan ere jardun zuan. Bat daukat gogoan:

Etxe berria altxatu degu
ederra ta dotorea,
ezin zirudin leikenik baiño
danera osatu gea.
Ikaskizuna gauza ontatik
nik gaur nai nuke atea:
zeiñen gauza premizkua dan
alkarri lagundutzea.

Arratsaldean musean jardun genduan; da illuntzean, etxera abiatzeko prestatu zanean, apaltzeko geldi erazi genituan aitajauna ta osaba Patxiku, ta apalondoan jardun bat egin kontu kontari, ta osaba Patxiku ta biak etxera joan ziran.

Izeba Martina ere gaixo zabillen lendikan. Zorioneko jakeka-miñak gaizki ibiltzen zuan. Buruko min izugarriak eta goraka egun bat, baiña ura oso txarra.

Gaitz geiago ere ba omen zeuzkan da okerragotzen asi zan, eta 1936'ko Maiatzaren erdian il zan. Gaizki zegoan, elizakoak-eta artuta.

Eguraldi ederra artoak ereiteko. Lur baneatzen Korte izena duan soroan arrean jardun nuan. Ama, izeba zaintzen.

Eguerdian etxeratu nintzan. Beiak uztarritik askatu, jana eman da izeba ikustera.

— Zer modu, izeba?

Ta:

— Gaizki, Jose, gaizki —esan zidan—. Eztit ontaz aurrera enbarazo aundirik emango.

— Izeba, ez esan orrelakorik!

— Bai, Jose, bai. Ez dek nai, baiña ala dek. Ez naixiok luzarorako.

Negarrari ezin eutsi nion.

— Ator —esan zidan.

Da ezin nuan da lepotik eldu ta musu eman nion. Al zuan aiñean eldu zidan lepotik, eta lau-bost musu eman genizkion alkarri.

— Gizaixoa! —esan zuan.

Utzi ta bazkaltzera joan nintzan negarrez. Bazkari-legea egin azkar da berriz izebarengana. Miñez zegoan.

— Joan adi siestara —esan zidan—, sorora joan bear dek eta.

Aldameneko kuartoan etzan nintzan oiaren gaiñean. Ama etorri zan kuartora izebarengana. Bereala sukaldera, eta aita ta biak berriz kuartora. Ni erne nengoan. Aitak marmarra egin zuan da ama neregana:

— Izeba gaizki zegok. Jeiki bearko dek.

Salta nintzan usu. Aitak besoan zeukan. Eserita zegoan. Atake bezelako zerbait zeukan. Apur bat arindu zanean:

— Jose nun da? —galdetu zuan.

— Ara emen, izeba —esan nion.

Ondo-ondoan gindun gaixoak eta ez gindun ikusten.

— Ar nazak, ba, besoan ik —esan zuan.

Aitak zeukan lenago, eta ura kendu ta nik artu nuan. Arratsaldeko ordubiak eta laurden ziran. Geroztik, azken arnasa eman zuan arte, ala egon zan. Etzuan nai uzterik.

Amak eta nik negar egiten genduan, baiña arek ez. Fede aundiko emakumea zan.

Bere animaren zuzendari erretorea zuan. Ura goizean Donosti'ra joan eta kezka omen zuan, da Tolosa'ra etorri bazkaltzera. An apaiz lagun batekin bazkaldu ta kontu-kontari. Baiña kezka ezin urrundu eta arratsera arte automobillik ez. Ta altxa eta oiñez etorri zan.

Lau ta erdiak inguruan iritxi zan gure etxera. Argi-une batean ikusi zuan, da aren alde erregutzeko esan zion. Ura alegindu zan otoitz egiten. Gu ere bai, eta arratsaldeko bost eta erdietan il zan nere besoetan.

— Nola bizi, ala il —esan zuan erretoreak.

Ni arrunt eroria gelditu nintzan. Nere bigarren ama zan, da nik orduan ama baiño maiteago nuan, berarekin bizi nintzan da.

Ez nuan ondoren ederra izan. Ez, nere gurasoak eta senideak lagundu etzidatelako. Al kontra. Baiña nik ura falta: nere bizi guztiko eguneroko laguna. Eta oitu egin bear.

Guk gaur lo egiten degun gelan il zan, Goienetxe berrian bizitzera joan da bost illabetera. Etzuan luzaro gozatzerik izan. Berrogei ta emeretzi urte zituan.

(1) Berak orrelaxe esaten zuan: *judios*; eta ez *judíos*.

SAXTIN

Gero 40'ean, Leitzaran'go basoetako aministradore egin ninduten. Gero ontaz itzegingo det.

41'ean, Apirillean, Domartiñene'ko mandioa berri-tzen ari giñan osaba Patxiku argin da ni peoi. Bazkal-tzera etorri nintzan da nere amak esan zidan:

— Baztarretxe etorri dek, gaizki dagoala ta oia emango diodan esanez. Baztarreko koartean jarri dit. Aitak esan ziake ondo egin dedala.

— Baita nik ere —ala esan nion.

Irakurriko zenduten nola kontatu dedan, arrobira arria ateratzen laguntzera joaten zanean, nola esaten zidan:

— Etxean, baztar-baztarrean, ik koarto bat egin bear dek...

Nik brometan artzen nuan. Baiña nunbait ala pentsatzen zuan. Nere aitarengatik joan zala uste det. Konfiantza aundia zuan arekin.

Amak ori esan zidanean, bereala joan nintzan ikus-tera, ta oiean an zegoan tapa-tapa eginda.

— Kaxo! Zer degu? —esan nion.

— Emen natxok, motell. Otzak akabatzen etorri nauk. Lukaxiak botillakin berotu natxiok. Gaizki natxok, motell, gaizki, ta onera etorri nauk. Zer egingo nin?

— Ondo egin dezu —erantzun nion.

Etorri bazan, etorri zan! Geroztik gurekin bizitu zan. Zeiñen ona zan da zenbat mesede egin zigun esaten asiko banintz, ez nuke bear ainbat esaten asmatuko.

Medikua ekarri genion da pulmonia zuala esan zion. Baiña sendatu zan, da bereala berriz gaizkitu zan. Oso gaizkitu gaiñera.

Mediku asi zan bueltaka. Plema (*esputo*) erruz botatzen zuan, da agindu zigun plema analizatu egin bear zala. Seguru asko tisiko egongo zala. Analisis egin da beti *negativo*. Egun batean, medikua, bere anaia ta lagun bat artuta etorri zitzaion. Irurak medikuak. Izketan asi zanean, esan zion:

— Sebastian, mediku bat danean, zerbait; bi diranean, gutxi; ta iru diranean, batere ez.

Petxua ikusi zion da beatz-puntakin jo *taka-taka*, ta esan zion:

— Sebastian, au usteldua dago.

— *¡Ospas! ¡Que la puñetera!* Aitzen danean kitto! —erantzun zion.

Ain gaizki ta ala ere umore ona. Iraun da iraun. Denborarekin bizkortu egin zan. Luzaro erdi gaixorik, baiña azkenean iruren bat urteren buruan ondo jarri zan.

LEITZARAN'GO BASOAK

Andik aurrera basarri-lanean jarraitzen nuan. Baiña ez bakarrik.

Lenago esan dizuet Leitzaran'go basoetako aministradore egin nindutela. Or ere lana izaten nuan. Baso-sail aundiak ziran: bi milla ta berreun ektarea inguru.

Iñoiz egurrak saldu bear zirala, tasatu, zenbatsu zan, mendiak zaindu, diru-kontu denak eramán, liburuetan jarri ta urtean bein *junta ordinaria*'n danai erakutsi.

Orrela amalau urtean ibilli nintzan. Gero osaba Joakin jarri zan, da azkenean saldu egin genituan, esango dizuet nola.

Mendi-sail aundiak ziran. Ospel aldetik txaga pran-ko bazan. Au da: aritzak eta gaztaiñak moztuz, zepa eginda zetorren lendik. Orrixe esaten zaio txaga: zepa orrek ematen dituan adarraí.

Egutera alderdian azpitan bakarrik. Gain soil oietan ardiak ibiltzen ziran, da lenengoz debalde jaten zuten.

Orduan, urte aietan, sortu zan piñuaren bolara, ta asi giñan piñua sartzen. Baiña sail txikiak mendi aundi aietan.

Ortan genbiltzala *Patrimonio Forestal del Estado* edo Estaduak konsortzio bat proponitu zigun: guk lurra jarri ta plantazioa arek egin, da aundia egiten zanean saldu. Lan oiek egiteko, Estaduak jartzen zuan ingeniero bat, au buruzagia, ta gure aldetik bi gizon.

Nere lagun aministradorea ta ni izendatu giñuzen Soziedadeak. Ingenieroa eta gu biok formatzen genduan *la Junta de Gestión* esaten zaiona. Baiña bera bakarrik asi zan dana egiten.

Orretarako, proposizio ori Soziedadeak reunio batzutan aztertu ondoren, artikulu baten aldakuntza pisika bat eskatu genien, da onartu zuten. Orduan Soziedadeak erabaki zuan irureun ektarea ematea ta eman zitzaizkien.

Len pasa egin zait. Esan dizuet nola lan dana Estaduak ordaindu, ta azi zanean saldu, ta artzen zana, au da, plantazioa eta geroko zaintzeko gastuak ordaindu lenengo ta gelditzen zana, euneko ogei ta amabost Estaduantzat, eta beste irurogei ta bostak Soziedadearentzat. Lurra beti gurea, ezeren konpromisorik gabe.

Ori zan gure tratoa. Baiña segituan plantazioan asi zan gurekin batere kontatu gabe.

Aldian biltzen giñan. Zerizkionak esaten zizkigun; beste batzuk ez. Plantazioa gure gustora etzuan egiten. Esaten genion, baiña etzigun kasorik egiten.

Gero Soziedadeak, guri bertagotik laguntzeko, amar komisioko nonbratu zituan. Denen aurrera ekarri ara-

zi genduan bein baiño geiagotan. Kontuak ekartzen ziztuan zerizkion bezela, ta aurrera. Ez genbiltzan kontenttu. Beste aldera, berriz, iru urteko artu genduan gure kargua.

Oitura zan bezela, andik iru urtera beste iru urtetarako berritu ginduzten. Berriz jarraitu genduan ta utzi nai genduan. Da berriro beste iru urtetarako ezarri ziguten. Naiz desgustora, berriro gelditu giñan.

Iru urte oiek eginda, berriz ezarri nai ziguten, da azkenean bi urtetarako bakarra artu genduan; da, amalau urte bete genituanean, utzi genduan gure kargua Joan Eusebiok eta nik.

Gure ondoren, osaba Joakin da Oñetaberri'ko Pio jarri ziran.

Plantazioa, esan dizuetan bezela, bere erara egin zuan, ez gurekin kontatuta. Klaroa franko gelditu zan. Beste toki batzuetan oso ondo ere bai. Au gutxitan. Baiña denborarekin beztu zan mendia.

Ta izozte ikaragarria egin zuan. Inguru auetako piñu insijnis dana galdu zuan. Gureak ere bai. Ta orduan, nai ta nai ez, saldu egin bear. Garai artan, Joakin-da ziran aministradore. Ni aspaldi ertena nintzan. Orduan ere ingenieroak nai zuana egin zuan. Aldizka Joakiñerita zeozer esan da aurrera bera. Iñoiz zenbat zegoan aterea ikustera eraman arazi. Zerizkion prezioak esan. Itz batean, nai zuana egin da azkenean zor-artzekoetan guretzat ezer etzala jarri.

Asarre samar zebillen Joakiñekin-da ta gurekin. Ok Soziedadearen representanteak edo ordezkariak baitziran.

Aldrebestu giñan berarekin. Nundik ekin ezin sumatuz genbiltzala, gizon batzuk etorri zitzaizkigun, esanaz aiek kaso berdiña zeukatela berarekin da ekin zio-

tela. Madril'go abogadu bat zuten, ziñezko bizkorra, ta gurea denbora berean pozik egingo lukeala.

Gu zer egin ezin somatuz geundela, txoria eskuetara etorri zitzaigun, da berakin bat eginga ekin genion.

Alkarrekin maiz biltzen ziran gauza aurrera eramateko; da, alako batean, erosiko zituztela mendi denak proportzioa jarri zuten.

Emen Soziedadeak billera egin zuan. Joakiñek-eta esplikatu zuten zer proportzio zan. Arritzekoa! Ia denak saltzeko aldera.

Luzaro ibilli giñan tira ta bultza, prezioarekin ezin konponduz. Baiña konpondu ziran da saldu genduan. Akabo gure mendiak.

Uste det gaur ondo egin genduala. Guk ez gentzakean an gauz onik egin. Nik, gure azioen alderako, la-reun da emezortzi milla pezeta artu nituan.

Orain, mendi oiek nundik zetozen, ba? Erri-mendiak izan bear zuten, eta karlisten bi gerretan, erriak zorrak ordaintzeko dirurik ez, ta baserritarrak eta erriko jendeak aurreratzen omen zuan dirua bi errietan, Elduain da Berastegi'n. Gero, berriz ere dirurik ez erriak bueltatzeko, ta mendiak saltzera atera.

Berastegi'koak iru izenetako ziran lenengo salduak: Osiñeta basoak bat; Inturi basoak bi; eta Urlio mendi ta Uztartza iru. Auek biak bat. Auek Madril'en subastatu omen ziran. Prezioak, zuzen esateko, ez dauzkat gogoan. Amaika aldiz irakurri nuan eskritura, baiña aztu zait.

Beste mendi bat, Bertxin ta Beriñas, Biraune'n subastatua zan. Jakiña: len bi erriak bat omen ziran, da aiuntamentua Biraune'n biltzen omen zan.

Orain, Iberduero'ren posteekein-da ez-itxuratua dago. Baiña nik ezagutu nituan etxe txiki baten zimenduak. Oraindik ere zerbait ikusten dira.

Ba, mendi oiek danak erosi subastan da onela banatu zituzten: Berastegi'ko artzeko-zalei irutatik bi, ta Elduain'goai irutatik bat, bakoitzari artzekoa zuan konformidadean.

Elduaindarrak badute beste mendi txiki bat. Au nundik eta nola duten, sekula ez det entzun da ez dakit. Olloki-basoa du izena.

Gero 1900'eian, zorioneko Plazaola'ko ferrokarrilla zala-ta, orri terrenoa emateko ta *Registro de la Propiedad*ean sartzeko obeto izatearren, *Sociedad Anónima* egin zuten. Izena *Leizaran'go Basoak S.A.* jarri zioten. Kapital Soziala zuan eun da ogei ta lau milla ta ogei ta bost pezeta. Milla eun da irurogei ta lau azio ogeina durokoak, eta gaiñerakoak balio jakiñik gabekoak. Baziran larogei ta amar peztakoak, eta sei pezetakoa ere bazan.

Orain denak saldu genituan da kito.

NEKAZARIAREN URTEA

Nere ustez, oraindik dana ez dizuet esan. Zuetan batenbat, baiña iñor ez seguruenen, ez da basarrian geldituko; ta nai nuke, nai badezute, jakin al izatea, kanpoan galdezka ibilli gabe.

Urte berritatik asiko naiz. Ara, ba, nik sasoi nuanen, Urteberri eguna: urtea ondo asteko, jeiki ta beiak jetzi ta gobernatu, gosaldu ta mezetara-edo. Etorritakoan gosaldu. Bezperatik ekarria ez bazan, arbia ekarri. Eguerdian, berriz gobernatu. Bazkaldu ta siesta. Gero jeiki ta satorretara, edo zozoetara ere bai. Beiak jetzi, apaldu ta kalera edo oiera.

Ez det esan nai nik beti ala egiten nuala, ez. Ni eizera ere joaten nintzan. Baiña norbaitek etxean lan oiek egin bear izaten zituan astean, nolako giroa zegoan, artara: edo gorozketan edo egurretan edo baztarren bat txukuntzen.

Gero Erregenak. Bapo. Len esandako lan oiek egin da jai. Andik Apirilla arte, olatsu egunero, obraren bat

edo karobia ez bazan. Pedro anaia askotan arditara. Obra baldin bazan, ia gogorrago izaten zan. Karobia bazan, berriz, lana erruz. Gaztaiñak ipurditik atera edo muarroa zala-edo, egurrak txikitzen edo ekartzen egu-nero apustuan, euria ez bazan.

Martxoaren erditik aurrera, patata-lur baneatzen, giroa zanean. Orduan laituek edo arrez egiten zan dena ta denbora asko eramaten zuan.

Apirillaren aurrena ezkerok, paotx ebakitzen beientzat egun erdia. Patatak erein da artoak ereiteko lur baneatzen.

Karobia bazan, berriz, egurra ekarri, arria atera arrobian, al bazan ekarri piska bat, ta Apirillaren azken aldera karobia piztu. Orduan ari zintzo karga eman bear izaten zitzaion, bi ordutik bi ordura.

Geienetan, osaba Brauliok gau erdikoa, nik ordubietakoa ta Joakiñek lauretakoa izaten genduan. Larri ibilli bear izaten genduan karobia bukatu arte.

Askotan euria edo kazkabarra. Elurra ere bai bein edo bein. Arria faltaigoal. Komeri latzak. Pentsatze utsez illeak zutik jartzen zaizkit.

Gu lau izaten giñan: Antziola, Aiztunalde, Antsone ta Goienetxe. Gerra baiño len, bein Antziola gabe; ta gerra ezkerotik, ez dakit ziur, lau edo bost aldiz. Azkena, Maria Aszension jaio zan urtean.

Apirillerako belazetako gorotzak aspaldi atereak izaten ziran, da orduan Martxoaren ogeitik aurrera ardiak umatzen asten ziran. Aiek ere barrutietan zaindu bear izaten ziran. Eguraldi ona edo giroa zanean, patatak erein da arto-lurrak baneatu.

Bein Maiatzan sartu ezkerok, giroa zanean, erein. Ortarako, karobia zan urtean, karea naastu bear izaten zitzaion lurrari. Karobian gurdia bete, sorora eraman, da

nola kozkorra izaten zan, ito egin bear zan ura boteaz, austu zedin, lurrari zabaltzeko. Ta ura urruti zanean, komeriak. Baldeka ezin eraman da gurdiari barrika jar-tzen zitzaion Antsone'ko, Otarrañ'era, gurerako ta soro geiagotarako ere bai. Ur asko bear izaten zuan da etzan bereala itotzen. Auts egiten zanean, gero zabaldu.

Au ere etzan lan ederra izaten. Palakin zabaltzen genduan, zarpak eta gerok zuri-zuri eginda. Auts aundia jeikitzen zan da arnasik ezin artu. Ito egin bear. Zabaldutakoan, arrearekin nastu lurrari. Lan ori egiteko, al bazan iñondik, eguraldi ona nai izaten zan.

Jeneralean, Maiatzaren 20 ingururako, paotxak bukatuxe izaten ziran. Gu karobi edo beste lan gogor batean ari giñanean, paotxa emakumeak ebakitzen zuten. Itaiarekin ebakitzen zan. Zenbat ebaki ote zuan gure ama gaixoak? Arritzeko bizkorra zan. Da nere emazte ta arrebak ta izeba Kataliñak eta Saxtiñek? Jainkoak daki.

Arto ereitea bukatzean, jatenak egin, artoak goroztu ta jorratu, ardiak jetzi, gazta egin, giro ona zanean be-lar ontzen piskabana, egurra ebaki, bideak konpondu... Betiko izaten zan, orain bezelaxe, lana. Gero Uzta etor-tzen zan. Erditik aurrera, gariak eldutzen ziran da aiek ebaki itaiarekin. Ez da lan ederra. Burua ia lurrerañño jetxita egun guzian. Batzu-batzuk, egun argitzeko pun-tuan asita. Jatenak egitera batenbat. Besteren batek iku-lluko lanak. Denentzat txarra, baiña goizean asten za-narentzat etzan eguna motza izaten. Illuntzerako, ura gerritako miña!

Eguzkia zanean-da, lastoa igartu. Balak egiten zi-ran da etxera sartu. Gurditan geienetan. Gure Ota-rrain'dik sortaka ere bai. Illuntzetan pillatu, al zan txu-kunena.

Ia emendik aurrera, giroa zan guzian, arbi-lurrak baneatu; ta, al bazan, goroztu. Sanlontzotarako arbiak egiteko, askotan edo geienean girorik ez egiten. Or izaten ziran komeriak. Guk Sanlontzotarako libre nai ta girorik ez.

Eguraldi beroa bazetorren, goizaldera asten giñan beiekin. Gero, eguzkiak berotzen zuanean, beiak berotu ta mingaiña ateratzen zuten, da ia itoan jarri. Bazutan, tarte ortan, belarra ondu ere egiten genduan.

Sanlontzo ondoren gariak jo. Esan nai du: lastotik alea berezi. Au lenen, urte bi edo irutan, makinaz jo genduan. Au pranko erreza zan. Zikiña ere bai. Beltz-beltz autsez eginda aritzen giñan. Baiña egun bateko lana izaten zan.

Gero, gerra-denboran da ondoren, makinarik ez ta eskuz. Au bai txarra ta luzea; gutxienez aste bat, eta zikiña.

Ganbaran, metro erdi bat altu-edo, egur luze bat jartzen zan, artarako eginda, asto batzuen gaiñean. Aurretik arri-losa bat jartzen zitzaion erdi etzanean, irristatu gabe, aurre aldetik, solairuan egur bat josita. Zenbat lagun, ainbeste losa. «Gari jotzeko arriak» esaten zitzaien.

Bakoitza arri banaren parean jarrita, lasto-bala artu bi eskuakin da *zanba-zanba* arria joarazi buru jalki zedin, al zan kolperik aundiena emanaz. Amar-dozenaren bat kolpe bear izaten zituan jotzeko. Bat jotakoan, beste. Illuntzerako ederki aspertzen zan.

Geroagoan, osaba Joakiñek erosi zuan makina zar bat, baiña ederra. Eletrizidateko motorrarekin jotzen zituan. Arekin ere komeriak: linea txarrak da motorra ezin ibilli arazi. Eskerrak osaba Joakiñ artista zan, da nolabait jo egiten genituan. Beti ere, eskuzko aldean errex.

Gero, gure aita zana il zan urtean, arria egin zuan, gariak ia elduan zeudela. Tellatuko tellak eta denak puskatu zituan. Gariarena zer esanik ez. Denak txikitu, nastu ta lurrera jetxita utzi zituan, ogei minutu baiño len.

Arratsalde bat zan. Gu denak gure zelaiean giñan, artoari azken pasara eman ez, paotx-azia botatzen. Erdi laiño zegoan, da Larte aldetik gora azaldu zan laiño oso beltz-beltz bat. Ematen zuan gaua zettorrela. Ondoren, dena bezten asi zuan. Etzala gauz onik eta etxera abitu giñan laisterka.

Azpikotxe'ko osaba Patrizio-ta beren Zelaitxiki'n ia bukatzen ari ziran. Aiei bukatzen lagundu. Utsa: launa kolpe, ta korri etxera.

Ni ain presaka ez nentorren. Ez nion ajola geiegi eman. Ermife'n jira nintzanean etxe aldera, aize-zurrubillo bildurgarri bat sortu zan, eta arria eraso, ta arri kozkor batek buruan jo niñun, da erdi tontolotu ere bai. Atxurra nuan bizkarrean. Bera buru gañean jarri nuan, da larri, bai. Ez nintzan nai orduko iturri ondoko labaderoan sartu. Etzegoan etxera joaterik. Arrokeriak joan zitzaizkidan.

Ura desditxa! Ogei minutu baiño len, denak txikitu zituan. Amar bat zentimetro lodian ezarri zuan arria, ta kozkor aundiak.

Atertu zuanean, joan nintzan etxera, ta ganbara guzian ituzurak, batzuk errepresetik, da asko tellak autsita.

Guk Otarrain'en genduan garia. Beste danak bezela, txikitu zuan, da lenengo aldiz segarekin ebaki genituan gariak.

Aurreko urtean Orendain'dik ekarri zuten makina bat, garia jo, lastoa txikitu ta berak sapaira botatzen zuana. Ura lujo aundia zan! Da aurten nola txikitu zituan danak!

Gau batean, pentsatu zuten osaba Joakiñek eta Eloi zanak berria ekarri bear zala. Urrengo egunean joan da Bergara'n enkargatu zuten berria.

Neri Joakiñek esan zidan zer egin zuten; da, nai banuan, Martinlontxo ta ni sozio artzea nai zutela. Dudan egon gabe baietz esan nion.

Ala ekarri ta geroztik arekin jotzen genituan guk, eta erriko geienak ere bai. Osaba Joakin da Eloi ibiltzen ziran gari jotzen. Jornal bat izaten zuten. Da, bukatzean, apari eder bat egiñez kontuak egiten genituan. Nik etxeko lanetan jarraitzen nuan; da, kontuak egin dakoan, Joakiñek bere jornalaren erdia neri ematen zidan. Gaur oraindik Goienetxe'ko ganbaran dago makina ura.

Barkatu. Aritik galdu egin naiz. Gariak jotakoan, giroa zan guztian, belarrera. Eguraldi ona bazetorren, geienean illun zegoala irixten giñan belazera. Jeneralean, Alkorteta, Meakan, Bordondo, Jolazenburu, Aña ta oiek. Bakoitza egun batean ebaki nai, da goiz joan bear.

Zortzi ta erdiak alderako, gosaria ematen zuan arre-baren batek. Gero, eguerdian, bazkaria. Pentsa zazute gure emakumeak nola ibilliko ziran, guk illunbetan aldegin, beien lanak egin, gosaria garai artarako baneatu ta bialduko bazuten.

Gero, belarra igartzen zanean, beiak eraman bear ekartzeko. Ura ere etzan ederra izaten, batez ere Lar-te'ra joan bear zanean.

Orain beorrak eta traktorea ekartzeko ta makinak ebakitzeko, ta ala ere kejatu egiten gera! Au, lengoarekin konparatu ezker, arrosa da.

Tartean, lizar-ostoak egin bear izaten ziran. Gero arta-lorea; gero gaztaiñak bildu; ondoren garoak ebaki; gero, Azaroan, artoak sartu.

Aurretik, Agorrean asi ta bukatu arte, babarrunak bildu. Lan au, jeneralean, gu beste lan batzutan ari giñala, emakumeak. Iñoiz jardun izan det, baiña gutxitan. Orduan arto asko ereiten zan, da babarruna ere bai. Geienean asko egiten zan.

Orduan erreza zan babarruna izaten. Ez baitzuan gaitzik. Orain dira komeriak, orain.

Garai artan nai ta nai ezkoa zan artoa ta babarruna ereitea. Egunero, bazkaltzen, babarruna jaten zan. Besterik etzan izaten. Ala ere, zerbait saltzeko ere izaten genduan.

Artoa ez. Egundaiño ez det gogoan izpirik saldurik. Taloa, jateko, beientzat, txerrientzat eta oilloentzat, ezin osatuz urtea pasatzerako.

Artoak sartu ondoren, gariak erein, geienean San Martiñetatik Ama Birjiña Abendukoa bitartean, batzutan goldez jirata, beste batzutan laiez zoia osatuta. *Zoiak* esan nai du, baserriko gizonak alkartzen zirala, alkarri lagunduz laitua ta gariak ereiteko.

Gariak bukatzen genituanean, lasaitzen giñan. Gorotzak atera, egurra ekarri ta olako lanak. Baiña lasaia-go. Gau luzea, naiko lo ta bapo.

Gu, geiagorekin ere bai; baiña geienetan, azken aldera beintzat, Osiñeta'koak, Aintziola'koak, Urtiño'koak, Aitzunalde, Antsone eta Goienetxe'koak osatu genduan zoia. Sei edo zazpi laiari aritzen giñan. Besteak arretu ta azia bota.

Lan gogorra da. Laiak oraindik ganbaran daude ta proba egizue, gora uneero altxatuz egun guzian, zeihen neketsu dan ikusteko.

Jeneralean, laiak bukatzerako, ezi egiten zan. Esan nai nuke artara jarri. Baiña oso neketsua da lan ori. Pentsa zazute: burni zar aiekin egun sentian asi ta egun

guzian gora altxatzen da bera jo. Ta okerrena lurra. Zail samarra bazetorren, ezin artu laien gaiñean da ezin irauli. Olakoetan seko ler egiten zan. Baiña urrengo egunean berriz joan bear, jaia ez bazan.

Jan bai; erruz egiten zan. Goizean, zazpiak ta laurdenak edo erdiak aldera, asten giñan laiariak. Joaterako, nik jeneralean kafesne-zopak jaten nituan. Gero, bederatziak inguruan, gosaria ematen ziguten laiean ari giñan etxeakoak: babatzuri-zopa ta sardin zarrak. Au askotan ez. Geienetan urdaiazpi edo bakallero edo orrella. Ordu erdi bat ontan, gosaltzen. Gero, amabietan, bazkaria. Au, nor bere etxean, bertan bagiñan. Urruti bagiñan, etxekoren batek eramaten zuan. Ordu batean lanera. Gero, iru t'erdietan, merienda: ardiki gixatua edo oilloa edo xerrak ere bai; ta gaiñetik, nai zuanak, gazta, intxaur edo sagarrak. Beste ordu erdi bat. Berriz laiera illundu arte. Gelditutakoan, gaztain erreak. Ondoren nor bere etxera. Urrengo egunean berriz, bukatu arte.

Beste bost urtean, Telletxeburu'ko belazea egiten izan genduan lana. Osaba Joakiñek eman. Bazarretxe'ko garalekua zan, da neri eman egin zidan, Bazarretxe-puska bat nik ere izan nezan.

Esan dizuet: garalekua zan, da belaze egin nai genduan. Beko partea gaztaiñez betea, ta gaztaiñak Telletxe'koak. Bertako nagusi Kandido zanari gaztaiñak erosi genizkion da ipurditik atera genituan.

Bost urtean egin genduan. Lenengoan, ondeatu ta patata erein; da bigarren goan goldetu ta patata erein beste sailla, ta lenengoan belar-azia bota. Irugarren goan berdin: goldetu ta patata erein da aurreko urtekoan azia bota. Orrelaxe, bukatu arte.

Goldetzeko, Oreja'tik idiak ekartzen genituan, da puntakoak etxeko beiak. Gero, bi urtean, Elaunde'ko

idiak. Patatarentzat gorotza Inturisarobe'ko bordatik ekartzen genduan.

Baiña or sekreto bat badago. Teofilo zana nuan lagun, da onek berdiñik etzuan. Amaika lan egin genduan, ura zala medio! Neri ere agindu egiten zidan iñoiz. Ura ondotik joateak asko ondatu ninduan. Maiz oroitzen naiz oraindik beragatik.

Ondoren, Eguberriak. Iñoiz ardi zarren bat eta txerria. Edo au bakarrik il da odolkiak janez. Elurra egiten zuanean, erbi arrapatzen da olaxe. Aldian basurdetara, aldian perira edo amorrai arrapatzera edo errira buelta arratsean. Orixek ziran gure jostaldiak.

NERE AMAREN FAMILIAREN BERRI

Orain nere amaren familiaren berri nai nizueke eman, ezer gutxi badakit ere.

Gure ama etzan aita bezelakoa kontuak esaten. Gero, lanean gu aitarekin geiagotan. Amak sukalde-lanak; mendira gu.

Nik ezagutu nituan nere aitajauna eta amandrea. Oni «amandre aundia» deitzen genion, aundia zalako. Aitajauna ere aundia zan, kaxko txuriarekin. Berez argiña, toki askotan lanean jarduna.

Leitzaran'en tren-bidea egiten ere lan asko egiña. Esan izan zizkigun bere pasadizoak: lana argitik argira, gauero etxera etorri, jan bear zutena etxetik eraman da jornala iru pezta eguneko. Zer iruditzen zaizue?

Gizon jator bat zan. Oso zintzoa ta umore onekoa. Gerra asi zan urtean il zan, Agoztuan.

Bein nere aita, anaiak, Azpikotxe'ko osaba ta osaba Braulio ardi moztera joanak ziran; da gure Otarrain

baxtarrean da Aiztunalde'ko etxaburuan gari piska bat zegoan ebakitzeke, ta goizean goiz an ari giñan osaba Pedro, izeba Martina ta ni.

Ta nere aitajauna joan zan laguntzera, ta izeba Martina etxera etorri ta kafesnea eman zion zopakín. Bai aitajaunak pozik artu ere.

Sail txikia zan; da, bukatu zanean, Aiztunalde'kora joan giñan. An ari giñan gu irurok, aitajauna ta amandre aundia, da ontan Azpikotxe'ko entradako leiotik izeba Matiasak deitu zuan:

— Aita, gosaltzera etorri.

Ta aitajaunak —bere maldizio guziak ok zituan—:

— Jaunek eta alare! Martinak kafesne ederra eman dit eta iru demoniatue! Aritzeko ere ez nengoan gaizki.

Amandre aundiak:

— Etziezun etxean artu dezunik esango, ez.

Ta aitajaunak:

— Ez didate galdetu ere.

Lenago esan dizuet gurekin nola bazkaldu zuan Goienetxe'n, gaizkitu zan bezperan.

Miel Joakin zuan izena. Osaba Joakiñen aitagutxia. Irurogei ta amaika urterekin il zan.

Amandre aundia askoz geroago il zan, larogei ta lau urterekin.

Izan zituzten seme-alabak: zarrena, bizi ziranetan, osaba Patxiku. Len esan dizuet zenbat lagundu zigun.

Urrengoa, nere ama Lukaxia.

Gero, osaba Manuel. Elduain'go Aanbegi'ko basarrian bizitu zan, bere emazte ta aurrakin. Ezbearrez il zan, berrogei ta emezortzi urterekin.

Ondoren, osaba Miel Anton. Au Azpikotxe'n jarri zan, len aipatu dedan izeba Matiasarekin ezkonduta. Suerte txarrekoa gizarajoa. Irugarren edo laugarren aurizate ondoren, emaztea il da alargun gelditu zan. Gero, izeba Joxepantonirekin ezkondu ta bereala, urtebete berri ezkondu zala, bera il zan, ogei ta amairu urterekin.

Urrengoa, osaba Patrizio. Au Donosti'n arotzian zebillen; da, osaba Miel Anton il zanean, etxera etorri, aita-amak zarrak ziran da aiek zaindu ta anai zanaren aurak azitzen laguntzera, ta laister izeba Joxepantonirekin ezkondu zan, da irurogei ta bost urterekin Azpikotxe'n il zan.

Gazteena, osaba Inazio, Anai jesuita joan zan. Orduña'n zegoan; da errepublika-garaian, jesuitak bialdu zituztenean, Colombia'ra joan zan. An jesuitetatik atera ta laister ezkondu zan, ta bi urte baiño len il zan, 1941'en, ondorengorik utzi gabe.

AMONA MARIAREN ALDEKO BERRI

Orain, zuen amona Mariaren aldeko berri. Asko ez dakit. Ez ezin jakin nezakelako, baizik nere zabarkeriz. Amona Illipontxa kontu-esale aparta zan. Baiña nik ajola gutxi jarri ta orain aztu.

Zuen aitona, Dionisio. Amona Mariaren aitaren ama —Ana Joxepa bere izena—, Oreja'n, Altziturrira baserriko alaba izan zan. Oso gazterik, Matxiñe'ko Juan Bautistarekin ezkondua, iru seme-alaba izan zituzten.

Zarrena, Frantzisko. Au, zartu ta Donosti'n il zan. Ezagutu nuan. Arotza zan.

Urrengoa, Katalina. Au Donosti'n neskame ezagutu nuan. Bere bizi guzia etxe batean egon zan; da, ezindu zanean, Oreja'ra etorri zan da Matxiñe'n il zan, larogei-ta urte-mordoarekin.

Irugarrena ta azkenekoa, Dionisio, gure aita.

Gure amona Ana Joxepak, atzen semea Dionisio zazpi illabetekoa sabelean zeukala, bere senar Juan Bau-

tista gaixotu ta il. Ogei ta zazpi urte omen zeuzkan, alargundu zanean; da zazpi illabeteko aurra sabelean. Ederki gaixoa!

Ondoren komeriak. Bere senar zanaren senideak etxe-partea edo erentzi-eske asi omen zitzaizkion. Gai-xoak, emateko ezer ez. Al zuan bezela, dirua billatu ta ordaindu eskatu ziotena. Ganbarako kutxak eta denak kendu zizkiotela esaten omen zuan.

Aurak txikiak, baserrian lan egiteko iñor ez, estuasun latzean gertatu omen zan. Da beste erremeriorik ez ta aurak bere senideai morroi bezela azitzeko utzi, ta Baztan'era neskame joan bear izan omen zuan.

An irabazten zuan jornalarekin, da basarria errentan emanda artzen zuan diruarekin, zorrai korrituak ordainduz bizitu omen zan.

Gero, aurak aundi egin ziranean, etxera etorri ta ostera basarriari ekin. Seme-alaba zarrenak, biak Donosti'ra joanak, semea arotz da alaba neskame, gure aita Dionisioekin bakarrik basarrian.

Etziran geiegi izango. Baiña ama-semeak, al zuten aiñean segi. Apur bat xuxperten asi omen ziran, da etxeari, Matxiñe'ri, aurre-partea erori. Al zuten bezela altxa ta segi.

Ondoren, amona Illipontxarekin ezkondu gure aita Dionixio, ta familia azi. Zarrena, Robustiano, gaur Matxiñe'n dagoana. Bigarrena, Patxi; au Amarotz'en bizi da. Irugarrena, nere emazte ta zuen amona Maria. Lau-garrena, Joxe, Irun'en bizi dana. Bostgarrena, Teofilo. Ta gazteena Martina, Zaldibi'n bizi dana.

Teofilo gurekin bizi zan. Arrosi'ko pabrikan egiten zuan lana, ta ezbearrez il zan.

Ara nola: gaueko astea zuan. Larunbata zan, Agoztuaren ogei ta bederatzia. Gaueko amarretarako joan zan lanera. Goiz aldera, argiak joan da etxera abiatu

ziranean, igo zan. Eskalleraren alboan montakargaren zuloa egon. Illuna ta deskuidatu ta montakargaren zuloan aterik ez, ta an bera erori. Ara zer gertatu zitzaion.

Ura oiñez etxera etorri ta oiera joaten zan. Ni ordurako ikulluan nintzan da ez nintzan konturatu etorri zanik. Nola Joanitorekin lo egiten zuan, guk, ez esnatzarren, ez genion kasorik egin. Mezetara joan giñan. Etorri giñanean, zatoa ta puska eramaten zuan zianbrera falta.

Galdezka asi giñan da falta. Bere erreleboko lagunetara joan giñan galdezka. An zala azkenak arte. Baiña ezer etzekitela. Okerrena pentsatu genduan da berak lagundu zidaten fabrikara. Ta zokoa miatu ta zokoa miatu, ez genduan bereala billatu. Baiña an zegoan, montakargaren zuloan illa, petxua jersearekin tapatuta. Apurren bat bizirik egona izango zan.

Orrek ematen dit penik aundiena: iñoren anparo gabe il bearra, geure anima emango genion anaia.

Elduain'go kanposantuan egin zioten autopsia, da medikuak esan *fractura de la base del cráneo* zuala, ta ezaguerarik etzuala izango. Ez dakit. Petxua tapatua zeukan.

Oreja'ra eraman genduan. An da enterratua, bere errian.

Arrunt goibeldu giñan. Ez nuan uste geiago biziko giñanik. Denbora asko joan zan geren onetara etortzerako. Goian bego.

Gure aita, Dionisio, oso gizon jatorra zan, da langille aundia. Ez det ezagutu iñor, arek ainbat lan-klase ondo egiten zuanik.

Matxiñe etxea pranko zarra izan bear zuan; da, soilairuak ezartzeko, aritzak ba omen zituzten etxean. Ne-

guan bota ta moztu neurritan, da peoi bat zerraria artu ta olak egin asta-zerran.

Zumitz-gaiak bildu ta etxerako saskiak berak egin, da arritzeko dotoreak. Arrea, berak. Gurdiak, etxerako ta kanporako, berak. Etxean bear ziran tresna denak, berak. Azkenean, bei perratzen ikasi zuan. Etxean perratokia egin da Oreja'ko bei ta idiak berak perratzen zituan, bere seme Patxi asi zan arte. Lizartza'tik ere joaten omen ziran. Al zuan arte, guri ere saskiak berak egin zizkigun.

Larogei ta zortzi urterekin il zan, ia bi urte oian eginda.

Dionisio aita ta nere ama Lukaxiak, kontuak esaten etzuten ainbeste grazi. Nere aita Joan Austiñek eta Oreja'ko ama Illipontxak, bai. Kontu esaten oso apaiñak ziran.

Onek esaten zituan bere etxeko berriak, karlisten gerra-denborakoak, nola soldaduak etorri omen ziran Oreja'ra, ta jan da edan omen zebiltzan.

Berau Larte baserrikoa zan izatez, da bere aitonari entzunak esaten zituan. Lotara batzuk Larte'ra joaten omen ziran, da Larte'n oillo-aleren batzuk izan; da, arrapatuko zizkieten bildurrak, kutxa zar batean gordeta omen zeuzkaten. Baiña soldaduak oartu ta ostu egin. Lenago piska izan da aiek ostu, alderdi ederra. Noizbait aldegin omen zuten Gorriti aldera.

Larte'koak zaldi eder bat omen zuten. Egunez Espuru-mendian larrean ibilli ta gauetz etxera etorri.

Soldaduak eta Santa Kruz apaizak aldegin omen zuten da denak pozik, naiz oilloak palta.

Illunabarrean zaldiaren billa joan dira etxeratzeko ta zaldia palta. Komeriak! Segituan errezeloa egin omen

zuten zer pasa izango zan, eta billa asi omen ziran. Da Gorriti'ra zaldia eramán da an utzi soldaduak.

Ezkondu ta aur txikiak zituztela, aita, Dionisio, gaizkitu egin omen zan, da asko gaizkitu ere. Bildur bere aita zanarena pasako ote zitzaion. Ama Illipontxak promes egin omen zuan, aita sendatzen bazan, San Migel'era, Aralar'era, oiñez joango zala San Migel egunean; da an meza bat eskaiñi ta berriz Oreja'ra oiñez etorri.

Aita Dionisio bizkortu omen zan da ez omen ziran asarre. Baiña egindako promesa bete egin bear. Iritxi omen zan San Migel bezpera. Puska etxetik artu ta abitu omen zan. Euria atertu gabe etxetik irteeran. Guarda-sola zabaldu ta San Migel'era iritxitakoan itxi.

Busti-bustia. Olakoetan an su aundia egoten omen zan, da ara arrimatu ta an, legortu arte, bero-beroan. Eraman zuana jan, da beste emakumeren tartean lo egin.

Urrengo goizean, jeiki, meza entzun, Jauna artu. Promesa bete zuanean, osterá etxera. Oiñez dana. Beaje pollita! Guk egingo ote genduke?

Gure ama Illipontxak beste bi aizpa zituan, bat Areso'ra ezkondua ta bestea Atallo'ra. Ta egun batean amona Mariak ara joan nai zuan bere izeba Maria ikustera, ta Felixek eramán giñun amona ta ni; Felix ta Mari Karmen.

Urdizi izena duan basarrian bizi zan. Amona Maria ta ni lendik ezagutzen giñun. Ikusi giñunean, oso poztu zan. Uste det ikusi giñunerako, konturatu zala Felix-ta zein ziran.

Amon polit-polit bat zan, muxu gorri-gorriakin. Oso txukun jantzia ta antiajurekin. Urrutira ikusten zan bere seme-alabak zein maite zuten. Erregin baten moduan zaindua zegoan.

Bereala eseri-arazi giñun, da bera amona Mariaren ondoan eseri zan, da alabari esan zion:

— Neska, kafe piska bat ekar zan oriei ta neri ere.

Esan da isildu zan. Gaixoak tentsioa euki ta kafe gutxi artu bear.

Asi zan gazte denborako kontuak esaten, Oreja'n zer gertatzen zan, da lenengo zaldiaren da soldaduen da oilloena. Gero nola egon zan Olarrain'en neskame.

Aldian algara txiki bat eginda, amona Maria jotzen zuan belaunean, da auxe gogoan artu nion: ark amazazpi urte zituala, Oreja'ko Altziturrita'n alaba jaio omen zan; da, jaio zan aurra bataiatzeko, amagutxi bear zuana Errezil'ko Basabil izena zuan basarrian bizi omen zan. Da ari esan omen zioten ara joateko, ta aurra nola jaio zan esan da urrengo egunean bataiora etortzeko esateko.

Bero aundia omen zan. Bazkal ondoan abitu omen zan, da neskame Olarrain'en egona len da ba omen zekian kamioa nola artu Errezill'a joateko. Bein kamioa artu zuanean, azkar joan omen zan.

— Erdi laisterrean joan niñunen, neska —esan zion, belaunean jota, gure amonari.

Goiko gaiñera atera zanean, begiratu omen zuan da bereala ezagutu omen zuan basarria zein zan, esan ziotenetik.

Goitik beera laisterka jetxi omen zan, da nagusia eta etxeakoandrea soroan ari omen ziran. Bere enkargua esan omen zien.

Artean oso bero ta goitik beera laisterka joana, ondo-eza sentitu omen zuan. Etxekoandreak txokolatea egin da eman, da arek artu ta bai bapo jarri ere.

Etxera itzultzeko berandu zala, ta gaiñera nagusiak txekorra ekarri bearra Tolosa'ra, ta etxeoandrea Oreja'ra bataiora, an komeriak!

Apaltzerakoan erabaki omen zuten. Gure izeba Mariak txekorrari eragingo ziola, ta etxeoandrea lanak egin da Tolosa'ra etorriko zala; ta andik gure izeba ta biak Oreja'ra joango zirala.

Auskalo zer garaitan abituko ziran. Errezil'dik Tolosa'ra bide luzea dago, ta txekorrarekin askoz luzeagoa.

Beñepein izebak eta nagusiak txekorra ekarri omen zuten; da etxeoandrea, jarri zuten lekura agertu omen zan. Da izeba ta biak, nagusia an utzi ta Oreja'ra.

Bero omen zegoan. Zijoazela, Leaburu'ko erre kara iritxi. Biak egarrituak eta ura edan omen zuten. Da etxeoandreak poltsa iriki ta duroa eman izebari. Gaixoa, duroa ikusi zuanean, erotu omen zan.

Lenago noiz ikusi ote zuan izebari galde egin zion amona Mariak.

Arek erantzun:

— Sekula ez, seguru asko.

Guri gerta-aldi au esan zigunean, larogei ta amabi urte zeuzkan. Beraz, irurogei ta amabost urte ziran gertatu zala, ta oraindik gogoan.

DON JUAN ATARRABIA

Gaur lengo istori edo sorgin-kontu ta olako asko kontatzen da, da nik ere badet bat osaba Patxikuri entzuna, ta esan bear dizuet.

Don Juan Atarrabia apaiz-estudiantea omen zan, da lagun guzien artean bat oso azkarra, gauzak aurretik asmatzen zituana.

Don Juanek oni inbiria omen zion, beti galdezka ari zitziola, nundik ikasi zituan gauz aiek.

Alako batean esan omen zion, infernuko deabruak erakutsi zizkiola, ta ari ere berdin erakutsiko zizkiola.

Don Juan au ere arrunt inbiriosoa; ta ez bereala, baiña beste lagun orrekin joan da noizbait deabru-eskola ortara. Bai ikasi ere berak deabruak zekian guzia, ta edozer gauza egiten omen zuan.

Ala zebilela, egun batean konturatu omen zan, Aita Santua deabruak, emakume eder baten itxuran, ia pekatuan erorian zebilkiola. Segituan infernura dei egin omen zuan:

— Zein da emen, nik jaten dedan oillaskoaren ezur-
rren alderako, «an-emen» esaterako Erroma'ra eramango nauana?

Rau! Etorri omen zitzaion bat. Jarri omen zan bere bizkarrean da «an-emen» esan zuanerako, Erroma'ra joan da Aita Santua zegoan gelaren ondoan utzi omen zuan.

Gelaren barrenera sartu ta Aita Santua emakumearekin izketan ari omen zan arrautz-itxurako mai (*ovalada*) baten alde banetatik.

Bien ondora joanda, zeramakian bastoiarekin maia-
ren gaiñean gurutzearen siñalea egin da emakumea desegin omen zan. Une berean Aita Santua tentaziotik libratu.

Berriz deabruaren gaiñean jarrita, «an-emen» esan zuanerako, ostera etxera etorri.

Jakiña: nola deabruak ainbat zekian, ikusi egiten deabruak nola nai zuan Aita Santua pekatuan erortzea. Ta Don Juanek ez nai ta ara nola salbatu zuan.

Etxera etorri zanean, bere ama oillaskoa erretzen ari omen zan bazkaltzeko. Eguzkia garbi-garbi omen zegoan an, da amari esan omen zion:

— Ama, Jaka'ko portuetan elurra ari du.

— Ago ixilik, txorakeriak esan gabe!

Don Juanek:

— Begira eiozu manteoari.

Ta gaiñean elur-matazak omen zeuzkan.

Amak:

— Utzi zadak pakean. Tentatzen ari al aiz?

Eta Don Juanek:

— Ez, ama, ez. Egia, zuk erretzen ari dezun oillasko orrek kukurruku joko duan bezelaxe.

Ta oillaskoak kukurruku jo omen zuan.

Don Juan zartzen ari omen zan, da gero ta geiago kezkatzen bere anima ez ote zuan salbatuko.

Ortarako, deabruarekin eskola ikasi zuanean, iges egin nai deabruari ta eskolako atetik kanpora salta omen zan aren deskuido-unean.

Baiña ura erne egon, da gaiñerakoak iges egin omen zuan, baiña erraiñua kendu omen zion. Geroztik, erraiñu gabeko gizona omen zan. Bakarrik etortzen omen zitzaion, meza ematen ari zala konsagrazioko itzak esaten zituanean, da mezerdia bukatzean joan.

Orregatik pentsatzen omen zuan, erraiñurik gabe zegoala iltzen bazan, betiko galduko zala; ta, erraiñuarekin zegoala iltzen bazan, salbatuko zala.

Ta bere sakristau ta meza-laguntzaille zuanari agertu omen zion bere bildurra ta esan:

— Begira: ni erraiñuarekin nagoala iltzen banaiz, salbatuko nauk, zergatik uste diat erraiñua Jainkoaren graziaren siñalea dala, ta auxe egin bear dek: biar goizean, meza ematen ari naizenean da mezerdikoan erraiñua datorkidanean, borra edo egur batekin buruan jo bear nauk fuerte ta il; da, iltzen naizenean, petxua iriki ta biotza atera, ta ziri luze baten puntan zimitorioko atearen gaiñean bandera bezela jarri. Ta bigarren egunean bele beltz asko etorri zitezkek, eta nere biotzaren jiran ibilli, ta azkenean au artu ta jan. Ala gertatzen bada, kondenatu naizen siñalea dek, eta eliz-puntziorik ez egin. Ori ez bada gertatzen, irugarren egunean, egun-sentian, uso txuriak etorriko dira, ta nere biotzaren ondoan bueltaka ibilliko dira. Ta azkenean nere biotza artu

ta zerurontz eramango dute. Ori izango da siñale salbatu naizela. Orduan eliz-puntzioak egin, Jaungoikoari eskerrak emateko.

Urrengo egunean, mezerdikoan itzala etorri zitzaionean, sakristaua bildurtu ta ez egin Don Juanek agindu ziona. Ta, meza bukatu zuanean, ea zergatik etzuan egin agindua. Ta sakristauak, bildurtu egin zala. Ta Don Juanek, batere nai bazion, urrengo egunean zintzo egiteko, ta sakristauak baita egin ere.

Asi omen zan meza ematen Don Juan; da, meza erdira iritxi zanean da erraiñua etorri zitzaionean, altxa ta egur batekin, *¡dale!*, jo buruan, da zentzu gabe Don Juan.

Seko bota omen zuan, da gero petxua iriki ta biotza kendu, ta zimitorioan aga baten puntan ate gaiñean jarri omen zuan, agindu zion bezela. Ta zaitu ere bai zintzo.

Bigarren eguna iritxi omen zan da ezer ez. Irugarrena ta, esan bezela, egunsentian, uso-banda txuri bat jetxi goitik. Biotzaren inguruan jira ta buelta ibilli ta azkenean biotza artu ta zerurontz eramán omen zuten.

PERNANDO AMEZKETARRAREN IPUI BAT

Zuek ere irakurriko zenduten noski, ta nik ere bai, Pernando Amezketarraren liburua. Zeiñek ez? Baiña an ez dagoan ipui bat entzun izan det eta zueri esan bear dizuet.

Bein batean, Ameriketara joan naiean, baso-mutil bat etorri omen zan etxera; ta, gosari gustokoa egin naiean, ostatura joan. Ostalariari galdetu omen zion ea gosaria bazeukan.

— Sukaldera joan adi ta etxekoandreari esan — ostalariak.

Etxekoandreari esan da onek baietz; ea zer nai zuan.

Mutillak:

— Arrautza prejitua. Baiña nai nuke, nik janalean, prejitzea.

— Ori egingo degu. Exeri ortxe.

Etxekoandreak arrautza prejitu ta mutillak jan. Zazpi jan omen zituan, da gero komeriak: ordaintzeko ainbat diru ez ta tabernaria erritan.

Mutillak agindu omen zion, Ameriketatik zetorre-
nean, ordainduko ziola.

Tabernariak:

— Bai. Errexena orixe dek. Denak orixe egiten di-
tek: geroko agindu.

Beiñepein, gure mutilla, Ameriketara joan da zazpi
urte an igaro ondoren, etorri omen zan ostera Amez-
keta'ra. Ta zorra gogoratu egiten, da ostalariarengana
joan da:

— Kaixo.

Ta ostalariak:

— Kaixo.

Mutillak:

— Ez al nazu ezagutzen?

Ostalariak:

— Ez.

Mutillak:

— Ni naiz, ba, emen gosaltzen zazpi arrautz jan da
ordaindu gabe joana.

Ostalariak:

— Bai? Bejondaiela! Pranko egin dek gogoratzea
ere.

Mutillak:

— Bai. Zorra neukan da ordaindu egin bear. Jar
zazu kontua ta ordainduko dizut.

Ostalariak:

— Bereala.

Ta asi omen zan kontua jartzen era ontara: zazpi
arrautzetatik aterako ziranak, zazpi txita. Aundituta-

koan, zazpi oillo. Aiek egingo zituztenak, gutxi jota, amalau arrautz. Amalau arrautzetatik, amalau txita. Aundituta, amalau oillo. Lengoakin, ogei ta bat oillo...

Ta aurrera jarraitu omen zuan onela, ta azkenerako ia lau milla pezta ordaindu bearra. Ta mutillak ezetz; zor zuana ordaindu nai zuala. Baiña olakorik ez.

Besteak baietz. Asarretu omen ziran, da gaiñera jendea etorri ta paketu omen ziran, urrengo asteazkenean eguerdiko amabietan Erriko Etxera biltzeko, ta bakoi-tzak gizon bana jartzeko, ta aiek esaten zutena egiteko biak.

Ortan gelditu ziranean, ostalariak urrengo egunean Tolosa'ra jetxi ta lege-gizon bati esan omen zion. Da onek baietz; lagunduko ziola.

Ta besteak, mutillak alegia, lagun bati esan zer gertatzen zitzaion, da lagunak:

— Esaiok Pernandori. Ori dek olakotarako aproposa.

Baita joan da esan ere. Artzai omen zebillen. Esplikatatu zionean zer gertatu zitzaion, Pernandok:

— Bai, bai. Ori besterik ez bada, estu-alditik aterako zaitut.

Bestea pozik etxera, ta asteazken ori iritxi omen zan. Ostalariak zaldi gaiñean lege-gizona ekarri omen zuan da zai. Zorra zeukana etorri omen zan, baiña Pernando palta.

Ala zeudela-zeudela, amabiak jo ta lege-gizonak esan omen zuan:

— Orain ere Pernandok zerbait izango du, ba: edo ardiak baitu edo beia umatzen edo bataioren bat edo zerbait. Ez da ordurako agiri beintzat.

Onek izketan bukatzerako, azaldu omen zan bidean, erdi korrika, brusa ta txapela esku batean ta bestean makilla zuala, izardituta.

Lege-gizonak esan omen zion:

— Ai, Perrando, Perrando! Gaur ere zerbait izango zenduan, ordurako ez iristeko: edo ardiak baitu edo beia umatu edo orrelako zerbait.

Pernandok erantzun:

— Ez, jauna. Ba... ez olaxe oituak gaudelako, baiña gure Maaxepak atzo babarrun geitxo egosita, danak ez genituan jan da lapikoan antxe zeuden; da, alperrik galdu gabe, baratzen baxtar batean ereiten jardun det aietxek.

Lege-gizonak erantzun omen zion:

— Baiña, Perrando! Atzo egositako babarrunak ez dute azitarako balio.

Ta Perrandok:

— Ez, e? Ta orain zazpi urte jandako arrautzak, txitak ateratzeko bai?

ZELEBREKERIAK

Asko ezagutu nuan Anbroxio. Oso txistosoan zan da azkarra buruz. Iñoiz aren ateraldiak entzun ditut, eta batenbat esango dizuet.

Jai batean, meza nagusi ondoan, an omen zebillen, batean Maisuenea ta bestean Kontzejua —garai artan Elduaiñ'en bi ostatu oiek ziran—, batekin da bestearekin itz egiñez ta gazte batzuekin ezбайдan asi omen zan jan-kontuan: dozena sardiña zarra jango lukela ta ezetz.

Gazte oiek nai omen zuten bi dozena sardiña ta litro bat ardo. Anbroxiok ezetz; bi dozena sardiña iza-tezkero, bi litro ardo bear zituala.

Parra egin nai ta gazte oiek kondizioa jarri: bi dozena sardiña ta bi litro ardo ematezkeroz, periodikoaren oja bat ere jan bearko zuala. Ta arrigarria: Anbroxiok baietz.

Ala, ekarri omen zizkioten Anbroxiori bi dozena sardiña zar, bi litro ardo ta periodikoaren oja bat.

Gure Anbroxiok, eseri lasai ta ekin omen zion jateari, ta bai laister jan ere denak: sardin, ardo ta periodiko.

Ta bapo jarri ta altxa ta beste tabernara joan. An kontu-jarduna egin da berriz lengo lekura. Ta ari sardiñak-eta eman zizkiotenak an kontu-kontari, ta Anbroxiok esan:

— Altxa burua, motillek! Amaiketakoa egin da ola: ia lo artuan?

Aietako batek:

— Zu bai ederki, Anbroxio. Naikoa jan da edan gure kontura ta orain bapo.

Ta Anbroxiok:

— Bai, motillek. Ederki natxiok. Ta bai guardazibillak ere ederki zeudek, naikoa ardoa edan da periodikoa letuz.

Beste batean, meza nagusitik atera ta bertan bazkaldu; ta arratsaldean, illuntze aldera, kontentu samar omen zebillen. Da mutil kozkorrak zirikatu egiten, ateraldiren bat entzun naiean.

Da bere iru lagun, irurak mutilzarrak, topo egin omen zituan, da zarrenak —Gabriel du izena— esan Anbroxiori:

— Anbroxio, erretira adi, ola ibilli gabe.

Ta Anbroxiok:

— Zer ba?

Gabrielek:

— Ez al aiz konturatzen mutil kozkorrak atzetik segika dabilzkikela?

Ta Anbroxiok, eskubiko beatz batekin sudurra jo, oitura zuan bezela, ta galdetu omen zion:

— Zuenak ere emen al dira?

Anbroxiok lagun bat bazuan bere izen berdiñekoa. Anbroxio ura ere, ta biak lantegi berdiñak zituzten. Etxe banatan, baiña biak linea-guardak ziran. Bat, gure Anbroxio au, Plazaola'koa; ta beste Anbroxio, Arkautenekoa.

Baiña nola lagunak ziran, oitura zeukaten biak egun berean bakoitza berea korritu ta amaiketako alkarrekin egin. Da bein astelena ta bertan bazkaldu, jeneralean Zumeta'nean; da, arratsaldea bapo pasa ondoren, etxera Etxabe Pako zanarekin.

Elduain'go Kontzejura iritxi ziranean, atera autobusetik eta ordaindu egin bear, gure Anbroxio aurreko atetik eta bestea atzekotik.

Pako, txoperra, aurrean zai omen zegoan, gure Anbroxioren ondoan, beste Anbroxio noiz etorriko zitzaion ordaintzera. Baiña au geitxo edana egon; da, aurrera etorri bearrean, balantza egin omen zuan atzera. Ta gure Anbroxiok, oitura zuan bezela beatzarekin sudurra jo ta esan omen zion:

— Zera, Anbroxio: beste aldera jira adi ta zuzen-zuzen etorriko aiz.

* * *

Gure auzoan, oso xelebrea zan gizon bat, bizitu zan bere familiarekin. Traskal samarra zan askotan. Geitxo edaten zuan da sobranterik gabe ibiltzen zan.

Igande batean, Elduain'go Kontzejuan apaldu du ta ordaindu ez. Ta ondoren, aste barruan, berriz Elduain'era joan da Kontzejuan etxekoandreari eskatu:

— Pantxika, ekatzen litro erdi bat ardo.

Etxekoandrea, lengo aparria ordaindu gabe utzia ta, asarretu omen zitzaion da esan:

— Lotsik ez dekena! Len aparria ordaindu gabea, ta oraindik berriz ardo-eske?

Onek erantzun:

— Alajainkoa! Ni zorretan egon da i kejavu? Nere tokian baengo, politta jarriko intzake i.

Laister gure gizonari beste iru lagun bildu omen zitzazkion, da diskutitzen asi omen ziran: onek, zorretan egotea ohea zala; ta besteak ezetz, artzekotan egotea naiago zutela.

Alako batean, gure gizonak etxekoandreari esan omen zion:

— I, Pantxika, demanda zeukanagu. Ez gaitun konpontzen da etorri beariko den onera.

Etxekoandreak, mantalarekin eskuak garbituz:

— Ni zuen tartera? Leku ederrean sartuko nauk!

Ta gizonak:

— Abek esaten diñea, artzekotan egotea ohea dala. Ta nik ezetz: zorretan egotea ohea dala. Zer iruditzen zain, Pantxika?

Etxekoandre gaixoak:

— Jesus! Nik, izango dan piska artzekotan egon naiago diat beiñepein.

Da besteak:

— Alajainkoa! Egundoko proportzioa izango den!

Zarregi egin gabe il zan.

Beste bat oso txistoso, gurekin askotan aritu zan lanean, da bazituan ateraldi-klase oiek.

Batean, Aintzerge'ko garalekua ebakitzen giñan. Da, ezin bukatuz ari giñala, illundu egin zitzaigun. Bukatu genduanean, merienda gabe giñan da goseak puskatzen denok.

Merienda zianbreran bakalleroa piperrakin genduan. Ogia ebaki eta jaten asi giñan. Illun zegoan, oso illun, da osaba Brauliok esan zuan:

— Gure txalekuaren patrikan geienean kandela ta poxpoloak izaten dituk. Baiña gaur etzeudek.

Beste arek:

— Zertarako dituzu, Braulio?

Osaba Brauliok:

— Etzekiagu, ba, artzen degun mokarua nun sartzen degun. Ikusi edo etzekiagu, ba.

Ta arek maldizio txiki bat bota zuan da:

— Ez dik iñork sudurrean sartuko, ez.

Beste batean, Aizate'ko garalekuan egun guzia pasa ta etxera etorri bear. Illargi betea zegoan. Erdiko Bizkarra esaten zaion lekuan giñan. Aita zanak esan zuan:

— Beeko bidera jetxi ta joango gaituk.

Ta nik:

— Aizate'peko bidetxiurretik zergatik ez?

Aita zanak:

— Bidetxiur ona al dago?

Ta nik:

— Ni ortik etorri naiz ta txarra ez dago.

Ala, ortik abitu giñan. Lenen ni erori nintzan, irris-tatuta. Gero beste ura, iru edo lau aldiz. Zapela eskuan artu ta gora begiratu zuan. Maldizio txiki bat bota ta esan zuan:

— Bide on ura au al da?

Gogoan daukat zer parrak egin genituan. Da, gu ixildu giñanean, berak egundoko algara. Beti ala egi-ten zuan: bestek ixiltzen ziranean, berak algara.

Oso gizon ona zan. Kontzientzi justuagoa duanik ez det ezagutu.

* * *

Astelen batean, Tolosa'n, perian, Juan Atxukarro, izengoitia *Juan Tintero* zuana, tximista bera baiño argi-agoa omen zan. Nik ez nuan ezagutu; aitari entzun-da dakit.

Gizon onek, perian Santio Erredione —mutilzar bat zan au— topo eginda, biak alkarrekin omen zebiltzan. Etxerako garaia iritxi zanean, biak etxera abiatu omen ziran; oiñez, jakiña, automobilik ez baitzan orduan. Da Berrobi'ra iritxi ziranean:

— Meriendatuko al diagu?

Biak konforme. Ala, ostatura sartu ta nagusiari zer nai zuten esanda, onek:

— Etzekit, ba, motillek, ezer aundirik ote dagoan. Baiña zaudete.

Bereala sukaldera joan omen zan, da baietz: bi amó-rrai bazeudela, nai bazuten. Auek konforme, bana jango zutela.

Exeri omen ziran maiean eta, prestatu zituanean, ekarri omen zizkien, beren ogi eta ardoarekin.

Juan Tintero'k esan omen zion Santiori:

— Ar zak, Santio.

Ta onek:

— Ez. Ik ar zak.

Amorraiak, bat aundia eta bestea txikia omen ziran. Juan Tintero'k aundiena artu, ta Santiok:

— Juan Joxe, ez daukak edukazio geiegi.

Eta onek:

— Zer ba?

Santiok:

— Edukazioz, aurrena artzen duanak, ttikiena artu bear omen dik.

Juan Tintero'k:

— Ik zer egingo uan?

Da Santiok:

— Jakiña, ttikiena artu.

Juan Tintero'k:

— Orain ere ortxe daukak.

Juan Tintero, Elutze izena duan baserri batean bizi omen zan; da garai artan, da geroago ere bai, amabiak aldera beiak, ura edan zezaten, iturrira eramaten ziran.

Askotan, bi etxetakoak batera juntatzen ziran; da, alako egunen batean, Elutze'koakin batera Bulatzi'koak gertatu. Beiak alkar usaiez ezagutzen dute eta, arrotzakin juntatzen badira, burrukan asten dira. Jabeak erne egon bear izaten du galerazteko.

Baiña bein baiño geiagotan gertatu izan da: baserriar batek badaki bere beia burrukari ona duala. Zerbaiti gustatu egiten zitzaion auzokoaren beia menderatzen ikustea, eta kaso ontan biak izango ziran olako zizikoak.

Beintzat, Bulatzi'koak bei gorri apain bat omen zuan burrukari amorratua. Juan Tintero'k ere ona izango zuan.

Beñepein, alkarganatu ziranean, bi beiak ekin diote burrukari latz. Ain suerte txarrarekin, Elutze'ko beiak Bulatzi'koa baztarraren kontra artu eta onek adarra autsi.

Asarretu omen zan Bulatzi'ko nagusia. Zerbait ordaintzeko Juan Tintero'ri, eta onek ezetz. Eta Bulatzi'k papeletak sartu eta juiziora deitu.

Ala, eguna etorri zanean, biak aiuntamentuko salara. Ordua iritxi zanean, asi omen zan itzegiten juez jauna:

— Juan, zure beia eta onena burrukan ibilli omen dira. Egia al da?

Eta onek:

— Bai, jauna.

Juezak:

— Zure beiak jo omen zuan onena. Egia al da?

— Ez, jauna.

— Nola da, ba? —juez jaunak.

Juan Tintero'k:

— Bi beiak bat-batean jo zuten alkar.

Amezqueta'ko Pernandoren arrautzena. Sententzi erreza.

* * *

Bein batean, perira, askotan oi nuan bezela, joan nintzan. An arratsaldea pasa ta etxerakoan, automobilla zazpi t'erdietan izaten genduan da ara joateko azkeneko bixita Zumeta'enera egin genduan.

An zeuden, meriendatu ta sasoi-antxean, Inozentzio, San Blas'koa; Ernialde'ko Bartolo —onek larogetik gora zituan—; da Inozentzio ondoan, Joakin Barrenetxe'koa, au Eldu'koa; Martin Garaiar ta Azola'ko Ambrosio, ok Elduain'goak. Beste lau lagun ere bai. Alkarrri nundik adarra joko ari ziran.

Zeuden maiaren ondoan, pillare bat zegoan eta ni aren kontra arrimatu nintzan, zerbait esateko asmoan. Baiña erreza zegoan, ba!

Ikusi niñunerako, Bartolo zarrak esan zidan:

— Ara Joxe ere. Otz-arpegia dakarkizu. Gurekin batean etorri baziña, emen bero-bero egongo ziñan. Gu ala gaude.

— Bai. Ala zaudete noski —erantzun nion.

Da Bartolok:

— Berotuko etzera, ba? Emen denak ala-olako jendeak gaude, eta Iñoxentxio okerrena. Iñori ez dio pakean uzten.

Ogei ta amaikaren keiñua egin zuan, da:

— Au nolakoa dan badakizute len ere.

— Ara! Ara! —salta zan Iñoxentxio—. Orain ere nik kulpak? Ori dek zozoak beleari ipur-beltz esatea. Ez kasorik egin, Joxe. Au olakoxea dek ta ez kasorik egin.

— Garoan ari giñan izketan, tenorea alaxe da-ta —salta zan Joakin Barrenetxe, eta esan zuan:

— Garoan al aiz? Garoan? Ernialde'ko Bartoloren ikulluan sobre dauden garo zarrak ekarrita, belazetarako gorotz txeko asko egingo diagu.

Ekiten dio Iñoxentxiok:

— Parre egiteko asmoa al dek? Garorik etzeukagu. Lastoarekin zeuzkagu beiak. Baiña alare ipurdiak garbiak zazkea.

— Bai, bai. Lastoarekin badauzkazu, beiak ipurdiak garbiak eukiko dituzte —erantzun zion Azola'ko Anbroxiok, beatzakin sudur-punta garbitzeko keiñua egiñez.

LIXUA

Seguru asko, ni baiño gizon azkarragoak eta ontan ikasiagoak itzeginda egongo dira gauz onetaz. Baiña nik ere nere erara, eta etxean egiten ikusi eta jardun izan nuan bezela, zer dan esan bear dizuet.

Lixua egiteko, leenengo ontzia bear da. Ontzi oni, *kuela* deitzen zaio. Au ontzi borobil bat da, egurrez egiña, ipurdia olakin egiña, irurogei ta bost zentimetroko biribilla, iru bat zentimetro lodiko olakin egiña, gaztain-egurra. Biribillaren ixkiña txaplandua izaten zuan. Gero saietsean, buelta guzian, olak zutik. Oso txukun baneatuak alkarren kontra buelta guzian ol auek.

Ondotik, iru edo lau zentimetrora, zakarrarte bat izaten zuan. Ipurdiak zuan txaplana, zakarrarte artan sartzen zan, eta buelta osoko uztai bat sartuta seguratzzen zan au. Ipurdia ta saietsak, gora luzean metroren bat inguru. Goiaz, prankoz zabalagoa. Bean irurogei ta bost bazan diametroa, goien larogei ta amar bat.

Goien, ertza baiño iru zentimetro beerago, beste uztaibat, eta tartean beste bi uste det. Kupel bat zala ematen zuan, baina ipurdiarekin bakarra. Uztaiauek burnizkoak izaten ziran. Ontzi oni, esan bezela, kuela deitzen zitzaion.

Lixua egin bear zanean, kuela berrogei bat zentimetroko altuko asto baten gainean jartzen zan. Asto au onelakoa: iru ixkiñakoa, egur dezente bat, xarde banakakoa. Ondo landu eta apaindua zan bere anakin, Antsone'n eta Goienetxe'n.

Kuelak, ertza baiño amar zentimetro barrurago, amarreko metxarekin egindako zuloa izaten zuan ipurdian. Emendik zintzilik, trapu-puska bat. Onek bota zuan ura, leku batera botatzeko.

Astoaren gainean jarri kuela, eta trapuz kargatzen zan. Mahonik eta kolorezko trapurik ez det uste. Garbitu bear ziran danak sartutakoan, gainean trapu aundi bat zabaldu, kuela baiño aundiagoa gainera.

Surtako autsa mordo bat bota. Nola puntaraiño etzan betetzen, autsa botatakoan zuloa egiten zan. Autsa zabaldu berdin-berdin gaineko trapu zabalean, eta kuela-gain guzia ontzi bat bezela gelditzen zan. Gaineko trapu zabal orri, «asto-ontzia» deitzen zitzaion.

Ondoren, ur epel samarra bota autsaren gainera. Ura, piskabana-piskabana, asto-ontzia pasa ta trapuetan beera kuelaren ipurdiraiño jexten zan; eta, ipurdiak nola zuan zuloa, trapua zintzilik zuala, trapu ontatik beera erortzen zan, len jarrita zegoan ontzi batera.

Au bete samartzen zanean, berriz autsaren gainera; eta, azkenean, lau bat balde ur irakiña bota. Ta, auek jexten ziranean da autsa legortu, lixua egiña. Ordu betetik aurrera bear. Bi alderago.

Egosten zanean, asto-ontzia gainetik kendu bere autsarekin, eta listo. Trapuak asto gainean edo baldean

buruan artu eta iturrira edo erre kara. Gu erre kara. Naia-go izaten zuten, ur-korriente aundiagoa zalako.

Oreja'n iturrira. An zuten labaderoa, aska bikain bat. Baiña askaren barruan ziran jotzeko arriak. Emakumeak belaunetaraiño urean sartu, negua bazan, udarra bazan, gerrian zaku bat lotuta, askotan erdi gaixorik. Ura zan inpernua, ura!

Berastegi'n ez. Arriak kanpotik ziran, da emen askoz legorrago jotzea.

Izeba zanari lagundua bi bider gogoratzen naiz. Batean, Urruxti'n; eta bestean, erre kako zubiaren azpian. Amak laguntzen zigun geienean. Amona Mariak zenbat aldiz jo ote du etxekoa eta kanpokoa? Oreja'n guk baiño askoz geroago egiten baitzuten.

Orain lejiak egiten duan lana egiten zuan lixuak. Baiña gero, oia jantzitakoan, igoaleko usaia izaten zuten lixuaz garbitutako trapuak.

ARREOA

Garai batean, gure baserrietan ezkontza zanean, zertorrenak, emakumea bazan, arreoak ekartzen zuan. Nik ekartzen, neronek ez det ezagutu. Baiña Mariak bai.

Orrela izaten zan. Nik ikusia kontatuko det lenengo. Iru bider ikusi det: bi bider Kakone'n, eta bein Oreja'n, Robustiano-ta ezkondu ziranean.

Lenengoa, osaba Migel Anton, amaren urrengo anaia, izeba Matiasarekin ezkondu zanean Azpikotxe'ra. Kakone'n bazkaldu ta gero, arratsaldean zabaldu zuten arreoak aita eta izeba Martinak. Nik zortziren bat urte nituan.

Arreoak, emaztegaiak dakartzkian gauzai deitzen zaie. Bazkalondoan, Kakone'ko sarreran bildu ziran bazkaldar danak, arreoak zabaltzea zala-ta.

Lenengo, jergoi berri bat jarri zuten. Aita zan itzegiten:

— Berak nola egin zuan ez dakit; nungo egurrakin badakit. Nungo trapuz estalia zegoan ez dakit. Nolako

lako muelleak, sasoi ederra daukate, baiña aldi bat iraungo du, batez ere emazteak senarrari oi ortan sartzen uzten ez badio.

Jendeak algara-aldi bat egin zuan da aurrera. Aitarren lana ori zan. Gauza danak koltxoiaren gaiñean zabaldu izeba eta biak, eta txisteak egin. Makiña bat par egin zuan jendeak.

Ondoren, koltxoa jarri zioten gaiñean jergoiari. Arekin ere txiste. Gero maindirea. Txiste. Gero bulkoa, ta txiste. Orrela, denak zabaldu arte: maindireak, manta, oi gaiñeko, bere jantziak, azpiko ta gaiñeko aropak... Dan-dana erakusten zan. Zenbat eta geiago izan, ura ta naiago.

Emaztegaiarenak bukatzean, gonbiratuen esku-erakutsiak ziran. Lenengo, izeba Martinak bi manta bota zituan, da zabaldu zituzten, beren txisteakin. Aurrera, zuanak zuana, paketea botatzen zun da aitak eta izebak zabaldu. Au emakumeenak. Eta, bukatzean, gizonenak asten ziran. Auek dirua.

Batena det gogoan. Elutze'n bazuten morroi bat. Domingo Motza izena zuana. Onek aitari bi duro zillar eman zizkion; da aitak, bandejara bota ta esan zion:

— Ok bart Bordaberri'ko etxaburuko gaztain baten zulotik atera ituen ik!

— Nundik ikusi nauk?

Aitak:

— Domingo, «ontzak begiak eta sasiak belarriak».

Berealdiko algara-aldia egin zuan jendeak. Orrela danak, bukatu arte. Pranko luzatzen zuan.

Bigarrena, Geaxiñe'ko Miel Lontzo Meaka'ko Maximarekin ezkondu zanean ikusi nuan. Oloki'ko Polizeto zan zabaltzallea, bere emaztearekin. Emengorik

gauza gutxi det gogoan. Bakarrik, Miel Lontxo, bere kolore ederrakin, bere emazte Maxima emakume aundia eta apaiña eskutik zuala, metro erdiren bateko koskaren gaiñetik begira nola egon zan.

Urrengoa Oreja'n, 1947'an, Uztaren 3'a, gaizki ez banago, Robustiano eta Sinforosa ezkondu ziranean. Ganbarako salan, Matxiñe'n, bazkari bikaiña eginda, entradan zabaldu zuten. Emen gauza asko zan. Ia denborak ere aldatuak baitziran.

Baiña «arreoa ekartzea» esaten zaiona, nik ez det ikusi. Amona Mariak bai. Arratxe zana ezkondu zanean, Oreja'tik Berastegi'raiño ekarri zuten beiekin da gurdiaekin, gurdia txistua jotzen zuala jarrita, ezkonberriak atzetik zituztela. Aldeko muturrean daude Oreja ta Berastegi, beien pausoan!

Nik ikusi ez, baiña aitari entzun askotan gauz auek: nola saiutzen ziran gurdia txistua jotzen zuala jartzen, da gai orretan artista Oloki'ko Polizeto zala ta...

Txistua jo arazteko modua zera izan bear zuan: gurdia, jakiña, bi kurpillen gaiñean ibiltzen zan; eta, ia beti, kurpillen ardatza egurrezkoa izaten zuten. Ardatzak, gurdia bi aesetan (saietseko egurrak), kojineteak izaten zituan. Kojinete oien parean ardatzari koska bat ateratzen zitzaion, eta koska au ardatzari rebaja bat izaten zan. Neronek egin izan det: zentimetro erdiko koska. Koska ortan sartzen zan kojinetea, eta an buelta ardatzak emanez joaten da gurdia, beiak tirata. Kojineteok zurezkoak geienez. Ardatza ta biak pagoa izaten ziran, eta kojinetea geldirik eta ardatza bueltaka. Segoa edo grasa ez bazitzaion ematen, txistua jotzen zuan gurdia, zijoanean.

Au txarra izaten zan normalean, azkarrago galtzen baitziran ardatza eta kojinetea.

Kojinete au egurrezkoa izaten zan: berrogei ta bost-
-edo amar zentimetro luzean, ogei bat altu, aeseari ondo
ajustatua; erdian, dozenaren bat zentimetro zabaleko
arku bat. Ardatza an, arku artan, ibiltzen zan bueltaka.

Aitak esaten zuan, txistua jotzeko, sagar-egurrarekin
egindako txinela zala onena.

Amonak eta osaba Robustianok esaten didatenez,
ok ia azi ziranean ezkondu omen zan Leasa'ko Katalin
Areso'ra, eta azkeneko aldiz orduan ikusia gogoratzen
dira.

Oreja'tik Areso'ra, gurdia arreoakin kargatuta, beie-
kin edo idiekin. Matxiñe'ko atarira iritxi ziranean, gure
amak eta aitak galletak eta ardoa atera omen zizkie-
ten, oitura zan bezela. Andik Areso'ra oiñez, beien pau-
soan, aldean dago! Oiñez esaten da bi ordu bear dute-
la; eta idien pausoan, Jainkoak goarda! Ezkondutako
eguna luzea izango zan!

AUR-DENBORA

Lenago esan dizutet nola, oso umea nintzala, eraman ninduten Goienetxe'ra aitaren bizkarrean. Ain txikia izango nintzan, ez daukat ezertxo ere gogoan. Lenen gauzak, oroitzen naizenak —zein aurrena ta zein atzena, ez dakit—, baiña nere ustez diran bezela esango dizkizuet.

Osaba Braulioren-da eztaiak bakarrik oroitzen naiz. Jatetxe batean arroz-pilloa, piper morroak gorri-gorri gaiñean zituala, nola eman ziguten; da nik jan nai ez.

Jakiña, lenengo aldiz ikusiko nuan jaki ura. Garai artan, gure etxeetan, arroza esnearekin eginda bakarra izaten zan, da ura festetan. Beste egunen batean izatea arritzekoa zan.

Ta nik ez jan nai ta izeba Martinak erritan eman zidan.

Gero, izeba Mari Josepa nolakoa zan, da goxoak nola ematen zizkidan, da ilda oiaren gaiñean nola egon zan. Au 1918'an illa da, gripe-urtean, Martxoan esaten zutenez, nik ogei ta zortzi illabete nituala.

Geroztik, tartekako gauzak asko oroitzen naiz. Bein, nunbait iñoren esana ez nuan entzuten, da osaba Pedrok belarrondoko bat eman zidan, da ni lurrera erori. Ain suerte txarrarekin, txerri-pazia jo nuan da ezpaina azpikoa ebaki.

Denak errita egin zioten. Min zuan osabak, baiña egiña ta bueltik ez. Gogoan daukat osaba zanaren arpegia. Nik baiño min geiago artu zuan arek. Txerri-pazia petrolio-potoa zan, ara.

Goienetxe'n, garai artan, argi-indarrik etzan. Kinkea ta kandela izaten ziran gure argiak, ta kinkeak petroliorekin su egiten zuan, da au ogei-bat litroko poto batzutan ekartzen zuten. Da, bukatzen zanean, tapa kendu ta kertenak jarri ta txerriei jan emateko pazia.

Alakoxea zan nik jo nuana. Auskalo zer marruk eta mañak egingo nituan.

Osaba Pedrok bizkarrean artu ta aitak eta biak medikuarengana eraman ninduten, da puntuak eman zizkidan. Ezer gabe sendatu nintzan. Orain ere emen daukat zikatrizatza, azpiko ezpainean.

Gero, oroitzen naiz gerrian zintzarria jarrita nola ibiltzen nintzan. Aldegin egiten omen nuan etxetik; eta, nun nenbillen jakiteagatik, zintzarria jarri bear. Auskalo zer santu nintzan! Zintzarri ura gure etxean dago oraindik.

Aurrera, kozkortu alean, izeba Martina irakurtzen erakusten asi zitzaidan, da sei urterekin eskolara eraman niñun izebak. Ordurako letrak ezagutzen nituan.

Etzidan on aundirik egin an geldirik egon bearrak, lenago nai nuan bezela jolasean libre oituta. Baiña ezi nintzan.

Bereala anai Pedro asi zan. Orduan ederki lagunarekin. Iñoiz asarretu ta burrukan igoal, ta geroxeago pakean, oraingo umeak bezelatsu.

Laister Joakin ere asi zan da bapo. Onekin gutxi asarretzen nintzan. Nunbait onek nere jenio-modua zuan.

Joansantzene'koak, Atxukarro'enekoak, Goikoborda'koak-eta, kuadrilla izaten giñan. Garaiz iristen bagiñan, jolasean ibiltzen giñan. Ateratakoan ere bai.

Baiña orduan komeriak izaten ziran. Etxera etorri bear azkar, bestela errita izaten zan-da. Deskuidatu ezker, jipoia ere bai.

Gure aita zuzena zan. Onek bildur ematen zidan. Ni Goienetxe'n biziagatik ura etorri egiten zan da, *¡oyo!*, kopeta beltza jartzen zuan. Seguru asko, guk premia izango genduan. Ni iru aldiz jo niñula gogoratzen naiz. Baiña aiek zartako miñak!

Izebarengatik etzidan ajola aundirik izaten. Noiz-nai erritan. Segituan, xapla! Asko asarretzen bazan, komonean sartzen niñun.

Goienetxe zarrean bagenduan eskail-buruan komon zar-zar bat, lau edo bost olekin egiña, ta an sartzen niñun desapioa eginda, gaua an pasa bearko nuala, ta gaiñera aparirik gabe.

Baiña berari damutzen zitzaion bereala. Ordu laurden bat baiño lenago etortzen zan, gazta ta ogia artuta, merienda ematera, ta bereala barkatu.

Ni ederki egoten nintzan, katuak zer jolas egiten zuten, ol-zuloetatik ikusten nuala.

Lenengoz bai; bildurtzen nintzan. Baiña gero bate-re ez. Gaixoak nola zigortuko niñun, ni maitegi nindun-da?

Anaiok korrika ibiltzen giñan asko, Antsone'ko «entrada» esaten genion mandioan, ango buelta zeñek lenago egin. Eta noizbait amak esango zuan:

— Tira! Apaltzera! Joxe, joan adi etxera!

An bukatzen zan gure jolasa. Beti Antsone'n, Goienetxe oso zarra eta traketsa baitzan.

Eskolara astean, berriz, ango eta plazako jolasak ikasi genituan: tornika, arrapaketako soka, arrapaketako mimitxorrean, txorromorroan, gordeketan, korrika-apustuan, pelotan da orrela.

Askotan tornikan, urtez kidekoak, jeneralean sei edo zortzi, jartzen giñan. Erdibana egiteko, errezo-modu bat egiten genduan. Batzutan au:

— Don don niten sakiti sakiti fuera, Doña Petra Salamura, tú quisiera, si era fuera.

Edo bestetan onoko au:

— Doña, Doña Katona, kikel urde manzana, tutulupes, tutulupes, ocho nueve San Andres.

Beatza itz bakoitzean batetik bestera pasa; ta azkeneko itza tokatzen zitzaiona, kanpora. Olaxe erdibanatu arte: iru edo lau alde batera, eta iru edo lau bestera.

Pareta esaten genion. Iru Kontzeju-karrerako pillarean, eta beste iru Kakoene'ko paretan. Bi aldetan arrasto bana egiten zan, andik asera emateko.

Bat, edozein, bizkorrena jeneralean, beste paretakoen aurrean arrastoa jarri ta zerizkionean *bale* esanda, korrika abitzen zan. Beste batek, ari segi. Beste aldekoa, *bale* esan zuana defenditzera ateratzen zan. Aren kontra beste aldekoa. Eta orrelaxe segi. Azkena pareta ikuitzen zuanak izaten zuan paretik geiena; eta paretik geiena zuanak gutxiago zuana ikuitzen bazuan, tanto. Galdu zuana pareta aldera joan da irabazten zuanak arrastoa jarri eta *bale*.

Ni danetan motel samarra izango nintzan edo nintzan. Ni baiño bizkorragoak asko ziran.

Orrela segi. Baiña utsa. Onen-onenean genbiltzanean, sartzeko ordua iritxitakoan, *tirrin-tirrin* maisuak zintzarria jotzen zuan leioan, da danak zana zan bezela utzi ta eskolara korrika joan bear. Alkarri desapioa egin ateratzen giñanerako, ta aurrera.

Gu, ateratakoan, gutxi ibiltzen giñan. Urruti baigenduan etxea. Ogei minutu, azkar etorrita.

Tornikan sesio onak izaten genituan, ba: batek, jo zuala; besteak, ezetz; batek, pareta geiago zuala; besteak, ezetz. Bein baiño geiagotan bai errekreoaren erdia sesioan. Bein edo bein burrukan ere bai. Baziran gure tartean lau-bost bat erreminta, beti sesioan ibilli bear zutenak.

Ondo genbiltzanean, bapo jostatzen giñan. Korrika-aldi ederrak bai!

Arrapaketako soka oraindik berriro ikusi ditut eta ez noa ezer esatera.

Arrapaketako mimitxorrean, sokakoaren antzera. Errezoa egin da bi ateratzen ziran sailletik. Ontarako, sail dexentea bear zuan: amar bat edo geiago.

Bi errezoan ateratako oiek norbait arrapatzen zuten eta alkira eraman; da bat ura zaintzen gelditu, eta bestea beste bat arrapatzera.

Zaintzen egon bear izaten zuten, libre zebillenak arrapatuta zegoana ikuitzen bazuan eta *mimitxor* esan, arrapatuta zegoana libre gelditzen baitzan. Orregatik, ikuitu gabe eutsi bear izaten zieten, eta ikuitzera zeto-rrenari eldu. Iru arrapatutakoan, zaintzen bi jartzen ziran, eta segi, danak gelditu arte.

Ontan, jeneralean, tornikarako jende asko giñanean ibiltzen giñan. Emen ere izaten zan sesioa ugari.

Arrapaketan, ontan jeneralean aur txikiak, eskolara asi berriak. Baita betteketan eta gordeketan ere. Orain ere berdintsu ibiltzen zerate.

Pelotan, berriz, kale ingurukoak ibiltzen ziran. Gu oso gutxi.

Txorromorroan ere, etxean ikusten ditut. Itzak ez berdiñak, baiña jolasteko era berdiña.

Beti gogoratzen naiz, an izaten genituan sesioakin. Askotan, arrapaketako soka edo mimitxorrean arrapatzen ginduztenean, gelditu ez, iges egin nai, eldu zuanak uzten ez ta mantala autsita igoal etxera.

Atsegin izaten zan orduan gure izebarekin! Errita eta desapioa bai. Baita zaplastakoak ere. Azkar ipurdian eskua.

Indarrez altxa ta mantxo jetxi. Miñik ez eta bazkaria edo merienda ederra. Gaixoak itxurak egiten zituan, baiña etzuan balio. Maiteegi niñun.

Ni ez naiz gaiztoagoa izan, ark ezi niñulako, baizik nik ere arrunt maite nualako, eta geien aitarengatik.

Osabak ere etzidaten kasorik egiten. Aitak bai. Gutxitan, baiña zerbait bere iritziz ajolazkoa iruditzen bazitzaion, Goienetxe'ra etorri eta kargu artu izan zidan.

Ark bai bildurtzen gindun. Kopeta zimurtu ta «*La India!*» esaten bazuan, *¡oyo!* etzan atsegin izaten.

Azi ta ere, oietxek ziran gure jolasak. Jaiero zintzo bezperetara. Bukatzean, dotriña. Ura bukatzean, kale aldekoak aldegiten zuten kalera. Eta gu, baztarretakoak, lenengo apur bat kontuak esan, neskak neskakin eta mutillak mutillakin. Atzenerako, tornikarako deitu alkarri. Errezoan ateratzen giñanak alde-banatu ta *¡benga!* tornikan jokatzerara, lepoa autsi bearrean.

Beingoaz gogoratzen naiz. Eguraldi txarra zan da eliz-zimitorioan genbiltzan barrenean zalapartan. Erre-

tore jauna atera zan elizatik eta gu an ixkanbillan. Begira egon zan alditxo batean eta parrez aldegin zuan.

Luzaro ibiltzen giñan. Ez dakit zenbat urte arte. Amazazpi bai beintzat. Bukatzen genduanean, etxera.

Emen, geienean, anaiak zerbait izaten zuten: edo bildotsak edo ardiak. Orduan, aiekin batean mendira. Edo, ezer ez bazan, berriz tornikara Antsone'ko entrada. Emen anai-arrebak, danak. Gero, illunabartzen zuanean, ikulluko lanak egin da apaldu ta lotara.

Kalera, San Pedro eguna, pestak, Elduain'go Ama Birjiñak... Ontan, bazkaltzera Aanbegi'ra, osabaren etxera. Eta karnabalak.

Gure aita, gauza batzuetan oso irikia bazan ere, ontan oso itxia. Etzigun uzten kalera joaten. Gerra aurretik, bein det gogoan Gaztelu'ra joana. Orduan osaba Josolontzok bialdu nindun iru etxetara itzegitera. Baiña ixilik egon ninteke. Geroztik ordaiñak egiñak badi-tut sobra ere.

Gero, osabak il ziranean, Antsone'ko sukaldean musean aritzen ziran izeba ta ama-ta. Gu ere iñoiz bai. Ni antxe asi nintzan. Izeba Martina izugarri mus-zalea zan.

Azkenerako, ondo bazegoan, apari goxo-goxoa jar-tzen zuan, da bi anaiak gonbiratu. Laurok bapo apal-du ta musean, izeba aspertzen zan arte. Ura kontentu gelditzen zan, da zertarako esan gezurra? Gu ere bai, alaxe oituak geunden-da.

Gure maisua gogorra zan. Maisu bezela, oso ona ta jatorra. Baiña bere eginkizunetan oso zorrotza. Era-kusten oso ona.

Ba, aitak ainbat maite giñula uste det. Baiña eskolan etzan jolasik izaten. An errespeto latza izaten genduan.

Batzu-batzuri jipoi ederrak eman ere bai. Neri bein belarrondoko bat emana.

Gogoratzen naiz: ikasten aurren samar izaten nintzan; jolasean atzena. Oso maite izaten niñun maisuak.

Ari, asarre-itxuran egonagatik atrebitzen bagiñan duda genduana zerbait galdetzera, etorri zeunden alkira ta goxo-goxo argitaratuko zuan gure duda, ta galdera egin ea beste iñork dudik bazeukan. Ta baietz esaten bazion norbaitek, berriz pizarran jarriko zuan lezioa. Nik ere oso maite nuan. Il zan gizajoa, larogei ta sei urterekin, Bilbo'n. Baiña gaur ere munduan ez det, nere aitaren ondoren, ura ainbeste istimatzen dedan gizonik. Goian bego Elias Azpiazu Gorosabel gure maisua!

Eskola aste guztian izaten genduan. Zortzi ta erdie-tan sartu ta amaika ta erdiak arte, leenik. Gero, ia kozkortu giñanean, bederatziak sartzeko, amaika ta erdiak ateratzeko, ta komeria izaten zan.

Baiña errekreoa ere izaten zan, amarretatik amar ta erdietara. Ura zalaparta! Eskallera bera poleki samar jetxi bear izaten zan. Baiña bein kanpora erteten giñanean, giro izaten zan an!

Katetik askatu berri dan zakurra bezela ezin asez, batzuk pelota, besteak tornika edo beste jokoetara aundientxoena. Txikiak, berriz, arkumeak bezela, plazan zilipurdika.

Orain, maisuak kanpanilla jotzen zuanean —au plaza aldeko leioan burni bati erantsita izaten zuan da berak barrutik jotzen zuan—, zegoana zegoan tokian utzi ta usu demontre gora!

Gero, ateratzen giñanean, komeria. Jostatu egin nai ta etxera ere joan bear, naiko lan. Geienean, apur bat jolasten giñan. Gero, etxera bidean ere, nola kuadrilla

izaten giñan, mantxo samar askotan; da berandutu, ta gero errita. Jipioia ez bazan, nonbait or.

Neri, beintzat, izeba zanak zapla-zapla bai usu. Miñik etzuan ematen, baiña keiñua ugari bai.

Bazkaldu ta ostera berriz eskolara. Udara partean ordubi ta erdietarako, ta negu partean ordubietarako; ta atera, lauretan da lau ta erdietan.

Orduan ere jolastu nai, ta etxera joateko ordua bostak izaten ziran. Ordu laurden bat gora-bera ez bagiñan iristen, eguerdikoa: zapla-zapla! Edo komunera, katuak jostatzen ikustera.

Orrelaxe eguna joan da eguna etorri. Ostegun-arratsaldea bakazioa izaten genduan, da eguerdian errosarioa askotan errezatzen genduan. Umeetan larrientxoena errezatzen zuten. Amaika bider errezatu nuan.

Larunbat-arratsaldean, igandeko ebanjelioa irakurri ta esplikatzen zigun.

Orrelaxe gure eskola-garaia. Gero, beste gauza bat ere izaten zan: enkarguak.

Ogiak panaderoak gure Urtiñosoro'ko paretaren gainean uzten zituan. Zaldiarekin da karroarekin etortzen zan da korneta jotzen zuan. Da Antsone'koak, Aiztunalde'koak, Azpikotxe'koak ta guk, korneta entzutean, leioren batetik oju egingo genion:

— Antsone'rako bi! Azpikotxe'rako iru! Aiztunalde'rako bi txiki?

Eta orrela. Zeiñek zenbat bear zituan, ainbeste ots egin.

Orduan ogiak bi eratakoak eramaten zituan: bata, sei librakoa, luzea edo borobilla; eta bestea, luzea bakarrik, au iru librakoa. Panaderian klase geiago egiten

ziran: opillak eta txosnea. Au oso goxoa izaten zan, arro-arroa.

Sei librako ogia, amasei, amazapi ta emezortzi zakur aundi ordaindu bear izaten zan. Iru librakoa, erdia juxtu. Ta opilla eta txosnea, amarna zentimo. Zakur aundia esaten zitzaion amar zentimokoari, ta zakur txikia bost zentimokoari. Panaderoak utzi ta aldegiten zuan, da norbait saskiarekin joan da Aiztun'era ekartzzen zituan.

Uste det, gerra asi zanean, 36'ean ere, emezortzi zakur aundi balio zituala ogiak, sei librakoak. Gaurko kontuak aldean daude!

Ogia orrela. Baiña azukrea zala, olioia, jaboia, lejia, anilla, oiek ziran geien-bat orduko enkarguak. Eskuetan ekarri bear kanpaxoan da nekatu egiten zan. Bide luzea baita.

Etxekoak baziran, nunbait or. Azpikotxe'koak edo Aiztunalde'koak baziran, oraindik okerrago.

Gero, gure tartean ere, gogorrena nagusi. Besteri utzi kanpaxoa ta Joakin txikiena. Amaika negar egin zuan. Orduan ere, orain bezelaxe, umeak ume, ta tema ta seta ugari.

Igande-goizean iru meza izaten ziran. Bat, seiretan udaran; sei ta erdietan neguan. Zortziretan bestea udaran, da zortzi ta erdietan neguan. Lengoari goizeko meza deitzen zitzaion. Besteari, bederatzietakoa. Ta meza nagusia amarretan.

Kozkortu arte, meza nagusira joan bear izaten nuan zintzo. Osaba Pedro ere bai. Alkandora, almidoiarekin kuelloa ta petxu-parea gogortutakoa izaten zuan, da trajea. Izeba ere bai: meza nagusira, dotore jantzita. Neguan, kapa aundi bat bazuan da arekin apain ibiltzen zan. Da ni ere oso ondo jazten niñun garai artarako.

Osaba Josolontzo bederatzietako mezetara joaten zan. Au, galtzak, elastikoa, txalekua eta bruxa jantzita, baserritar geienak bezela.

Mezetatik erten da bereala, etxera. Bazkaldu ta ordubi ta erdietan bezperak izaten ziran. Zintzo joan bear izaten genduan. Bezperak bukatu ta dotriña.

Andik ateratzen giñanean, jolasean latz: tornika edo arrapaketako soka edo pelota edo beste zerbait eliz-zimitorioan. Bein ere ez plazara. An saio galanta egin da etxera.

Merienda, guk gazta ta ogia. Joakiñek ez dakit. Onek nola gaztik ez duan jaten, seguru asko askotan kafe piskaren bat-edo emango zion amak.

Ondoren, libre bagiñan, jolastu. Edo, ardi-tenorea bazan, ardi jeiztekoen billa edo bildotsak barrutik ateratzera.

Gero, illuntzean etxeratutakoan, uzten ziguten jostatzen Baztarretxe'ko larraiñean, edo Antsone'ko entradan ibiltzen. Gero amak esaten zidan:

— Jose, joan adi apaltzera! Garaia dek!

Eta ni etxera.

GURE MANTENUA

Jate aldetik, berriz, goserik ez genduan izaten, zegoana jan ezkerero. Baiña beti bat gosaltzeko: taloa ta esnea. Nik iñoiz kafe-esnea zopakin izaten nuan. Ez nere senideak, seguru asko. Nola bakarrik nintzan Goienetxe'n, neri geixeago iristen zitzaidan, nola jateko ala jazteko. Pentsatzen dedan bakoitzean, lotsa sentitzen det, baiña orrelaxe da.

Jakiña, osaba Pedro ta izeba amerikanoak ziran, da gu lau giñan geienean. Gutxi diran tokian, geixeago jartzzen errexago da. Orixe gertatzen zan gure artean. Bestela ere, gure osaba-izebak, aita-amak baiño zerbait modu geiago zuten; da orregatik ni nere senideak baiño mimo geiagorekin azia naiz.

Esan dizuet: pentsatzen dedan bakoitzean, lotsatu egiten naiz. Baiña gerorako errurik edo kostunbre txarrik etzait gelditu. Danarekin bizitzen jakin degu. Iñoiz besteak baiño gutxiagorekin ere bai, bizi bear izan degu. Baiña bein ere etzait aldapa gora egin. Gustora bizitu naiz.

Uste det, aria galdu ta Ameriketaraño joan naizela. Baiña barkatu. Esan dizuet gosaria.

Bazkaltzeko, babarrunak eta azak, iñoiz zopa ere bai, eltze banatan egosiak geienean. Zanean, urdai-puskaren bat azatan egosia. Baldin bazan, nik ez nuan ikusi nai izaten. Da ogia. Sagardoa ere iñoiz izaten zan Antsonen. Gurean bein ere ez. Guk ardoa izaten genduan.

Meriendatzeko, gazta ta ogia. Iñoiz, jairen batean, ontza bat txokolate ematen zidan izebak. Ura merienda!

Apaltzeko, patatak egosita edo azak. Iñoiz baraxuri-zopa ere bai. Ta taloa ta esnea edo esne-zopak, nai zituanak; eta, nai ez bazituan, oiera.

Goienetxe'n, osaba Pedro, barrio guziko arrautzak artu ta Tolosa'ra joaten zan bizar ebakitzera. Da bueltakoan, tenorea zanean, askotan bixigua edo angulak ekartzen zituan. Aiek larunbat-gauean jaten genituan. Osaba Pedrok berak erretzen zuan bixigua, ta angulak jarri ere bai askotan, naikoa jan arte. Orain asko izaten ez badegu ere, pranko jana naiz.

Igandeetan, asteko moduan, babarrunak eta azak urdaiarekin. Baiña osaba Pedro Ameriketara lanean italiakoan jardun omen zan, da aiekin makarroi asko jana eta gustatu egiten zitzaion. Meza nagusitik etorri ta aldatu orduko, asten zan tipulak txikitu, prejitu, tomatea bota, alkarrekin zartagian ondo-ondo egin. Ordurako, eltze batean makarroiak egosten zituan. Gero, iragazki aundi bat, eltzeen antzekoa, bi kertenekin, seguru asko uraxe egiteko ekarria. Ara bota, ura kendu eta fuente aundi batean jartzen zuan lenengo makarroi-kapa bat, gero tipula ta tomatea, berriz makarroiak... Orrelaxe bukatu arte. Oso ederrak egiten zituan.

Baiña nai izaten zuan aurrena makarroiak jan da gero babarrunak jatea. Neri, berriz, makarroiak erruz

gustatzen zitzaizkidan, da andik ase arte jaten nuan, da gero babarrunik ezin jan, da osabak errita. Or izaten genituan komeriak.

Azak, berriz, ez nituan gustokoak. Prankotan esan nien etzitzaizkidala gustatzen. Baiña gezurra. Gaurko umeak ere esaten dituzte orrelakoak. Baiña lengoak ere esaten genituan. Jaieko estrordinarioa orixe izaten zan.

Illean bein edo orrelako zerbait —ori Goienetxe'n, Antsone'n-da ori ere ez, urtean lau edo bost aldiz—: oilloa. San Martin egunean seguru, izebaren eguna zalako.

Au, oilloa, izebak prestatzen zuan. Eleizara joaterako, eltze batean egosten jartzen zuan; da, meza nagusitik etorritakoan, sukaldeko leioan labetxo bi ziran, da tupikizko bi kirteneko kazuela batean xaltxan oso goxoa jartzen zuan. Ain goxoa orain jartzen dutenik ez naiz egoten edo etzait iruditzen.

Saldarekin, fideo-zopa, aztu gabe. Babarrunak gero. Oilloa gaiñetik. Postrea, esnea arrozarekin. Ura bazkaria!

Festetan, berriz, urterokoa: oillo-zopa fideorekin; garbantzua txorizo ta urdaiarekin; gero oilloa xaltxan; ondoren, esne-arrozak, kafea ta patarra.

Iñoiz, urte batzutan, Astigarraga'ko Jose etortzen zan. Urrutiko aidea zuten. Au etortzen zanean, lengoaz gaiñera aragi-xerrak piper morroakin.

Festetan, etxe danetan edo geienetan, bazkari au gutxi gora bera izaten zan. Antsone'n beintzat bai.

Onezaz gaiñera, txerria iltzen zanean, odolki, gibel, axpixin, moku goxoak izaten genituan. Birika, txorixoak saieskiakin eta berriz babarrunetan egosita, babarrunak ederragoak eta gero jaki goxoa. Bapo jartzen giñan.

Xolomu ta txorixoak oliotan sartu eta jaso. Udar-
ran belazetarako, laiariak edo kanpokoren bat zalako,
olakoxeko batzuetarako gordetzen ziran.

Urdaia, xolomua ta txorixoa tomatearekin, gaur ere
jaki ederra da, ta orduan ederragoa.

Gero iñoiz ardi zarra garailletarako-(1). Au An-
tsone'n. Gure etxean, bein ere ez det gogoan.

Auetxek izaten ziran gure jakiak. Baiña lengoa esan-
go det: babarruna, aza, patata, taloa, esnea, ogia, gaz-
ta, naikoa izaten genduan. Jaki gutxi, ta gu beti ez da-
naren zale, gaur bezela. Nik, gaiñera, kafesnea ia nai
guzian izaten nuan.

Ara, ba, gure mantenua ezkondu ta geroago arte-
koa. Gaur eskasa iruditzen zaigu, baiña etzan ain es-
kasa. Orduan ere gizaseme eta emakume bikaiñak izat-
en ziran. Bizi zeraten arte orrenbeste izaten badezute,
etzaitzuet erruki.

(1) Garaille: garo egille, garoa ebakitzeko langilleak.

AZKEN IPURDIKOAK

Umetan, jolas nagusia izaten genduan, gaurko moduan, txuloak egin, ura bota, gero loia egin da arropak zikindu.

Iñoiz jipoiren bat edo beste artu, nik beintzat. Len esan bezela, izeba Martinak esku librea zuan. Keiñua bai ugari, baiña miñik ez. Armonia eta desapioa bai sarri, baiña utsa. Ezerengatik xapla-xapla, da azita ere bai.

Azkena jo niñunean, emeretzi urte nituan. Igandea, illaren bigarrena, Luistarren Kongregazioko eguna. Ni Goienetxe'tik Antsone'ra ninjoan, konfesatzera joateko, anaiengana, eta atetan aita topo egin nuan, bere zakur gorriarekin. «I» zuan izena, Antsone'ko eiz-zakur danak «I» izaten baitzuten izena, eta beste zakurrak, geienak beintzat, «Listo». Ta esan zidan aitak:

— Osaba Braulio eta biok Larte'ra gatxezik azarritara. Ateratakoan etorri adi. Billatuko gaituk.

Bostak eta erdiak edo seirak laurden gutxi izango ziran.

Zer esanik ez, mezetatik etorri usu, ta beietakoa eginda, Larte'ra. Laister billatu nituan. Zakurrak txin-tzarri txiki bat zuan da ura entzun nuan.

Belauntze-basoan izan zirala, andik Zapatari'ko bordan barrena zetoztela, baiña etzutela arrastorik. Bederatziak inguru ziran.

Aitak esan zuan:

— Ni emendik mezetara natxik. Emen arrastorik etzegok.

— Nik Arramendi'raiñoko au ikusiko det Joxerekin —esan zion osaba Brauliok—. Gero arte!

Ta aita etxera. Ni ta osaba aurrera. Gaztelu aldetik ginjoazen eta laister gure zakurrak: *Jau! Jau!* Ezagun zuan arrastoa bazuala.

Osabak esan zidan:

— Onek altxako dik.

Oso zakur ona baitzan. Zakurra, sangatuz-sangatuz, Gaztelu aldera, ta:

— I joan adi Mina Zuri'ra. Erne egon! Ni bizkar ortatik zainduko dit. Eta, ara abitzen bada, Danbolin-belaze'ko lepoan jarriko nauk.

Ala, zakurra gero ta beroago. Eta alako batean: *¡Aaa! Jau! Jau! Jau!*, zakurra azaria altxata zalapartan.

Nere aldera zetorren, baiña eskubi aldera jo zuan; eta, Berastegi aldera jira ta bee aldera abiatu eta Azpikotxe'ko Larte'ko belazean garai aldean zuloan sartu.

Zakurra etorri zitzaigun da antz eman genion zuloan zeukala. Berak eraman giñun zulora. Zakurra sangaka asten zan zuloan.

— Au ola asten danerako, bertan zeukak. I erne egon adi saltatzen bada ere. Nik garbituko diat zuloa.

Ala ari zan egur batekin, eta ni eskupetarekin saietsean.

— Joxe, etorri adi onera —esan zidan.

Berak egin zuan txuloaren gaiñean eserita zegoan, anakin txuloa tapatzen zuala. Anka bat baztertu zuan, da bean azariaren muturra ta begiak beren argiarekin ikusten ziran.

— Joan adi etxera azkar, ta aitari esaiok azkar etortzeko erremintakin.

Fite etorri nintzan etxera. Bi anaiak beiei arbi-ostoa ematen ari ziran, eta aita maiean exerita zegoan bazkaltzeko. Esan nionean:

— Mekaguen! —esan zuan—. Goazen azkar erremintak artuta.

Etzuan bazkaldu bearrik. Iru anaiak eta aita joan giñan. Osaba, bere artan, zulo gaiñean zegoan. Aitari erakutsi zion da bien artean erabaki zuten egur-sarde bat egin bear zala, azaria lepotik artzeko.

Aitak patrikako labanarekin egin zituan sardea eta makil bat. Osabak anka baztartuta, makilla inguratu zioten zegoan tokira, ta, *kask!*, kozka egin zion da eutsi. Orduan sardearekin lepotik lurraren kontra artu zuan aitak. Artean makillari eutsi egiten zion.

Azariak, kozka eldutakoan, presa egiten du. Au da, eldu ta eutsi. Ta geldi-geldi zegoan.

Atera egin bear andik; eta osaba Brauliok, aterako zuala. Gauz oietan maisua zan. Etzan zan zuloan, beso bat beera zuala, buruz beera. Nik anketatik kontu, zuloa erori etzedin.

Aitak esan zion:

— Beidok, e?, eskuakin nun dabilkiken. Kozk egin-go dik, e?

Eta berealaxe:

— Otx! Reiez! Zorrotzak al dauzkazu, zorrotzak?

Nunbait eskua muturrera eraman zion, da azariak makillari utzi ta kozk egin zion. Atera genduan da eskubiko eskuko beatza pasa zion ortzakin batetik bestera.

Espantu piska bat egin zuan da berriz zulora. Aitak esan:

— Xardearen kertenean eraman zak eskua, ta zuzen lepoa billatuko diok.

Ala egingo zuan. Beñepein azkar esan zuan maldizio txikia, ta:

— Emen etorri bearko dek, bai, gaiztoa baaiz ere! Tira anketatik!

Atera genduan da an ekarri zuan azaria lepotik, bi eskuakin artuta.

Gero, lotu egin bear. Anai batek zakurra baztarrean lotu zuan. Eldu egin nai baitzion azariari, ikusi zuanean.

Lenengo, anak lotu genizkion. Osabak eutsi lepotik; aitak lotu. Etzan mugitu ere.

Gero, aitak belaunpean artu zion gerria eta asarre.

Arnasa artu ezin iñola eta ia itoan jarri zan. Bereala moteldu. Orduan mugitu zan latz, baiña alperrik. Anak lotuta zegoan, da aitaren belaunpean.

Oso moteldu zanean, txiri bat agin ordotzen (1) barrungo aldetik jarri ta sokakin ondo lotu. Gero, zakurrari bota. Onek, amorruez, kozk egiten zion. Bai azariak ere. Moteldua zegoan, baiña alegiñak egiten zituan. Eskerrak ondo lotua zegoan.

Laister, bizkarrean tresnak artuta, azaria ere bai, eta Mendi-Urkillo'n giñala, bezperak jotzen ari ziran. Ordubi ta erdiak. Esan nien:

— Gure izebarekin atsegin izango da.

— Motell! Amak, nun geran esango zioen beiñe-pein, da ez dek umea —aitak esan zuan.

Ni bildur, ezagutzen bainuan.

Iritxi giñan da nor bere etxera. Ni, Goienetxe'ra joan, eskupeta utzi ta sukaldera. Su ondoan bazkaria an zegoan.

Jan nuan, altxa ta ikullura joan. Soka artu ta Urtiñosoro'ra arbi-ostoa biltzera ninjoan, eta, *tak!*, kuartotik atera zan. Nunbait siestan egongo zan. Erritan asi zan.

Ni, zer da nola genbiltzan esan naiez gelditu nintzan.

Bai zera! Giro zegoan, ba!

Eskutik soka kendu, besotik eldu ta sokarekin ipurdikoak ematen asi zan, da ni geldirik. Aspertu zanean, soka eskura eman zidan; eta nik nunbait, soka artzean, irripar egin. Segituan negarrez asi zan.

Eldu nion eta oiera eraman nuan gaixoa. Burla egin niola eta negar. Musu batzuk eman nizkion barkazioa eskatuz, ta ontan atake batek eman zion. Zentzu gabe gelditu zan. Lenengoa etzuan, baiña ikaratu nintzan.

Txistu egin nuan, atarira aterata. Joakin korrika etorri zan. Aitari azkar esateko esan nion. Korrika joan zan. Bai usu fite etorri aita-amak. Izeba zentzurik gabe zegoan.

— Ez apuratu! Pasako zaiok —esan zuan aitak.

Len ere izaten zituan olatsukoak, baiña orrenbeste-korik ez. Zentzuratu zan, baiña etzuan gaixoak arra-

tsalde ederra pasa. Damutu nintzan ederki nere zentzugabekeriaz.

Sekula geiago etzuan gauz ura aitatu. Ezta geiago neri eskurik erantsi ere.

(1) *Colmillos.*

GAZTE-DENBORA

Aur-denborakoak lenago esan ditut. Aurrera ere berdintsu. Astean, dudarik gabe, lana; ta igandean ere pranko bai.

Geienetan goizeko mezetara seirak edo sei ta erdietan. Iñoiz, gutxitan, bederatzietakoa. Ta meza nagusira, San Jose, Sanlontzo, San Pedro, Ama Birjiña, Eguberriak edo olakoren batean.

Illean bein, bigarren igandean, goizeko mezetan, Luistarren Kongregazioa. Konpesatu ta komorgatu zintzo, eta arratsaldean bezperak.

Bezperetatik ateratakoan, eliz-zimitorioan edo eliz-atarian, tornikan saio latzak neska ta mutil. Berdin ordubete ibilliko giñan. Gero gu, arri-estartatik barrena, etxera.

Gure aitak etzuan nai izaten gu kalera joatea. Ontan pranko itxia zan. Karnabalez, San Pedro egunez eta Sanlontzoz joaten giñan kalera.

Etxera etorri ta ementxe ibiltzen giñan anai-arrebak. Auek oraindik umeak ziran. Tornikan zalapartan pran-kotan. Bai sesioan ere, batek au egin zuala eta etzuala.

Batean, Ama Birjin Agoztukoaren eguna zan da Eldu'ko festak. Jakin genduan Eldu'n musika-banda zala, ta anaiak pentsatu genduan Eldu'ra joatea banda ikustera. Sekula ez baigenduan ikusi.

Baiña ortarako permisoa bear. Ortan komeriak. Nik izebarena banuan. Kongregazioa zala ta bezperetatik ateratakoan joan giñezkela, aitag uzten bazigun.

Esan diogu, ba, ta ezetz eta kito. Etzegoala Eldu'ra joan bearrik eta kito. Len esan det gure aita gauz aue-tan oso gogorra zala. Berari etzitzaion gustatzen geiegi etxean egotea. Baiña besteak euki araztea bai. Ain ona zan gizagajoa, ark ere zerbait txarra bear, ba.

Bezperetara joan giñan. Andik ateratzean, pentsa-tu genduan arrantzara joan bear genduala Larralde'ko erre-kara. Erreka au, Inturi'ko etxe atzeko zuloan sar-tzen da erreka aundira.

Ogei ta sei amorrai arrapatu genituan, da etxera Olantze'tik barrena etorri bear genduala. Eldu'ko gai-ñera iritxi giñanean, Eldu'n musika ari zuan. *Txunba, txunba, txunba* entzuten zan. Orixe da guk, iru anai zarrenak, musika-bandaren lenengo izan genduan zentzuna.

Gu mendiz-mendi etxeratu giñan. Baiña aita etze-goan. Bakarrik ama ta arrebak zeuden. Izeba Marti-nak arreglatu zuan gauza. Ark apari goxoa jarriko zuala ta musean jardun bear genduala. Ala, beien lanak egin da bapo apaldu, ta musean latz izebarekin.

Ara gure Ama Birjin eguna. Ez dakit zenbat urte nituan: amazapi edo emeretzi. Asko espabilatzeko

pentsa nola ibilliak geran. Nik lenengo musika-banda, soldadu nengoala ikusi nuan.

Gero bai, 34'ean, dantzariak egin zituzten; San Juan dantzariak. Orduan bai, joaten nintzan aiek ikustera, nola zebiltzan. Nere anai Pedro zan bat, eta oso dantzari ederra gaiñera. Ni begira egoten nintzan, baiña ez det arterik eta gogorik izan ortarako.

Urte ontan, Donosti'n, Atotxa'ko zelaian dantzatu ziran, da ni joan nintzan. San Inazio arratsaldea zan. Goizean Aitzunalde'ko sapaian jardun giñan, eta arratsaldean Donosti'ra. Aitak etzuan nai ni joaterik. Baiña izebak erregutu ziolako utzi zidan. Joakin etzan joan.

Ura poza! Joxe Korreoaren automobillean sartu ta dantzariekin batean Donosti'ra. Atotxa'ko festa ikusita, batzokira joan da merienda. Gixadua jan genduan. Besterik ez dakit, baiña bapo meriendatu bai. Kontentut gelditu nintzan. Uste det sei erreal ordaindu nuala nik. Ziur ez nago, baiña izebak neri on zan dirua ematen zidan.

Beste batean, Tolosa'n, Berazubi'n zan E. A. J. 'ko festa. Osaba Patriziok nai zuan da aitak utzi zigun joaten. Ziur ez nago zein urte zan; 35'a uste det.

Ura arratsaldea! Berazubi'n dantzariak-eta ikusi. Agiñeta kana erdiko trunkoa minutu ta erdian ebakitzten ere bai. Ta gero, osabarekin Filipane'ra meriendatzera. Txipiroiak eta txuleta jan genituan. Oraindik olako meriendarik! Txipiroiak lenengo aldiz orduan jan nituan. Txuleta ez dakit.

Gaztain saltzera ere lau-bost aldiz bialdu niñun izebak. Orduan ere Agustifiene'n gosaltzen nuan, izebak ala agintzen zidan-da. Txuleta jaten nuan. Amazazpi zakur aundi ordaintzen zan. Meriendatu eta Joxe Korreoaren automobillean etxera. Ez giñan asarre etorri!

Beste batean, Baraibar'era joan giñan automobillean aitarekin eta andik San Migel'era oiñez. Ara puska etxetik artuta joan giñan, eta oso ederki ibilli giñan. Oietxek izan dira, ba, gerra arteko gure jolasak.

Uztaren 18'an, 36'an, gerra deabru ura asi zan, zori gaiztoan.

Ni ordurako kajan sartua nengoan soldadu joateko, eta instruzioak ikasten ibiltzen nintzan; 36'ko kintoa bainaiz. Instruzioak ikasi ezker, sei illabete gutxiago soldadu eginda libratzen zala ta, nere aitak erabaki zuan orixe.

Astelen batean jetxi giñan biok Tolosa'ra ta izena eman genduan. Ordaindu matrikula ta Ilbeltzean ustedet asi giñala. Gerra asi zanerako, ia bukatu genituan. Asteen lau egunetan izaten genduan klasea: astelena, asteazkena ta ostirala, illunabarrean ordu ta erdi. Gero igandea, goizetik. Au Zumardi-aundi'n egiten genduan. Beste egunetan, apeaderoaren ondoko eskolaren patioan.

Bizikletan jeixten nintzan. Ortarako, Modesto erre-roak emandako bizikleta zar bat, gerok ez genduan-da. Geienean zerbait izaten zuan: edo freno, edo argia, edo pintxazoa... Nola edo ala baliatu ta aurrera bukatu arte.

Garai artan, Aitzunalde'koak, Antsone'koak eta Goienetxe'koak lana batean egiten genduan. Martina-labaki belazean, etxetik aparte xamarreko sail batean, ari giñan belarrean, da gerra asi omen zala marmarra.

Sortu zan urrengo egunean, edo urrengokoan, automobilka jendea gora Urto aldera asi zan, da susmurra napar karlistak ba omen zetoze.

Guk gauza oiek zer ziran ezertxo ez genekian, gero jakiteko edo ikasteko zori txarra izan bagenduan ere. Urrena, Bizubita'ko goiko zubia bota zutela, ta Santio bezperan reketeak sartu ziran, beren zapela gorriakin.

Bezpera-bezperan, Urto aldeko jendea asi zan bera jeisten, da gure aitak esan zuan: Santa Kruz'ek, erretiran zijoanean, mutillak eraman egiten zituala; ta, guri ori egingo ziguten bildurrez, aanoa eman da Lordiz'era bialdu giñun.

Ginjoazela, Gorosmendi'tik begira egon giñan, reketeak Batzokiko trasteak atera plazara ta nola erretzen ari ziran.

Lordiz'en lo eginda, urrengo egunean etorri giñan. Guri etziguten kasorik egin.

Gero, batean Tolosa artu zutela, bestean Andoain artu zutela, urrena Donosti ta orrela. Guk etxean lanean jarraitu genduan, ezer ez balitz bezela, alde ortatik joateko garaia iritxi zan bitartean.

Beste aldetik, gu nola ez giñan rekete-aldekoak, zerbait sufritu erazi ziguten. Naikoa errikoak errikoai egiteko. Baiña Jainkoak barka dezaiela.

Garaia etorri zanean, ni ere eraman ninduten, eta an ibilli bear izan nuan, besteak bezelaxe.

Bukatu zanean, etorri ta len bezela jarduten giñan lanean, iru etxetakoak batean.

ARRANTZA

Arrantza zan neretzat geien gustatzen zitzaidana. Ortarako giroa bear, ordea. Ur otza bazegoan, sartzerik ez. Bereala oztutzen baitzan; da, bein oztu ezkerro, eskuak ez dio eltzen amorraiari.

Kañarik ez nuan, da denborarik ere ez kañarekin ibiltzeko. Amuak eta kordela deitzen zaionak bai, batzutan jartzen nituan. Geiagotan ere bai, baiña bein goa daukat kontatzekoa.

San Jose bezpera zan. Eguraldi txarra. Elur bustia ari zuan. Illunabarrean, iru urritz-makilla, puntan lista eta gero listaren puntan pita, puntan amua lotu ta txitxarea jarri oni, eta makilla puntaz bera jarri eta utzi nituan banaka-banaka, makillen ipurdia montoan seguratuta. Eta beste bat, makillari ipurdian ere soka erantsi eta errotako presan bota nuan.

Gauetan elur egin zuan bastante: ogei bat zentimetro-edo. Goizean, argitzen asi zuanean, joan nintzan zer ote zegoan ikustera. Tira nion lenengo makillari eta

amorraiarekin. Tira nion bigarrenari eta bestea. Ura poza! Tira diot irugarrenari. Arek ere bai. Iru amu ta iru amorrai, aundiak gaiñera.

Andik errotako presara. Au bete-betea zegoan. Arri-matzerako ikusi nuan amorraia trabatua zegoala, makilla puntaz bera sartzen baitzuan. Askatu nuan da makillari tiratzen asi nintzan. Amorraiak beera tiratzen zion. Pentsatu nuan:

— O! Aundia dek au!

Bereala an agertu zan ur-gaiñera. Amutik libratu naitzuan gaixoak, baiña ezin. Makillarekin tentatuz, tira ta utzi ibilli nuan nekatzen; da alako batean, oso moteldu zanean, tira nion da presa-gaiñera atera nuan.

Berrogei ta amar zentimetroko koska zan putzutik gaiñera. Kanpora atera zanean, zalapartan asi zan; da ez al nuan gaiñeratu, pita autsi ta elur-gaiñera erori zan.

Ez balitz elurra egon, aldegin zezakean putzura. Bada ez bada ere, ankarekin bidera bota nuan. Zalaparta batzuk jo zituan, baiña laister gelditu zan. Ura alea! Iru librako ogia ematen zuan. Poz galanta ekarri nuan etxera, lau amorrai alakoakin!

Izeba oian zan artean. Osaba Josolontzo ere bai. Izebarengana joan nintzan, oian zegoan lekura. Barriño batean eraman nizkion. Ikusi zituanean, bi eskuekin buruari eldu zion da:

— Jesus! Zer egin dek, Jose? Nola arrapatu dituk?

Nola esaten asi nintzanerako, osabak sumatu beste kuartotik. Bere galtzontzillo luzeak arrastaka zituala, an agertu zan; da, amorrai aiek ikustean, bere maldizio aundia bota zuan:

— Me txifla tierra, ñeteros mundo! Bejondakiela, motell! Saiatzen baaiz, geiago ere arrapatuko dituk.

Au bainuan maisua olako xixikukeritan. Berak esnatu niñun kordelak biltzera joateko. Onek erabaki zuan, bat, aundia, aita-amari eraman bear zitzaiela.

Laister eraman nuan. Ama, bi txerri-pazi beterekin, txerriei jan ematera zijoan, da inpresio egin zion, alako alea ikusi zuanean:

— Bejondakiela, motell! Ez dek gaizki etorriko bazkaltzeko.

Ara nere azaña aundia. Andik amasei egunera, osaba gorputz zegoan. Goian bego.

Geroztik pranko ibillia naiz, eta bai arrapatu ere. Baiña bein ere ez alako edertasunik. Iru kilo pisatu zizutzen laurak. Aundienak bakarrik iru libra pasa egi ten zituan. *Romana* lengo pisu aietan pisatu genituan, eskametatik pisuaren gantxoia sartuta.

Aingereak ere arrapatu izan nituan. Batean, tira nion kordelari. Ezin atera nuan. Pentsatzen nuan amorrai aundiren bat zuala, baiña ez. Ala ere, noizbait libratu zan eta an atera zan.

Aingerea gaiztoa da. Eskuetan ere ez da edukitzen. Estutzen badezu atzeraka ateratzen da, *rist!*

Istan batean iltzen ere oso zailla. Begira: urte batean, San Lorentzo bezperan, Leitzaran'era joan giñan esku-arrantzara Pedro, osaba Braulio, aita eta ni. Eta, an genbiltzala, aingerea billatu genduan. Osaba Brauliok atera zuan, asko kostata. Arri kozkor baten azpian zan. Laurok bueltan giñan. Nik ere eldu nion, baiña, *rist!*, txirristatu zan eskutik. Atzenean, osaba Brauliok, eskuan txapela artuta, atera zuan kanpora. Ganadu ona zegoan! Sugea bezela arrastaka, usu abitzen zan berriz erre kara. Aitak esan zigun, intza bazan, sugeak bezela korritzen zuala, baiña erre kara. Jateko ere txarragoa da, amorraia baiño.

Eun bat amorrai arrapatu genituan. Bustitako gal-tzak eta alkandora zabaldu, garoa azpian, gero amorraiak denak bilduz, paketea egin.

Bizkarrean txandaka artuz, abitu giñan Gorrotola'n gora; eta, Jauli'ko bordan gora giñala:

— Beidok, Braulio! —esan zuan aitak.

Axari zarra izanda, ura atzetik etorri ta ikusi aingerea paketetik ateratzen ari zala. Eskerrak ikusi zuan.

Ordurako, erdia aterata zegoan. Berriz sartu ta aurrera. Aitak ikusi ez balu, aingerea galduta iritxiko giñan etxera.

Iritxi giñanean, paketea askatu, amorraiak arraskara bota ta meriendatzen asi giñan. Aitak esan zuan:

— Batere ez niñukek arrituko, sukaldera botatzea bere burua.

Gu maian gazta ta ogia jaten; da aita, nola etzuan gazta jaten, saietsean egoten zan usaiarengatik. Alako batean:

— Ara! Ara! —esan zuan.

Begira jarri giñan, da ordurako arraskatik erdia aterata zegoan. Gu begira eta alako batean, *plast!*, erori zan sukaldera, atzeraka aterata.

Baiña lurra jo zuanean, une bat geldi egin, ez dakit golpearengatik edo zergatik, baiña laister asi zan, sugea bezelaxe, baiña aurreraka. Izango zituan, ba, bost bat ordu arrapatu ta legorrean. Baiña artean naiko bizkor.

Aitak labanarekin lepoa moztu zion eta kito. Orduan azkar gelditu zan.

Ni Leitzaran'era prankotan joana naiz. Geienean, Pedrorekin. Onek, nik baiño geiago zekian ango berri.

Putzu aundi xamar batean esaten bazidan «sar adi orre-
ra eta arri orri eskua sar zaiok olako lekutatik», arri
arek amorraia seguru izaten zuan.

Azkena, irurogei ta amaika urterekin anaia Mielek
eraman niñun kotxean Mustar'era. Erleta'ko makoan
zubi berritik gora ibilli giñan. Gutxi zegoan. San Miel
eguna zan, da ordurako miatua. Amalau arrapatu ge-
nituan. Nik sei. Arri batetik iru arrapatu genituan.

Ezkondu giñanean, Oreja'n gurekin zan koronel ba-
tek, bearbada brometan, baiña esan zigun, leen semea
izaten genduanean, bataiora deitzeko.

Felix jaio ta bigaramonean bataiatu genduan. Bai-
ña agindu genion da agindua zor, eta erabaki genduan
Maiatzaren ogei ta amarrarekin, igandea, deitzea. Baez-
bada ere deitu diogu, eta baietz, etorriko zala.

Bagenekian amorrai-zalea zala, eta nere emaztea ere
bai; ta erabaki genduan, eguraldi onak segitzen bazuan,
Leitzaran'go erre kara larunbatean joatea Joakin da
biok.

Ostirala iritxi zan da giro bikaiña. Otordukoan
itzegin genduan nundik asi. Aitak esan zigun bere
iritzia:

— Muga'n beera Gorrotola'ko erreka miatuz erre-
ka aundira, eta an Mako-luxeko zubiraiño joaten ba-
zerate, zerbait egingo dezute. Amorrai-leku ederra dek
ori.

Illipontxa nere amagiarreba emen zegoan alaba
zaintzen; da gu izketa ortan asten giñanean, beti par
murritez egoten zan. Joakin errezelatu zan parra egi-
ten zigula, eta esan zidan:

— Orrek ez dik uste guk amorrairik ekarriko degu-
nik. Eman bear dik txasko ederra!

Larunbata; eguraldi bikaiña argitu zuan, garbi-garbi, eta asi giñan prestaerak egiten: bazkaltzeko puska, erropa zarrak putzuan ibiltzeko, ta abar.

Amagiarrebak esan zigun:

— Baiña amorraiak ekartzeko asmoan al zoazte?

— Bai —esan genion.

Eta parre eginda esan zigun:

— Orduan perrall zuria prest edukiko det bada ez bada ere.

Eta perrall ori despensatik sukaldera ekarri zuan perez. Dozenaren bat litroko ontzia zan. Kanpotik esmalte naranja zuan, eta barrua txuria.

Bide guzian gure amagiarrebaren erteera ezin sinistuz joan giñan. Nunbait ari etxera etzioten ekartzen, eta gurerik ezin sinistu.

Gorrotola'ko errekan beera asi giñan. Bazegoan amorraia, baiña ura otza. Ogeiren bat atera genituan erreka aundira bitartean.

Erreka aundian arri zabal-aundi bat zegoan. Makurtu ta sartu nion eskua, eta ondorik zuloari ez irixten. Etzan uretan da sartu nuan poleki-poleki, eta eskua amorrai tartera.

Joakiñeri deitu nion:

— Jarri adi arri aundi onen gaiñean eserita, ta ik zirian sartuala amorrai aterako dizkit.

— Nik sartuala ateratzen badituk, ziria laister be-teko diagu —erantzun zidan—.

Errenkan bederatzi atera nituan. Apur bat itxogin da beste bi. Guzitara, amaika. Nere denbora guzian geiago ez det iñun alako edertasunik arkitu.

Bazkal-ordua zan da bazkaldu egin genduan. Sies-ta apur bat egin da ostera lanera. Amorraia ondo zegoan. Mordoa arrapatu genduala ta nekatu ere bai. Eta erropak aldatu; legorrak jantzi.

Bustiak zabaldu lurrean, gaiñean garoa jarri ta gaiñean amorraiak. Pakete bat egin, listarekin ondo lotu eta etxera.

Iritxi giñanean, Joakiñek zuan paketea. Lenengo ni sartu nintzan sukaldean. Amagiarreba an zegoan eta, ni ikusi niñunean, *ñau!*, altxa, despentsara joan eta perrall zuria sukaldean jarri zuan. Joakiñen paketa ikusi zuan, baiña nunbait pentsatu zuan eraman genituan arropa zarrak zirala. Amorrairik ez baitzan agiri.

Baiña Joakiñek paketea askatu ta amorraiak perrallera erortzen asi ziranean, bi eskuakin burua eldu ta «Jesus!! Jesus!!» esaten asi zan.

Ta Joakiñek denak ustu zituanean, bi eskuakin buruari elduz kuartora alabarengana:

— Neska, neska! Oraindik ez diñagu olakorik ikusi! Perrall zuria bete amorrai ekarri diñea!

Gustora zan gaixoa. Joakiñek esan zuana: txasko ederra eraman zuan. Larogei ta lau amorrai ziran.

ANDREGAIA

Ni aita-amen da senideen ondoan bizi nintzan, da oso pozik gaiñera. Baiña pentsatzen nuan orrela etzi-tekeala da aitarekin itz egiten nuan, da berak beti esaten:

— Garaia dek ia, motell, zerbaitetan asteko.

Gauz onek, orain gauzak dijoazen bezela, arritze-koa ematen du. Baiña gure garaian gurasoakin itz egiten ziran ezkontza-gauzak, da prankotan bai gurasoak alkarrekin itz eginda, mutillaren da neskaren berri gabe ezkontza antolatu ta gero, neska-mutillai berak esan.

Gure aita len esan dizuet oso librea zala, ta nik arekin prankotan itz egin nuan:

— Olako neskatx zer iruditzen?

Ta berak onradu:

— Famili ortan au ta ori gertatu dek.

Bai onerakoak eta bai txarrerakoak patxaran esaten zizkidan. Baiña azkenean beti berdin:

— Zerbait ez duanik ez dek iñor. Ondo zegok nerekin itz egitea. Dakidana pozik esango diat. Baiña ere gustokoa ar zak. Alare lanak izango dituk.

Orrela, gauz auek anaiak ere alkarren artean itz egiten genituan; da, zeñengana jo dudan nenbillela, Pedrok esan zidan nola egon ziran Argixorre ta Arrate ta Etxetxe, ta geiago ez dakit zein. Da nola jardun ziran esaten Oreja'ko Matxiñe'n bazala neskatz bat oso langillea ta polita ta oso famili onekoa, uraxe baserri baterako ederra litekela, ta orrelako kontuak.

Aiek Oreja'ko berri bazekiten. Ardiak eta beorrak Oreja'ko mendietara pasatzen zitzaizkien da maiz joaten ziran.

Nik nola gauz oiek nebilzkian buruan, aintzakotzat artu nuan da aitari esan, eta onek:

— Motell, an lanean ikasitako jendea dek; ta, fameli onekoa bada, ez dek txarra izango.

Nola ni zalantzan nengoan, aizeak jotzen duan aldera balantz egin nuan.

Santa Kruz urrengo jaia zan. Eguraldi illun-antxa. Jo nuan Oreja'ra lenengo aldiz. Garaiz iritxi nintzan. Artean bi-iru ume zeuden plazan.

Gaztelu'ko mutil ezagun bat iritxi zan batera. Kafea artu genduan da balkoitik begira jarri giñan. Ordurako dozen erdiren bat neskatz eta bi-iru mutil ba zeuden, baiña ez nuan amabirjin ori ikusten. Erten giñan da plaza-ertzean biok zutik.

Alako batean, alboan ikusi nuan, soiñeko pintorrratu apain batekin, nik nai nuan izarra. Ez nuan eza gutzen, ez nekian ura zanik len Pedrok esan zidana. Baiña ain polita iruditu zitzaidan. Diximuloan galde egin nion gazteluarrari:

— Neskatx au ezagutzen al dek?

— Bai —erantzun zidan—. Matxiñe'ko Maria. Polita dek, e?

— Bai —erantzun nion.

Geroztik anka etzuan asko mugitu nik ikusi gabe.

Andik Unsalu'ra joan da merienda apur bat egin genduan. An geundela, an zegoan andre bat agurtzera joan zan nere izarra, eta oraindik politagoa iruditu zitzaidan. Erten giñanean:

— Goazik dantzara —esan zidan gazteluarrak.

— Ez. Ni ez nauk ibiltzen —erantzun nion.

Ala, ura beste lagun batekin joan zan, da ni balcoitik begira jarri nintzan. An iru gizon zeuden. Izketan ari ziran, da ni alboan plazara begira.

Ikusi nuan gizon bat zetorrela, edadekoa, muxu gorri-gorriakin, da arpegi txiki-txikiarekin, da pentsatu nuan:

— Orixe izango dek aita.

Eta ala izan. Nere alboko oiek geroxeago ikusi zuten da batek esan zuan:

— Ara: Matxiñe'ko Donisio etorri dek.

Orrela deitzen zioten gure aitari. Eta jardun zuan esaten:

— Beiak jetzi ta etorriko dek. Ori baiño gizon fiñagorik munduan!... Aurrekoan, larunbatean, arreari sumilla autsita, esan nitxeuan da jaiean konpondu zidaken. Olakorik orregatik! Ona ta fiña dek ori.

— Ori? Ta andrea zer du? Umeak zer dira? Danak berdiñak dituk oiek —erantzun zion aldamenetik besteak.

Ni danak entzuten erne nengoan, da pentsatu ere bai:

— Auxe dek nik bear nukeana.

Baiña nola arrimatu itz egitera? Dantzan ez nintzan ibiltzen da or komeriak. Itza bai ipurditik ere, baiña izketarako alkarganatzea zailla orduan, da gero ere orduko eragozpen berak.

Buru austen nenbillela nola pentsatu eziñez, eta üste ez nuala, txoria eskura etorri zitzaidan. Gizon ura gu geunden balkoi artara etorri zan, da arratsalde onak eman zizkigun.

Aiek ongi-etorria egin zioten, da laurak izketan asi ziran. Ni alboan ixilik, baiña danak entzunez. Laister esan zuten:

— Goazen sukaldera, litro erdi bat edanez musean jokatzera.

Iru abiatu ziran, leendik an zeudenak. Baiña au ez, ta batek jira ta esan zion:

— Goazen, Donisio, alkarrekin.

Juuuu eztarriari eragi zion, oitura zuan bezela ta:

— Ez, ez —esan zien—. Oraintxe etorri naiz ta zerbait ikusi naiago det.

Berriz eztarriari eragin zion da balkoiean gelditu zan. Biok bakarrik eta ixil-ixilik. Nola izketan asi pentsatzen nengoala, berak itz egin zidan:

— Zer? Zu ere festara etorrita?

— Bai —erantzun nion—. Gauza guziak bere garaiean egin bear omen dute, eta saiatu egin bear.

— Bai —erantzun zidan—. Da nundarra zera?

— Berastegierra —erantzun nion.

Da izketan normal asi giñan, ura oso sano ta ni ere bai. Alditxo bat pasa genduan lasai, baiña nik beste gauza bat nenbilkian buruan.

Soiñuaren ixillaldi bat zan. Soiñu-joleak, Alegi'ko Rikardo txistularia bere bi semerekin. Da galde egin nion:

— Orroko soiñeko urdiñarekin dagoan neskatz ori emengoa al da?

— Gortzene'ko Inazioren alaba. Ta pinttorratuaren beste aldekoa ere bai. Biak aizpak.

— Ez det ezagutzen —esan nion.

— Bai, gizona —erantzun zidan—. Lentxeago nerekin itz egin duan orixe da.

— Alaba pare bikaiña dauka —esan nion.

— Bai —erantzun zidan—. Onak eta bizkorrak.

Nik esan nion:

— Ala izango dira. Baiña nik bien erdiko pinttorratu orri geiago begiratzen diot. Bai polita dala!

Irripar bat egin zuan da:

— Ori nere alaba da —esan zidan.

— Antza badu —esan nion.

Andik aurrera, izketan lagun zarrak bezela jardun genduan.

Illunabartzen asi zuan, da buruan nondik edo nola neskatz arekin itz egin ezin bururatuz nengoan. Da esan nion:

— Litro erdi bat edango al degu biok? Gustora ekarriko nuke.

— Nai badezu, bai —erantzun zidan—, ortxe maiean exerita.

Usu ekarri nuan. Da, biok izketan ari giñala, artarra moduko izketa bion artean sortu nuan, da tarte batean esan nion:

— Neskatz orrekin gustora itz egingo nuke.

— Ortarako dantzara joan bear zenduke —erantzun zidan.

— Ez —esan nion—. Ez ninteke joan. Ez bai dakit dantzatzen.

— Oi! Arritzekoa Berastegi'n dantzan ez jakitea.

— Alaxe da, baiña ez det ikasi. Nunbait ez det tajurik.

Basarrian biziko nintzala, ta baietz esan nion. Andik aurrera, nola bizi nintzan agertu nion.

Baiña neskatz ura nuan barruan:

— Zerbait orrixe agertu naia daukat.

Begira-begira jarri zitzaidan ixilik. Ni ere ixilik nengoan erantzunaren zai.

— Ori —esan zidan— errexu daukazu. Goazen gure etxera. Laister joango da bera ara, ta an lasaiago itz egingo dezu.

— Baiña gustatuko al zaio orrela joatea? —esan nion.

— Bear dan bezela itz egiteko leku txarrik ez da —esan zidan—. Goazen etxera.

Ura poza ta bildurra nereia! Dar-dar egiten nuan. Azkenean, litro erdia ordaindu gabe aldegin nuan osatutik, aztuta.

Ama, Abe Mariko kanpanak jota, gurekin batera iritxi zan ikulluko ateetara, eta:

— Au, Illipontxa, berastegiarra omen da, ta gure Mariari bere naia agertu nai omen dio. Dantzan ez

omen da ibiltzen arrimatzeko ere, ta onera etortzeko esan diot.

— Ondo egin dezu, Donisio. Beti esaten det olako gauzak aita-amen jakiñean egin bear dutela.

Oso emakume argia zan gure ama, baiña bere eda-dekoa. Argatik, ondo artu zuan ni ara joatea.

Ala, sukaldera joan giñan da, ni amarekin utzita, aita beiai jan ematera joan zan. Bost minutu geien izango ziran, sukaldean sartu zan neskaxa, musu gorri-gorriakin. Baiña oso irripar goxoz agurtu ninduan. Nunbait, sartu zanean, aitak esan egin zion. Errenkadan, segituan, senideak etorri ziran apaltzera.

Nik nere burua arrotz egiten nuan da arrunt lotsatuta nengoan. Enpeño asko egin zidaten apaltzeko, ta nik ezetz, Unsalu'n meriendatu nuala-ta.

Neskatxak irripar goxoz:

— Ikusi zaitut an —esan zidan.

Ala, kafea eman zidaten da artu nuan.

Apaldu orduko, senide denak aldegin zuten sukaldetik eta laurok bakarrik gelditu giñan. Amak esan zidan itz egin nezakela.

Al nuan modurik onenean agertu nion nere naia. Gaixoa tomatea baiño gorriago egin zan. Da, dexente ixilik egon ondoren, ondo artzen zuala, baiña etzeza-keala bai edo ezetzik esan, gurasoakin itz egin da nere berri jakin gabe geiago.

Arrazoizkoa zan, da pentsatzen nuan geienera orixe esango zidala. Geiago etzidala esango. Errextasun guziak bere esku utzi nituan.

Esplikatu nien nola neukan baserria egin berria, zenbat zor neukan, nola bizi nintzan aita-ama ta senideakin, nola ezkondu ta laister biak bakarrik bizi ta saiatu

bearko genduan zeatz eta meatz azkeneko muturreraiño; ta eskatu nion mesedez epe bat jartzeko eta, baie-tza baldin bazan, ezkontz-egunekoa bezela betirakoa izan zedilla. Ez nuala geroko okerrik nai.

On artu zidaten dana ta gelditu giñan, ezetza ba-zan, berak idatziko zidala; da, aren kartik artzen ez ba-nuan, andik illabetera neroni joateko.

Ortan etorri nintzan etxera, eta urrengo egunean gu-rasoai esan nien zer da nola gertatu zitzaidan dana, ta bi anaiari ere bai. Arrebai ez, auek pranko gazteagoak baitziran.

Ogei ta bost urte neuzkan. Illabete ura etzan mo-tza. Ametsetan pasa nuan, da ezetza eman zezakeala beti buruan. Asko zalantza ta bildur ibilli nuan, da su-fritu ere bai. Ikusi nuan unetik maite nuan.

Ala, denbora bazijoan. Azkeneko astea zan, da eze-tza etortzekero orduan etorri bear zuala. Etxean, aita-amak eta anaiak bazekiten nik nekian dana.

Ala geundela, osteguna, meriendatzeko maiean ese-rita giñan Pedro ez gaiñerakoak, Goienetxe'ko sukal-dean. Pedro sartu zan da, eskuak garbitu ta legortzen ari zala, leiotik begiratu zuan da, *rau!*, nere ondoan eseri ta —aita oartu zan— belarrira esan zidan:

— Altxa adi aguro. Karteroa dek.

Usu demontre altxa nintzan da atera joan. Kutxi-lloa sartuta ere, une artan ez nuan odolik emango. Ura naigabea sortu zitzaidan barruan!

Iritxi zan karteroa, Argizalene'ko Jenaro, ta eman zidan karta eta Ameriketatik. Artoane'ko etxeoan-dreak idazten zidan. Ura buelta nere barruan!

Sartu nintzan sukaldera ta esan nien zer berri eto-rriri ziran. Gure Pedrok, gizajoak, bote egin zuan sillan. Etzuan nai anaiari zerbait nai etzuanik gertatzea.

Aitak, bakarrik arkitu ninduanean, arrazoitu zuan da esan zidan:

— Ez dek etorriko kartik. Etortzekero, onuzkero etorri uan. Ago lasai.

Ala izan ere. Bukatu zan astea eta iritxi zan eguna joan bear nuana. Al nuan txukunena jantzi eta arratsaldeko lau ta erdiak inguruan iritxi, esperantza aibat bildurrarekin, nere epaia zer izango ote zan.

Eize-zakur gorri bat zegoan atarian da, ni ikustean, sangaka asi zan asarre-itxuran.

Urbildu nintzan ateetara eta, oi zan moduan, «Abe, Maria!» esan nuan, da berealaxe atea idiki zidan, nik ikusi nai nuanak.

Irripar zoragarria zeukan ezpainenetan. Perkalezko soñeko kuadro urdiñak eta ondo txuria zuan bat zeukan. Ain apain zegoan!... Geroztik askotan esan diot berari, orain ez diotela ain ederki josten. Aingerua zirudian.

— Ongi etorria! Sar zaitetz —esan zidan.

Izketan asi giñan da sukaldera. Sukalde aundi bat, gurea baiño aundiagoa. Aurreko baztarrean lurreko sua, kanpana aundi batekin. Eskubitara leio bat. Ezkerretara bestea. Atzeko aldean ekonomika, ta erdian maia.

Bere aita-amak an zeuden. Agurtu nituan da exeri arazi ninduten, da kontutan giñan segituan. Zertan asi ote giñan? Nik nai nuanean? Ez; eguraldia eta lanak, basarriko goraberak, eiza. Aita ere eiztaria baitzan, da ni ere bai.

Baiña ni ez nengoan lasa. Nere ustez, antz eman nion sartzean, ain poxal zegoalako, nai zuala joatea. Baiña gogo txarretik ari nintzan izketan.

Bereala merienda ederra ekarri ziguten maiera, eta meriendatu genduan laurok.

Ondoren, ama asi zan itzegiten, orduan etxe askotan oi bezela. Alegia, nere berriak jakin zituztela us-tez, eta txarrik ez, onak baizik; eta aiek ere alaba ondo ikusi nai zutela. Ta, esan nuanez, nun lana egiña bannuala. Aiek ere lana eginda, eta gu ere alkar maitez aurrera aterako giñala.

Oso argia zan gure ama, eta izketan oso txukuna. Aita, aldian eztarriari eragiñez, ixilik. Nik nai nuana ere bai, ta alako batean amari esan nion:

— Bai. Zuk ondo itzegiten dezu, baiña ori ixilik dago.

— Gu alkarrekin itz eginda gaude —erantzun zidan.

Eta orduan asi zan nere izarra mintzatzen.

— Bai, bai. Amak nere izenean itzegin du, eta baie-tza ematen dizut.

— Ondo pentsatu dezu? —galde egin nion—. Nik ez nuke nai, biar edo etzi, zerbait gertatu zaigula eta ezetza emanda uztea. Betirako, bizi geran arterako nai zaitut.

Muxu gorri-gorriakin zegoan. Txoraturik nengoan begira.

— Baita nik ere orixe nai det. Ni zintzoa eta leiala izango naiz. Dana zurea, bizi geran arte. Zuk beste orrenbeste egiten badezu, zorionekoak izango gera —erantzun zidan.

Ura poza nerea! Zerua idiki zitzaidan! Eta etzuan gezurra esan. Etzi dira berrogei ta sei urte, eta zorioneko-a izan naiz bere ondoan.

Gero, andik aurrera, aldi bat izketan egin genduan laurok, eta etxera etorri bear nuala nik, illunabartzen asi baitzuan. Eta altxa nintzan, agurtu nituan danak eta erten nintzan sukaldetik.

Baiña nere kuttunak ateetara jarraitu zidan. An goxo-goxo itz egin genduan gure bizi-modu berria nola prestatu, eta urrena noiz alkarganatuko giñan. Da esan zidan:

— Ni atzo amabost Tolosa'ra joango naiz.

Alaxe banatu giñan, da nik beetik gora etxerakoari eraso nion. Pozez zoratzen nentorren. Orduan ni baiño zoriontsuagorik etzan munduan. Andregaia banuan.

Urrengo goizean esan nien zer gertatu zitzaidan, da zer itz emanda etorri nintzan. Danak pozik entzun zuten. Baiña aitak esan zidan:

— Bai. Itza ematen errexak dek. Emandakoa bete egin bear dik. Abil txorakerian. Esandakoa zintzo bete zak.

Ala, iritxi zan larunbat ori, eta zintzo joan nintzan Tolosa'ra. Zamarripa'enera joan da kate bat urre-kolorekoa erosi, bere Ama Birjin Karmengoaren medallarekin. -

Berealaxe billatu nuan, da zerbait artuz Kafe Frontoira joan giñan, iñork ez ikusteagatik, eta antxe eman nion nere esku-erakutsi ori.

Asko estimatu zuan, da gelditu giñan San Pedro egunean Areso'ra joan bear genduala. Amarretarako Uli'ra ni joateko, eta aiek etorriko zirala bere anai Patxi bere andregai Ritarekin, eta laurok joango giñala.

Iritxi zan noizbait egun ori, ez nik nai orduko. Zintzo joan nintzan amarretarako. Ankak arin neuzkan. Baiña aiek etziran ain zintzo etorri. Etsita nengoan. Amaikak laurden gutxitan iritxi ziran.

Ekin diogu ibilliari ta jo degu Areso. Izebarekin itz egin genduan. Plazan gazteak zebiltzan. Garai artan, Areso'n jai izaten zan San Pedro eguna.

Gazteak bazkaria izaten zuten *Zubiri* izena zuan tabernan, eta gu ere ara joan giñan. Jan-gela bertako gazteentzat gordea zeukaten, eta guri ganbaran jarri ziguten maia.

Lenengo, oillo-zopa eman ziguten. Gero, garbantzua. Gaiñetik, ardikia gixatua patatik gabe. Eta ondoren oilloa piperrakin.

Etxekoandre gaztea etorri zan ontziaren billa ta esan zigun:

— Umarri ber duzie?

— Bai —esan nion.

Patxik galde egin zidan:

— Zer esan du, motell?

— Arkumea nai degun —erantzun nion.

Bereala ekarri zigun fuentekada arkumea. Guk bapojan. Ondoren, arroza eta esnea; eta gaiñean kafea. Kontua, laurona, ogei ta sei peza ordaindu ta erden giñan.

Abe-Marietarako etxera joan bear zala eta urruti zegoala Oreja ta garaiz abitu giñan. Uli'ra iritxi giñanean, oraindik eguzkia zegoan. Azkar bukatu zan gure egun ederra. Etxeraiño joan giñan da ez dakit apaldu genduan edo ez. Ez daukat gogoan.

Erteerakoan atalondoan egon giñan, da partierakoan esan zidan:

— Zergatik etzera etortzen jaiero?

Nik pozik entzun nuan. Da andik aurrera, belarrak ez bazidan galerazten, zintzo joaten nintzan. Etzan nai orduko etortzen.

Gero San Lorentzoak zetozen, da aitari esan nion esango ote nion festara etortzeko. Amak erantzun zidan:

— Nai nitek.

Aitak, berriz:

— Bai, motell, bai. Gero ere onera etorri bearco dik eta datorrela. Nai badu, arrazoizkoa dek.

Ala, urrena joan nintzanean, esan nion da erantzun zidan:

— Ni bai; pozik joango nintzake. Baiña amak nainko al du?

Bueno, ba, apaltzerakoan esan diogu, ba, gure ama orri; ta etzala egokia ez digu, ba, esan? Azkarregi zala ortarako.

Ekin diot al nuan modurik onenean: ni ez nintekeala luzaro ibilli orrela; berriz ez genduala olako proportziorik izango; erriko festak zirala eta txukun ibilliko giñala, eta baimena emateko.

— Guk urrengo urterako ezkondu egin bear degu.

— Orren azkar? —esan zidan—. Dotea prestatzen ere denbora bear da.

Eta erantzun nion:

— Gure etxean lantokia an dago. Lan egingo degu eta bizimodua aterako degu. Eta arreez, berriz, ondo jantzia dago.

Izeba Martina oso kapretxosoa baitzan da ark utziak zeuden. Ez det uste beste basarri batean ainbeste erropa egongo zanik. Amak esan zidan ordurako:

— Maindireak bakarrik larogei ta bost bazeudek.

Zer esaten nuan nekiala ari nintzan, beraz:

— Ez degu artaraiñoiko bearrik. Emen senide-sail ederra det ikusten, eta danai onek izango duan ainbat eman da sobre dutenetik, nai badute, emango digute.

Baiña ez dago estuasunik. Au da nik nai dedana. Oraintxe dauzkan soiñekoakin bakarrik naikoa du. Nai nuke au ta Patxi ta Rita joatea San Lorentzo egunean bazkaltzera, eta illuntzean aiek etorriko dira ta au an gelditu. Iru egunak an pasa, ta laugarrengoan bazkaltzera etorriko litzake. Nik, onera etorri arte, ez det utziko. Biok etorriko gera.

Uste det ama zana nere erregutzeko moduak errukitu egin zuala. Ala iruditu zitzaidan. Maria ixilik zegoan, burua makurtuta. Baiña guk zer nai genduan antzematen etzan zailla egongo.

— Zer egin bear degu, Donisio? —galde egin zion aitari.

Onek, eztarriari eragin da:

— Ez dakit, ba, nik, emakumea. Jakingo al dute bear bezela ibiltzen! —erantzun zion.

— Bueno, ba!

Amak baimena eman zion festak gure etxean pasatzeko. Ez giñan asarre!

Ala, iritxi zan festa-bezpera, ta agiñeko min aundia jarri zitzaidan. Da aitak esan zidan:

— Atera egin bear, ondorengo egunetan matrailla aundituta ibilli gabe.

Ala, bazkalondoan Tolosa'ra joan giñan ama eta ni. Ama zerbaiten eske eta ni agiña ateratzera. Joxe Koroaren automobillean joan giñan.

— Joxe —galde genion—, zein da dentistarik onena?

— Gaur Errekondo —esan zigun.

Eta arengana joan nintzan. Bakarrik nintzan. Esan nion zer nai nuan: ondorengo egunetarako matrailla gutxi azitzea.

Erderaz itz egiten zuan:

— *Para eso lo mejor suele ser sacar sin anestesia. ¿Podrás aguantar?*

Baietz esan nion da artu zituan tenazak, eta esan zidan:

— *Oye, cuando yo empiece a trabajar, no te muevas, ¿eh? Que puede resultarte caro.*

— *¡Venga!* —esan nion.

— *Agárrese bien al sillón* —esan da asi zan, *krik-krak, krik-krak*, eta kanpora agiña. Larri nintzan. Ez nuan pantasi aundirik.

— *¡Valiente!* —esan zidan—. *Mañana no tienes nada. Cuando sales, te tomas un café, una copa y una aspirina y ya está. Cinco pesetas.*

Eman nizkion da kitto.

Urrengo eguna San Lontzo. Eguraldi argia eta polita. Amabi ta erdiak aldera agertu ziran Maria, Patxi ta Rita Ermiñ'go kaxkoan; eta, galduko ziran bildurrez, bidera erten nintzaian.

Etxera etorri giñan da gure amak ongi-etorri ederra egin zien. Gero, aitak eta danak. Bazkaldu bapo ta illuntzean Patxi-ta, esan bezela, etxera joan ziran.

Guk iru egun bikain alkarren ondoan pasa eta, agindu bezela, eguerdirako biok Oreja'ra joan giñan, da ni bereala etxera etorri nintzan. Festa ederrak eta itxurazkoak izan genituan, gure geroko asmoaz itz egiñez.

Baiña amak ezetz esan balu, gure naia pikuetara joango zan. Garai artan ortaraiñokoxea zan errespetoa edo bildurra. Bietatik piska bana esango nuke.

Berealaxe Ama Birjiñak, Gaztelu'ko festak. Arratsaldetik joan giñan, aiek irurak Oreja'tik eta ni Lar-

te'n barrena. Meriendatu txuleta bana. Arritegi'ko ganbaran jan da illuntzerako etxera Oreja'ko gazte guziak batera. Orrela baitzuten oitura.

Urrena, Lizartza'ko festak. Auek bi egun ziran: larunbata Ama Birjin eguna ta igandea. Ni urte artan gonbiratu nintzan soldadu lagun baten etxean, eta arratsaldean bildu giñan. Maria ta Rita etorri ziran. Patxik lana zuan. Bada gure etxean argazki bat, an atera zigutena egun artan, eta ura alakoa.

Egun artan Oreja'n lo egin nuan, urrengo egunean festara joateko. Bertan bazkaldu eta arratsaldetik joan giñan, da bapo pasa genduan.

San Mielak urrengo txanda. San Miel'era joan bear genduala erabaki zuten, da era ontara: San Miel bezperan Uarte-Arakil'era joan. An, ezkondata, Mariaren da Patxiren lengusu bat zegoan, Atallu'koa. Aren etxera joan bear genduala bezperatik. An lo eginda, urrengo goiza, San Miel eguna, gora igo.

Gure aita-amari etzitzaien geiegi gustatu, jakiña, ez-egagunak baitzituzten. Baiña utzi zidaten da amak puska bikaiña jarri zidan: oillo bat piper morroakin. Ordurako guretzat lujo dexentea. Eta aitak dirua eman ere bai.

Ni Tolosa'ra zazpiak eta laurdenerako jetxi nintzan. Aiek ez dakit nola. Baiña zortzi ta erdietan zan Pamplona'ko trena, da ura artu eta eguerdirako Uarte-Arakil'en giñan.

Ikusi giñunean, Maria musuka ia jan zuan lengusu orrek. Prantxiska zuan izena. Senarraren aita, senarra eta iru aur zituzten eta Prantxiska bizi ziran.

Esan zioten Rita ta ni zein giñan, da bazkaltzera. Ardia zeukaten illa eta bazkari ederra eman ziguten.

Arratsaldea bertan pasata, apaltzeko esan genion guk puskak nola genituan, da ameto egin zigun, baiña ez bereala. Berak jarri nai zuan. Nik eraman nuan oilloa jan genduan. Bertan lo egin da urrengo goizean San Miel'era oiñez.

Eguraldi ederra egin zigun. An meza entzun, jaunartu eta ondoren salda artu, eta etxera abitu giñan. Urruti baitago Oreja'tik.

Gentozela, Frantzes-erreak esaten zaion toki batean bazkaldu genduan laurok. Martxa berriz ere. Maillo gaiñera iritxi giñan da andik beera Betelu'ra. Beaje ederra dago.

An kamioa artu ta Arribe'ra. Emen festak zeuden. Baiña guk meriendatzeko betarik ez. Illunaren bildurra. Zartagikada bat xerra prejitzen ari zan ostatuko etxeoandrea, eta erregutu nion, nola genduan illun-bildur, eta, *zapla!*, bota zidan lau lagunen razioa. Ordaindu eta etxerakoari eman genion. Bidean gentozela, meriendatu genduan bapo.

Ala ere, Oreja'ra iristerako pranko illundu zuan. Baiña amak etzigun erritik egin. Gure gustoa zan da egin genduan. Errex gaiñera. Eguraldiak ere lagundu zigun. Bestek agindu baligu, ez dakit zer esango genduan. Ez dago alde-aldean Uarte-Arakil'dik, San Miel'en barrena, Oreja!

GALMINTZA

Urrengo eguna laiñotsu agertu zuan eta langarra eraso.

Gu, gariak jota, lastoak pillatu gabe zeuden eta Antsone'ko sapaian pillatzen ari giñan. Lasto-balak binaka-binaka tiratzen genituan ganbaratik sapaira batek, eta sapaian besteak pillatu.

Ni ari nintzan orduan ganbaratik lastoak sapaira botatzen; eta, nola ez dakit, galmintza aora sartu zitzaidan. Eta, mingaiñarekin aruntz-onuntz nebilkiala, mingaiñaren azpian txulatu zidan, ezker aldeko agiñen azpian.

Beatzakin ezin arrapatu nuan eta mingaiñarekin aruntz-onuntz nebilkian atera naiez. Baiña atera bearrean, ura geiago eta barrenago.

Urrengo goizerako, eztarri-saietsean kozkor txiki bat formatu. Baiña nik ez nion kasorik egin. Eguna joan

da eguna etorri eta kozkorra gero eta aundiagoa. Don Juan medikuari kaso egin genion, da eztarriko espezialista batengana joateko,

Ala, aita eta biok joan giñan. Jesus Maria Olarreaga zuan izena. Esan genion zer gertatu zitzaidan; da, beazka ibilli ondoren, esan zigun arantz batekin gertatzen zana bera zala. Arantzak, sartu ta barrenean gelditzen zanean, nola puzonitu ta kozkorra formatzen zuan. Orixe bera zegoala egiña, eta egin bear zala kanpotik, kokotz-ezurraren azpian ebakita, galmintz ura atera. Ospitalera joateko. Berak itz egingo zuala ara ta ingresatzeko, eta urrengo egunean berak egingo zuala operazioa.

San Martin bezpera zan.

— Joan egin bearko diagu, ba, motell. Ola etzegok gauz onik.

Ez gustora, baiña joan giñan. Urrengo egunean, amabietan, operatuko nindutela. Segituan oiera eraman ninduten da baso bat *agua carabaña* eman. Purga zan baiña oso zailla artzeko. Gazi-gazia. Illuntzera zijoan da aitak:

— Ni etxera natxik. Biar goizean etorriko nauk — esan zuan.

Baita zintzo etorri ere.

Jo zuten amabiak eta medikurik ageri ez. Amabi ta erdiak jo ta gero etorri zan. Eske joan zitzaizkidan kamillarekin bi lagun, da esan nien neroni joango nintzala; ez nuala nai kamillik. Bai joan ere. Aita kuartoan gelditu zan.

Triste-triste iritxi nintzan kirotanora, ta an zegoan medikua:

— Bakarrik? *¡Qué valiente!* Etzan or — esan zidan.

Erdi makurtuta nengoan da muttu-muttu. Esan zidan medikuak:

— Zure zai nago, berandu baita.

— Orain akordatzen al zera? Emen zai egona ni naiz. Ez dezu nik ainbat sufritu —esan nion.

Begietara begiratu zidan da irripar eginda:

— Bearbada arrazoi dezu —erantzun zidan.

Jenio ona neukan, ba, nik!

Etzan nintzan da lotu ninduten Kristo bezela. Mas-kara bat jarri zidaten, aoa eta sudurra tapatzen zituala; eta, kontatzen asterako: «bat, bi, iru», berealaxe artu nuan lo.

Arratsaldean esnatu nintzan oian. Aita ondoan zegoan eta galdetu nion:

— Ikusi al du berorrek galmintza?

— Ez —erantzun zidan—. Baiña atera dutela esan ziaarea.

— Atera balute, pozik erakutsiko zioten berorri —esan nion.

— Motell, gezurretan ez al dituk ibilliko! Ago lasai! —erantzun zidan.

Baiña ni kezketan gelditu nintzan. Bai aita ere. Gero esan zidan.

Bost egun-edo, ez dakit ziur, egin nituan ospitalean. Kozkorra zerbait jetxi zan, da drenajeko tuboak kendu. Ta, amak kura egitekotan, etxera bialdu ninduten.

Etxera orduko, gure ama, gaixoa, asi zan bere en-plastoakin. Baiña zornea geiago. Abenduaren 7'an kozkorra pranko azia zegoan, da Ama Birjin egunerako ia matrailla eta danak aundituta.

Aitak erabaki zuan Tolosa'ra joan bear genduala medikuarengana. Segituan artu giñun, jaia izanagatik. Esan zigun gutxiegi ebakiko zidala lenago eta geixeoago ebakiko zidala. Aitari neri eusteko esan zion, geldirik egon nendin. Artu zuan bisturia eta asi zan, lengo zuloan sartu eta geiago ebakitzen. An komeriak!

Aitak zerbait esan zion da poliki ari bearra zegoala; yugularra bertan zegoala; ura ikuitzerik etzegoala.

Azkenerrako, beatza sartuta. Etzuan nik nai ordu bukatu. Andik aurrera, egunero berarengana joateko kura egitera.

Nere arreba Maria Tolosa'n, Villa Eguzki-toki'n, zegoan neskame. Don Pedro Etxeberria ta Ebarista Garbarain nagusi-etxeakoandreak. Paulita alaba ni baiño amar bat urte zarragoa; Juanito, neskame egondutako baten umezurtza, nere edadetsukoa; ta nere arreba neskamea ziran ango familia; ta, ala ikusi nindutenean, Don Pedrok esan zuan Berastegi'tik urruti zegoala kurak egiten ibiltzeko; an bazegoala kuartoa libre, eta an gelditzeko.

Aitak gelditzeko esan zidan da gelditu nintzan. Ala, egunero amaiketari izaten nuan kurako ordua.

Eguna joan da eguna etorri ta zornea beti geitzen. Sendatzeko itxurik ez, eta ni kezkatu nengoan.

Iritxi zan Santo Tomas eguna, eta kozkorra berriz azi zan. Berriz ebaki bear zidala. Ez nintzala bildurtu esango banu, gezurra esango nuke. Erabateko kezka neukan ateratzen etzana.

Ostera jardun beatzarekin zerbait, eta esan zidan ospitalera joateko ta radiografia atera bear zidala.

Joan nintzan da etzanda jarri arazi niñun da, *plast!*, erretrato ori.

Bigaramonean joan nintzanean kura egitera, esan zidan juizioko agiña neukala enkistatua; eta, gora aterra bearrean, zortena matraill-ezurra zulatu ta azpira aterata zegoala, ta arek formatu arazten zuala zornea, eta ura atera bear zala. Berak itz egingo ziola Rekondo'ri, eta radiografi arekin joateko urrengo goizean.

Larunbata zan. Dar-dar joan nintzan, zer ikusi bear-ko nuan bildurrez.

— *Señor* —esan zidan—, *yo sin más no me atrevo a sacarle esa muela. No estoy seguro de que esté enquistada. Le voy a dar una carta y vaya a San Sebastián, a donde el señor Carmelo Balda. El ya tiene máquina especial para radiografiar la boca, y él dirá lo que hay que hacer.*

Ordurako, Maria sukaldari ikastera Donosti'ra joana zan. *Bar El Caserío'n* lan egiteh zuan da lo izeba-osaben etxean lengusuakin, Kale Kamino'n. Ni ere joan nintzan da billatu nuan, da lagunduko zidala.

Miel Mariren etxera joan giñan, da onen emaztea, Texa zana, oso emakume argia eta mundu aundia zuana. Berak lagundu bear zigula eta irurok joan giñan mediku orrengana.

Agure izugarria, andoaindarra izatez, garai artan Donosti'n zan dentista famatuena. Gizon bikaiña bai.

Texak esplikatu zion nola asi nintzan, zertatik, zèr egin zidaten. Da, radiografiari begira, ezpaiñekin da begiekin alako keiñu bat egin zuan, arritzeko esan naiez bezela.

— Ator onera —esan zidan.

Ni larri nengoan.

— Jarri adi emen.

Sillan eseri nintzan, trapuak edo bendak kendu eta begira egon zan. Kristalezko sonda bat artu ta asi zan miaketan. Oilla lokak txitak bezela, galtzarbean artzen niñun. Polliki-polliki zuloan sartu zuan. Ain poliki, azkure egiten zuala ematen zuan. Bi emakumeak beste kuartoan zeuden zai. Azkenean, min piska bat eman zidan, baiña gutxi.

— Pasa onera —agindu zidan.

Beste kuartoa zan. Au dena makinaz betea zegoan.

— Jarri adi emen.

Da sillan eseri arazi niñun. Kartoi txiki bat mingaiñaren da agiñen tartean sartu eta esan zidan:

— Kontu zaiok orri beatzakin.

Da berak, labatiba emateko moduko goma gorri bat artu zuan da *xiiii* soifua jo zuan da kanpotik begira egon zan da:

— Listo, motell —esan zidan—. Jar zak benda.

Berak lagundu zidan. Erten giñan beste kuartora, eta iruroi bere iritzia astelenean emango zigula. Joateko orduan, baiña txarrik zanik etzuala uste.

Esan bezela, astelenean joan nintzan. Orduan, Te-xarekin bakarrik. Eta esan zigun etzuala uste agiña atera bearrik zegoanik. Kiste bat zegoala ta denbora bear zuala sendatzeko. Baiña sendatuko zala. Izatekotan ere, geixeago ebaki egingo lukeala, eta azkarrago sendatuko litzakela. Baiña bere artan ere sendatuko zala.

Nik, naiago nuala ez ebakitzea.

Arek:

— Berdin sendatuko zera. Denbora geiago bear bakarrik.

— *Bueno*, zenbat da kontua?

— Sei milla erreal.

Eman da:

— Eskerrik asko. Ta, beartzen bazera, lasai etorri.

Eta gu ere kalera, ni esperantzarekin, erdi etsita nengoana.

Bar El Caserío'n zegoan Maria eta mediku ori larunbat-arratsean apaltzera ara joan; da, au sukaldean ari zala, ezagutu eta dei eginda, esan omen zion guri esan zigun dana, eta leenaz gaiñera pozik etorri nintzan.

Urrengo egunean, asteartea, kura egitera joan nintzanean, Olarreaga'ri esan nion da onek sinistu nai ez. Deitu zuan telefonoz Donosti'ra medikuari, biak itz egin zuten da:

— Ez det uste. Nik ere radiografiz zerbait badakit. Arek geiago jakingo du ta makina espeziala. Baiña duda egiten det agin ori atera gabe sendatuko zeranik —esan zidan.

Binbitartean, zornea erruz ateratzen zan. Poltsa bat formatzen zan, da goizean da gauean Paulitak kura egiten zidan, enfermera baitzan. Poltsa apur bat estutzen zuan da baso erdi bana zorne ateratzen zan gauean da goizean.

Ebarista zanak, berriz, goiz-arratsetan enplastoak jartzen zizkidan. Berriz bildurtzen ari nintzan.

Inoxente-eguna zan, Abenduaren ogei ta zortzia.

— Goazen, Jose. Kura egingo dizut —esan zidan. *Tarrat* presaka itz egiten zuan.

Asi zan, da zornea artzeko ontzi txiki bat espeziala zuan, lepoko bueltarekin. Asi zan estutzen eta:

— Oi! Zer atera da emen? —esan zuan.

Erakutsi zidan ontzia ta zorne tartean an zegoan galmintza, zentimetro inguruko puska.

Beatzak zikintzeko kuido aundi gabe, beatzakin zorne tartetik artu nuan da:

— Au da, au —esan nion—, neri sartu zitzaidana.

Ala izan! Medikuari erakutsi nion da sinistu eziñez gelditu zan.

Egunetik egunera gutxitzen ari zan zornea eta kozkorra txikitzen, eta antzeman genion sendatzen ari nintzala. Medikuari ordaindu, etxeok eskertu, ez bear ainbat. Sekula ez ditut ordainduko bear bezela, eta etxera joan nintzan, pozik gaiñera.

EZKONTZA

Oso maiteminduta geunden Maria eta biok. Olako gauzak ere ez dira nunbait txarrak alkar geiago ixtimatzeko. Ordurakoxe etxera etorri zan, bi illabete sukaldari ikasten Donosti'n pasata. Atariko sagarrean kantari ari dan birigarroa baiño ere alaiagoa ta politagoa zan. Ala, ezkontzea erabaki genduan.

Zeïnek pentsatu ta Oreja'tik ekarri nuan etxekoandrea. Arrunt famili ona zala iruditu zitzaidan, da ez nintzan deskuidatu. Jaungoikoak, mundu ontan bizitzeko, erregalo oberik ez dakit egin zezakean. Ez det uste.

Nik esan nien nere gurasoai, eta aitak:

— Zenbat eta lenago obe! —esan zidan—. Ango gurasoakin itz egin eta, ondo iruditzen bazaie, eguna jarri zuek. Ordurako gauz asko egin bear dik eta alde zurretik ibilli, gauzak ondo erten ditezen.

Ala, joan nintzan Oreja'ra illunabar batean, eta apalondoan itz egin genduan gurasoakin.

Aita ixilik zegoan, oi zuan bezela. Baiña ama nai-koa genduan: azkarregi zala.

Guk, alkarrekin itz eginda geundela, zenbat eta lenago nai genduala, Karnabaletarako al bazan.

Amak, ezin zitekeala, lan asko zirala eta arropa gu-ziak falta, eztaiak prestatu bear...

— Nola? Iñola ere ez diteke.

Esan nion:

— Asi egingo gera. Probatuko degu eta, ezin balei-ke, atzeratuko degu.

— Zer egin bear degu, Donisio? — galde egin zion aitari.

Oi zuan bezela, eztarriari eragin zion da:

— Emakumea, oien gauzak dira ta nai dutena egi-ten utzi zaiezu.

Guk, alkarren berri nola genekian, bagenekian al izango genduala; eta gelditu giñan ostegunean jeisteko Tolosa'ra eta orduan *galak* deitzen zitzaien, alegia, ezkontzeko bear genituan erropak erosi, nola nereak ala Mariarenak.

Esan bezela, etxean aita-amari esan nien zertan gel-ditu giñan, eta gure naia onartu zuten.

Ala, aitak ostegun-goizean dirua eman zidan, esanez:

— Ez nitek nai arrika botatzea. Baiña zurkerian ez adi ibilli, bein ezkonduko aizenez, eta erropa onak erosi.

Jetxi nintzan Tolosa'ra amarekin, Maria bakarrik, eta erabaki genduan Pérez Egea'ren etxera joatea. Etxea Donosti'n zegoan, baiña sukurtsala zeukan Tolosa'n.

An berezi genduan nere trajea, azul marinoa, iru-reun da irurogei pezta, ustez zegoan onena. Gorbeta,

erregalo. Gero gabardina, lareun da ogei ta amar pezata. Gero, zapatak, jertsea, gerrikoa, zapela, galtzerdiak, azpiko erropak... Dana eguerdirako.

Andre bat zan dendan zegoana eta:

— Zuk ere bearko dezu? —galdegin zion Mariari.

— Bai. Baiña jostuna lengusua det, eta arek lagunduko dit. Donosti'ra goaz gero.

Orduan andreak esan zigun:

— Donosti'ra bazoazte, etxera bertara zoazte; eta an, emen muestrak bezela, an pieza ikusiko dezute. Gaiñera, sastreak berak neurriak artuko dizkizu. Nik eman-go dizut papera, emen zer itz egin degun.

Alaxe egin ere. Ama eguerdian etxera joan zan, da gu biok *mano a mano* bazkaldu, trena artu eta Donosti'ra joan giñan.

Lenengo, Kattalinengana. Lengusua au zuan Mariak. Jostun ona zan. Oso ederki apaindu zuan, da irurok erden giñan.

Lenengo, Pérez Egea'enera. An neurriak artu zizkidaten. Esan zigutenez, an zegoan onena berezi genduan; eta urrengo asteartean zortzi Tolosa'ra amarretarako jexteko probatzera, eta larunbatean artu gentzakeala.

Gero Mariarenak eroatera. An ibilli nintzan ardi galdua bezela. Etziran bereala konformatu. Baiña noizbait dai. Azkenean, nere alkandora ere bai. Au Mariak ordaindu bear zuan. Gaiñerakoa, dana edo geiena, nik. Txutxeriren batzuk ez gaiñerakoa. Ala egin genduan. Orduan oitura ala baitzan.

Etixerakoan, Zamarripa-enean, Tolosa'n, belarritakoak ikustera sartu giñan. Urrengo egunean etortzekoak zituztela eta naiago lukeala. Orduan aukera aundiagoa

izango zutela. Eta anilloa jexteko, neurrian jartzeko. Etxean baigenituan anilloak, osaba Pedro zanarena nerretzat, eta izeba Martinarena Mariarentzat.

Esan bezela, jetxi giñan ni etxetik eta ura Oreja'tik, eta joan giñan Zamarripa-ene ortara. Erakutsi diogu gure anillo ori. Bueltaka zebilkian eskuan da galdetu:

— Nundik dezute anillo eder au?

Erantzun nion nere izeba zanarena nola zan, Ameriketatik ekarria.

Esan zigun oso ederra nola zan, urre utsa.

— Gaur onek diru asko balio du. Eta, nola txikitu edo estutu egin bear dan onen neurrira jartzeko, etzai-zue sosik kostako. Urrengo astean prest egongo da.

Gero, belarritakoak aukeratu genituan. Berrogei ta bost duro. Gaur oraindik aietxek dabilzki.

Eguerdian, ni etxera. Maria Tolosa'n gelditu zan.

Bazkaldu ta siesta egin zuanean, aitari sobratu zana eman nion. Ziur ez dakit. Irurogei ta amar duro uste det zirala. Ama ere an zegoan da esan nien zer erabaki genduan:

Ama Birjiña Lurdes'koaren egunean ezkondu, eguerdiko amabietan, Oreja'ko elizan. Nik aitagutxi aita Dionisio, eta Mariak amagutxi nere ama. Ezkondutakoan, Matxiñe'n bazkaldu, eta arratsaldean, lau ta erdietan, Tolosa'n trena artu ta Zaragoza'ra. Larunbat-arratserako etxeratuko giñala, eta Berastegi'n, igandean, gure eztaietako bazkaria. Andik aurrera, bizimodu normala.

— Ongi zegok —esan zuan aitak—. Zein gonbidatu pentsatu eta kontatu. Oreja'ra joan adi eta galde zak andik zenbat izango diran, Eta, ortik aurrera, Kako-ne'koa nik egingo diat. Zer jarri bear dan ere pentsa zazute.

Aztu egin zait lenago esatea: aitak, galak erosteko, iru milla pezta eman zizkidan.

Andik aurrera, apaizarena egin preoiak egiteko, eta erropak etxeratu, eta gure egunaren zai jarri giñan, etxeko lanak egiñez. Nik ez nuan ezer asko egiten artean. Naiko motela nengoan.

Garai artan, Leitzaran'go basoetako Soziedadeko aministradore nintzan. Urteko reunioa prestatu nuan al nuan azkarren. Jolazun'go Juan Eusebio zan bestea nere laguna. Oso lagun ona izan nuan. Au edadekoa zan. Reunioa Otsaillaren lenengo egunerako jarri genduan, illunabarreko zazpiretan.

Igandea zan, gure bigarren preoia egin bear zuten eguna. Egun orretan Mariak bere gazte lagun eta aideai apari bat ematen zien, eta reunioa ere orduan. Kome-riak! Oreja'ko amak esan zidan:

— Zu emen etzerala ez du gustorik.

— Noizko etorri bear da? —galde egin nion.

— Gutxienez bederatzietarako —esan zidan.

— Etorriko naiz —erantzun nion.

— Bai, bai. Esan bai. Gero ikusiko degu —esan zuan.

Artean ez nindun ezagutzen.

Oso eguraldi kaskarra zan egun au. Pakito zuten soiñu-jolea, eta jai-arratsaldean oiñez nere anaiak eraman zuten soiñua, bizkarrean artuta.

Ni aitarekin reuniora joan nintzan. Ordua jotzera-ko jendea bildu zan, da asi giñan. Zeatz eta meatz eman genduan kontua: zenbat diru artu genduan, zenbat gas-tatu, zenbat zegoan sobre eta aurrera zer egin bear genduan.

Onartu zuten danak batera gure jestioa; erabaki genduan zenbat diru banatu. Au guk eman genien begietara; eta baietz, alaxe egiteko esan ziguten.

Ondoren, urrengo urtean zer egiteko edo zer egin bear genduan itz egin ondoren, bukatu zan reunioa, eta aitzenean esan genien:

— Biar arratsaldean banatuko degu dirua, arratsaldeko iruretatik arratseko zortzietara.

Jendea atera zan da lagunari esan nion:

— Zuk paperak jaso, Juan Euxebio. Nik presa det.

— Gustoko tokian aldapik ez —esan zuan—. Biar amarretarako etorri gero!

Nere aitak bazekian nik zer egin bear nuan, da azkar etorri ta onek jaso zituan liburuak.

Eskailletan beera ninjoala, Kontzejuan zortzirak jotzen ari zan erlojua. Kanpoan illun zegoan. Euria eta kazkabarra ari zuan, da aizea zebillen. Deabruaren eguraldia zegoan orduan.

Ekin nion bideari. Al nuan azkarrena ninjoan. Bein Gollu'ko gaiña ezkeru, erdi korrika iritxi nintzan.

Ganbaran soiñua ari zuan da dantzan zebiltzan, da ni kanpotik sukaldera joan nintzan, ikullutik barrena. Sukaldean sartu ta gabonak emanda, amari galdetu nion:

— Zer ordu da, Illipontxa?

Salako atea idiki ta erloju eder bat zuten salan. Gaur ere an daukate oraindik. Eta:

— Bederatziak laurden gutxiago —erantzun zidan, eta algara egin zuan.

Nunbait gogoratu zitzaion leen zer esan zidan. Eta alaxe ziran. Nik ordularia gerrian neukan. Aitak erregalatu zidan. Omega nuan, patrikakoa.

Laister apaldu genduan bapo. Eta oster a dantzan. Nik nola ez dakidan, begira, kontuak esaten bein batekin da bein besterekin.

Beeko lanak aurreratzean, Maria ondora joan zitzaidan. Dantzara joateko esan nion. Asko gustatzen baitzitzaien dantzan ibiltzea. Aren eguna zala ta zabal-zabal jolasteko. Eta orrela egin zuan.

Oso gau ederra pasa genduan goizaldera arte. Iru-rak ziran. Bertan lo eginda, amarretarako etxera etorri bear eta, bein baiño geiagotan ezin partituz egonda, justu xamar erten nintzan nunbait. Naiz-ta azkar etorri, ni Ermiñ'go kaskoan jiratzen etxe aldera eta erriko kanpana amarrak jotzen ari zan.

Juan Euxebio nere aitarekin balkoitik begira zegoan. Zenbat aldiz bildu giñan alkarrekin ordua jarrita? Bein det gogoan lenago iritxia. Aintxe zan zorrotza.

Nik ordurako listak eginda neuzkan, dirua banatzeko, bakoitzari berea, zituan azioen arabera. Nik egi-ten bainuan paperetako lana. Arek, bat ere ez. Bear zanean firmatu bakarra. Diruak arek ibiltzen zituan. Amalau urte egin genituan lan ortan. Egundaiño itz bat ez genduan izan alkarrekin, eta konfiantza aundia artu zuan nerekin. Artaraiño, bere testamentua egin zua-nean, albazea ni utzi ninduan. Il zan arte, larogei ta sei urterekin, oso lagunak izan giñan.

Agindu bezela, arratsaldeko iruretan jarriak geunden biok diru banaketa asteko. Banaka-banaka asi zan jendea. Arratseko amarrak arte lana izan genduan. Jendea berandura etortzen baitzan olakoetan. Geiena banatu genduan, gero arkeoa egin, falta ziranen kontua atera eta ondo erten ziran. Gu pozik gelditu giñan.

Neri, basa-dirua eta urte barru egindako lanena, sei-reun eta ogei ta bost pezta eman zizkidan, kontuetan jarriak zeuden bezela, onela esanaz:

— Orain, gastatzeko epoka ederra datorkizu.

Ia lan prezisoenak egin nituan da egunaren zai geunden.

Bere garaian iritxi eta bezpera-arratsaldean Batis-tarengana joan, illea moztu eta Oreja'ra joan nintzan illuntzerako. Maria illea apaintzera Tolosa'ra joana zan, eta illundu eta noizbait etorri zan bere Donosti'ko len-gusuarekin batera. Apaldu ta lotara.

Jende asko zan gau artan Matxiñe'n. Illipontxak esan zidan zein oietan zegoan nere lekua. Ezetz esan nion; nik sukaldean naiago nuala koltxoi gaiñean, eta alaxe egin genduan Joxek eta biok.

Urrengo goizean, Illipontxa sua egin da asi zan baz-karia prestatzen: oilloak egosi eta orrela. Guk, Joxek eta biok, burrukan egin genduan leenengo saio bat. Bai-ña laister altxa, sukaldetik koltxoia kendu bear baitzan. Apaizarengana joan da konfesio osoa egin nuan.

Bein amaikak ezkerro, jazten asi. Baraurik egon gi-ñan, alik eta ezkondu arte. Garai artan ala egon bear izaten zan Jauna artzeko.

Nere ama gaixoa, Berastegi'n lanak egin da oiñez Oreja'ra. Alaxe joan zan, Gollumendi'ren barrena. Aita eta anaiak ere bai. Arreba Maria bakarra zala uste det; ziur ez dakit. Gure aitak oitura zuan bezela, ordua baiño len iritxi ziran.

Gure boda gauza apaiña izan zan. 1942'garren ur-tea zan, Otsaillaren amaika, Lurdes'ko Amaren eguna. Izotz beltza, laiñotsu eta otz aundia, gure ezkontza-eguna. Elur-bezpera zirudian.

Ni jantzi nintzan: alkandora txuria, jersei azul ma-rinoa, zapatak eta galtzerdiak beltzak. Mariak esan zi-dan, al banuan, naiago zuala jersei gabe, alkandora utsarekin txamarra jantzita ikustea. Bietara probak egin

genituan, azkenean gabe erabaki zuten da orrela pres-tatu nintzan.

Maria, berriz, dana beltzez, galtzerdiak ez beste gai-ñerakoa. Bere lengusu Katalin jostunak jantzi zuan. Oso apain zegoan. Oso ondo jositako arropa. Leenengo, soi-ñekoa; eta gaiñetik abrigoa. Mantalin bikain bat zuan buruan. Kaskete bat zuala ibiltzen zuan orduan illea. Aren gaiñetik mantaliñak oso ederki ematen zion. Ma-traillak zerbait gorrituak. Ezpafiñetan ere alako zerbait. Bai. Aingeru bat ematen zuan. Ain apaiña zegoan!

Eguerdiko amabietan zan gure ezkontza. Nik aita-gutxia emaztegaiaren aita nuan: aitona Dionisio; ta Ma-riak senargaiaren ama zuan: amona Lukaxia.

Matxiñe'n jendea bazan: familia osoa ta lengusu-sail bat, Donosti'tik etorriak. Aietaz gaiñera, koronel bat, gure amona Mariaren amagutxia serbitzen zegoan tokiko alaba baten senarra, da onen arreba bat.

Amabietarako zerbait falta zala —ordurako nere aita-amak eta anaiak joanak zeuden zai, arrebak etxe-zai utzi zituzten, anai Mielek zazpi urte zeuzkan—, lee-nengo aita, Dionisio, nerekin; ondoren, Maria nere ama-rekin, eta atzetik gaiñerakoak erden giñan Matxiñe'tik, eta elizara.

Danen aurretik koronela, erretratatzeko makina ba-tekin erretratoak atereaz. Orain nunai ikusiko dezute nola jarduten dan jendea ortan flaxarekin. Orduan fla-xik etzan. Guri gabe atera zizkigun. Baiña suerte ori ere izan genduan.

Eleizara irixtean, sartzerako, galde egin nion andre-gaiari baietz esango zuan edo ez. Baietz erantzun zi-dan da pozik sartu nintzan eleizara.

Ango erretorea, Don Jose Antonio Berasategi, Ze-gama'ko semea, zai zegoan, eta bereala ekin zion eliz-

kizunari. Garaia etorri zanean, galde egin zidan ea Maria emaztetzat artu nai nuan. Baietz esan, garbi-garbi gaiñera. Gero Mariari ni senartzat nai niñun. Onek ere «bai, jauna» erantzun zion.

Meza entzun, Jauna artu ta bukatu zanean, Matxiñe'ra. Senar-emazte berriak aurretik giñan. Bidean, argazkiak atera zizkigun Don Karlosek. Au koronela zan.

Bereala bazkari bikaiña eman ziguten, eta guk biok, Zaragoza'ra joateko ordua zan-da, laurak aldera erten bear. Salan goien agurtu danak, eta Don Karlosek jextxi giñun Tolosa'ra bere automobillean. Egun artan, Matxiñe'tik erteteen, pozez negar egin nuan.

Tolosa'n, Don Pedrori eta bere familiari ikustaldi bat egin da estaziora. Trena artu ta or goaz biok Zaragoza aldera, bi ttortolak, zeruan bageunde bezela, apain-apain gaiñera.

Gu trenean, ta besteak Matxiñe'n. Soiñurik ez genduan. Baiña osaba Joakiñeri txistu bat eman omen zioten, da berealdiko juerga egin omen zuten, bertan apaldu ta goizaldera arte.

Gu iritxi giñan Altsasu'ra. Emen makina kanbiantzeko ordu laurden bat bear zuten, da Mariak esan zidan:

— Dei zazu Uarte-Arakil'era, eta Prantxiska etorriko da estaziora eta itzegingo degu.

Au lengusua zan. Nik ainbeste malezi eta sinistu egin nion. Eta, gustoa egin naiean, estaziora joan da esan zer nai nuan.

— *En seguida* —esan zidan.

Zai nengoala, konturatu nintzan tren bat bazijoala, eta gizonari galdetu nion:

— *¿Qué tren es ése?*

— *El que va a Zaragoza* —esan zidan.

Salta nintzan, atzeko ixkiña arrapatu nion eta plataformara igo nintzan. Ez nintzan asarre.

Maria irugarren bagoiean zan. Ala, atzetik aurre-ra, leenengoa pasa eta bigarrenkoa pasa; eta, irugarren-gora ninjoala, plataforman pasatzerakoan, aizeak txapela kendu etzidan, ba? Kolpea tira nion, beatz-puntakin ikutu nuan, baiña an joan zan nere txapela berria.

Alkar laister jo genduan, da gu orduan konforme. Zaragoza'n erosi genduan txapel berria.

Irixterako amabiak ziran. Estazioan mutillak oiuka zeuden, beren hoteletara jendea eramanean. Batetik *Hotel Sol* esaten zuan, da pentsatu genduan:

— Au ederra izango da, izenak dionez.

Eta araxe joan giñan. *Calle Alfonso* dala uste det. Mutillak maletak artu zituan da ez daukat gogoan oiñez ala kotxean eramanean giñun.

Kuartoa eman ziguten, da aparria galdetu genduan. Eta berandu zala eta etzegoala ezer esan ziguten. Beraz, oiera apaldu gabe, ezkonduetako egunean. Kaso aundirik ez genion egin. Gu orduan, alkarrekin izan utsarrekin, zorionekoak giñan.

Urrengo goizean, jeiki ta Pilareko eleizara. Meza entzun da Jauna artu eta gosaltzera. Gero kaleetan ibilli, eta bere garaiean bazkaltzera. Oso ondo eman ziguten. Ostera kalera. Apaldu eta zinera joan giñan. *Raza* izena zuan pelikula bat zan.

Hoteleko serbitzaria Zumarraga'koa; eta, ni txapelarekin ikusi niñunean, bereala etorri zitzaigun, «eus-kaldunak al zerate?» galdetuz.

Onek eman zigun zinearen berri. Ni oso gustora egon nintzan. Emaztea ez. Bukatu berria zan gerrari buruz baitzan. Neri, pasa berri nituan egunak berritu erazten zizkidan. Baiña emazteari oroigarri tristeak. Bukatu zanean, lotara.

Goizean jeiki ta berriz eleizara. Gosaldu ta Mariak zerbait erosi nai zuan bere aizparentzat, eta nere arre-bentzat ere. Gutxi, baiña zerbait bai. Jakiña, diru gutxi genduan.

Nik, leen aitaturako seireun da ogei ta bost peztak. Bearbada, duroren bat geiago, baiña gutxi. Eta emazteak amar duro, Atallu'ko izeba Mariak emanak.

Egin ditugu konpra oiek, eta bazkaltzerakoan enteratu giñan Tafalla'ko feriak zirala. Ni soldadu egon berria, Tafalla'n illabete pasa bainuan, orrera joan-gogoa erakutsi nion emazteari. Onek ameto eta araxe joan giñan. Ango ezagunekin itzegin, kafea artzera gonbidatu ginduzten, zinera ere bai, eta lotara.

Urrengo goizean Donosti'ra. An eguna bapo pasa eta illunabarrean etxera, pozik gaiñera.

Bion naia bete genduan: alkarganatu ezkontzaz, famili berri bat osatzeko, eta etxeari eusteko gai egin. Ori zan nere ilusioa, eta emaztearena ere bai. Nik ogei ta sei urte neuzkan, eta emazteak ogei ta bost.

Urrengo eguna, igandea, gure eleiz-sartzea eta ez-taiak. Oitura zan bezela, meza nagusira aitarekin joan nintzan. Andik erten giñanean, Kakone'ra bazkaltzera.

Kasualidadez, Karnabal-eguna zan, da garai artan Berastegi'n gazte batzuk, nai zuanak edo dirua zuanak, jai egiten zuten. Gure aita nolakoa zan, leen esan det; eta guk, ez nik eta ez nere anaiak, bein ere ez genduan egin.

Suertez, egun artan aari-apustua zegoan. Ederra izan zan gaiñera. Ikusi genduan balkoitik lasai, eta ondoren bazkaltzera.

Oillo-zopa, garbantzua, alea baiño txorizo, aragi ta urdai-puska geiago zuala gaiñetik, oilloa menestran,— garai artan saltsan esaten zitzaion, menestra gero ikasi genduan izen au—, gaiñetik legatza prejitua, eta ondoren arkume errea. Gaiñekoa, arrosa ta esnea. Atzena, kafea, patarra eta puruak. Garai artan oitura zan patarra, gorria eta txuria, maiaren gaiñean uztekoa, eta orduan ere alaxe egon ziran.

Badakizute zenbat ordaindu zan bazkari au? Bosna duro. Aitak ordaindu zuan. Nik ez nuan dirurik. Leen esan det zenbat dirurekin joan giñan Zaragoza'ra. Ba, etxera etortzerako, nik nituanak bukatu ziran, da emaztearen amar durokoa ere asia genduan.

Bazkaltzen jende asko giñan: Oreja'n ziranak denak ta emengo gure osaba, izeba eta auzokoak. Sebastian gaixo zegoan da etzan an.

Arratsalde ederra pasa genduan. Pakitok soiñua jo eta dantzan. Maria gelditu gabe ibilli zan. Utzi ere etzioten egiten. Denak orrekin dantzatu nai. Neri ere lata eman zidatela bai. Baiña ibilli nintzan ziur ez dakit. Lardaskaren bat egin ote nuan errezeloa badaukat. Ez da makala, baiña azkenerako aspertu zan nere emaztea.

Illunabarrean plazan atera zuten soka-dantza, ta gero etxera. Onera Pakito ekarri arazi genduan. Amak aparria jarri zuan. Kuadrilla dexentea giñan. Apalondoan berriz soiñua. Baiña laister oiera. Nere emazteak nai orduko, ez. Oso nekatu zan. A zer loa egin genduan!

Urrengo goizean ez giñan jeiki besteekin batera. Baiña ama laister zan deika:

— Jose, jeiki!

Eguerdian bazkaldu, ta gelditzen ziran gonbidatu ondarrak, Donosti'ko lengusuak, joan ziran, da andik aurrera bizi normala egiten asi giñan.

BIZIMODU BERRIA

Danok Goienetxe'n bizi giñan. Jan ere emen egiten genduan, eta apalondoan anaiak Antsone'ra joaten ziran lo egitera, badaezbada ere.

Artzekoak aita-amak jasotzen zituzten, da zorrak ordaindu.

Felix jaio zan egunetan, bei bat, aragitarakoa, saldu genduan Leitze'ra, eta ura jai-arratsalde batean kobratu nuan, bi milla pezta.

Urrengo goizean, aitari zintzo, oi nuan bezela, oian zegoan lekuan eman nizkion. Itz batzuk eginda erten nintzan kuartotik, eta «Jose!» deitu zidan, da esan:

— Etorri adi. Noizbait bestera asi bearko diagu, eta jaso itzak eta kontu diruari zintzo.

Alaxe, baserriak ematen zuanetik nik jasotako lenengo diruak aietzek dira.

Ondoren, bereala, gure ekonomikak etzuala tiratzen, eta konpontzeko Sabino eta Ambrosio etorri ziran. Abendua zan, igandea, eta eguraldi txarra.

Egun artan gure ekonomika desegin zuten berriz konpontzeko, eta bazkaria Antsone'n baneatu zan. Arratsaldean sua piztu zan, da elurra ari zuan. Santa Luzi eguna, asko deskuidatzen ez banaiz. Eta beiak jetzi eta lanak egindakoan, aparria emen jarri eta ez giñan Antsone'ra joan.

Urrengo egunean, emen bazkaltzeko, Mariak babarruna beratzeri bota zuan. Amak ere Antsone'n berdin. Aita etorri goizean eta gurekin gosaldu zuan. Eltzea ikustean, galdetu zuan:

— Zer? Eltzea jarri al dezu?

— Bai —erantzun Mariak.

— O! Lukaxiak ere jarri du —esan zuan geroxeago—. Ba, noizbait egin bearra geneukan, eta oraintxe egingo degu, zuek emen eta gu an.

Orrelaxe banatu giñan, itz txarrik bat ere egin gabe. An zeudenak an gelditu ziran, eta emen ziranak emen. Bietan ere, konformatzeko ainbat bagenduan. Egun bat ez genduan egingo emengoak ara joan gabe, eta aiek berdin.

An gelditu ziran aita-amak, anaiak eta Simona. Gu, berriz, biok Felixekin, Florentzia eta Sebastian. Au zein zan, beste toki batean esanda nago.

Orrelaxe, aingeruak bezela banatu giñan, eta bate-tik bi famili osatu; eta gaur oraindik orrela jarraitzen degu.

Leen bear genduan aurra Apirillean erne zitzaion nere emazteari, ezkondu-tako urtean. Eta Uztan, Baztarretxe'ko labakian ardiak sartu ta ateratzera joanda, paretatik ardiakin batera salto egin eta aurra galdu egin genduan.

Baiña laister Agorrean erne zitzaion bestea, eta 43'ko Maiatzaren 17'an Felix jaio zan. Gure etxean etzan

asarre jendea! Ez gu ere. Ondorengoa bagenduan. As-telena zan da eguraldi bikaiña. Eguzki ederra zegoan. Arratsaldeko ordubi ta erdietan jaio zan.

Beti bezela lan egiñez bizi giñan, pake oso-osoan, al genduan guzia egiñez: artoak erein, paotxa ebaki beientzat, artoak goroztu, jorratu, gero belarrean asi ta laister gariak ebaki, balak egin da sartu, gero arbia erein, tarteetan gariak jo, belarrak ondu, arbiak jorratu, saleak egin...

Gu belarrarekin gaizki ibiltzen giñan. Larte genduan printzipalena, eta au urruti eta goien gaiñera. Asko kostatzen zitzaigun. Iñoiz oso berandu ibilli giñan.

Gero, lizar-ostoa dirala, garoa berderik ebaki eta zimeldua ardientzat, gero babarrunak bildu —ok amak eta Mariak geienak, eta Xaxtiñek ere bai—, garoak, gaztaiñak bildu, artoak sartu, gariak erein, gero gorotzak atera...

Belarrean, gariakin, garoakin, gorotzakin, ganadujana ez gaiñerakoa ia dena, Aiztunalde'koakin batera ibiltzen giñan, beti zalapartan da lanak ezin egiñez. Nik ez dakit zer pasatzen zan. Orain bezelako patxararik ez.

Izan ere, gaurko aurrerapenik etzan. Ez makinik, ez beorrik. Beiak bakarrik eta astoa. Eta beiekin eta astoarekin lana mantxo egiten da.

Beientzat jatena egiten bakarra, denbora asko bear izaten genduan: segaz ebaki eta astoarekin karraitu, bizkarrean kakoetan kargatuta. Gutxienezko iru beaje egin bear izaten genituan. Geienetan, batek ebaki eta besteak karraitu.

Bagenduan asto ttiki bat, *Guatti* izena zuana. Ez erreminta ederra ere! Gris kolorea zuan. Anketako ta besoetako azkazal-gaiñetan txuri apur bat. Kopetan izar txuri bat. Gorputzez dexentea. Etxean jaioa. Ama txuria zan da aita gaztain-kolore argia.

Bizkor purrukatua zan gure *Guatti*. Txoro xamarra. Ostikolaria ez, baiña kargatzerakoan-da jaten uzten bazitzaion, *juuu* ta *juuu*, etzan ixiltzen. Ganbelan jana emandakoan okerrago; eta zenbat eta jan goxoagoa izan, orduan da zalaparta geiago.

Bein Sebastian bakarrik jatenetan; da, ia kargatu zuanean, kargak bota ta iges egin etxera. Jakiña, iges egindakoan, ala joaten zan: ikulluko ateetara. Sebastian atzetik segika etorri eta ate ondoan arrapatu. Iku lluko errejai lotu ta ederrak eman makilla batekin. Berriz, leen bota zituanen eske.

Lan ederra izaten zan, ba! Botatzerakoan igesi asten askotan, eta gaiñean zeuzkan jatenak zabaldu egiten zituan. Gero, lenengo bera ekarri, gero jatenak bildu bear kargatzeko, gero kargatu, lotu ta etxera. Egoardiarte osoa pasa ta bear ainbat jan etxera eraman ez. Ala dabillenean, jenio onean jartzen da, ba, gizona!

Bein batean, biok giñan jatenetan, Kortekomuño'ko ertzeko belarra ekartzen. Sebastian joan zan etxera. Ni beste beajea prestatzen ari nintzan, eta laister:

— Maria! Maria! Maria! —deika asi zan Sebastian.

Salta nintzan ni ere zerbait bazala, ta ikusi nuan Maria korrika jexten, eta itzuli egin nintzan lanera. Lais ter or dator Sebastian, astoa eskutik zuala. Galdetu nion:

— Zer pasa zaizu, Xaxtin?

Guk Xaxtin deitzen genion geienez. Oiuka asi zitzaidan:

— Akaba zak asto au! Bestela onek ni ilko natxiok.

Zera: ikullutik erten zanean, zer egin du Xaxtiñek? Gaiñean jartzen asi, eta Xaxtin eseri baiño len astoa korrika abitu, eta Xaxtin lurrera bota. Ain suerte txa-

rrarekin, galtzetan trapuzko gerriko beltz aundi bat ibiltzen zuan, eta erortzerakoan kakoaren muturra azpitik sartu eta Xaxtin gerrikotik zintzilik artu. Astoa atari aurrean bueltaka, Xaxtin zintzilika eta oiuka zuala. Eskerrik asko Maria azkar jetxi ta libratu zuan.

Kargatu genduan; da, lotzen asi giñanean, etzaigu, ba, iges abitu berriz? Xaxtiñek eskoarea tira zion eta gelditzera bezela egin, eta nik bitartean erremola muturreko soka arrapatu. Xaxtiñei eskoarea ekarri arazi eta, esku batekin kontu eta bestearekin jo, eskoarea buruan puskatu nion. Oraindik gogoan daukat: eskoarea puskatu ta oraindik kertenarekin joka ari nintzan. Artu zituan ederrak!

Da ori ez bein bakarrik. Prankotan gertatu zitzai-gun. Azkenerako, zakua buruan sartuta ibiltzen genduan.

Gero beorra erosi genduan, da ez genduala bear da Osiñeta'ko Bartolomeri zazpireun peztan saldu genion astoa. Geroko batean Osiñeta'n ikusi nuan. Oso zartua eta plakoa zegoan. Proba egiteko jana bota nion gabelara, eta lenago bezelaxe puzkarra ta zalaparta zeriola asi zan. Etzan ganadu ederra!

Geienetan egoalde edo arratsaldearen erdia jaten egiten bear, da soroan lan asko izaten zan. Genituan danetan labore egiten genduan. Pozik gaiñera. Artoa eta garia eta babarruna bearrezkoenak. Bearko! Ori jaten genduan: taloa eta ogia, etxean eginda, eta babarruna beltza amarretatik bederatzitan. Saiatu egin bear, al zana etxean egiten, kanpotik ekartzeko galesti zan da.

Patata ere beti sobre izaten genduan. Gari ondoan, arbia negurako beientzat izateko egiten zan. Erremolatxa ere zerbait bai.

Artapetan, berriz, lenengo urtez artoa eta babarruna zanean, paotxa ereiten zan, arbi-ale batzuekin; eta

bigarren urtez artoa ereiten zanean, arbia. Au, artoak sartzerakoan, jan da garia emen ereiten zan Azaroan, eta Uztan bildu. Bi urte arto eta bat gari izaten zan so-roen txandatzea.

Arbia neguan jan da paotxa Apirillean da Maiatzaren aurrenean, eta arto ta babarruna erein, arbi ondoko arto-sailletan. San Fermiñetan paotxa arbi-izpi batzuekin erein, urrengo udaberrian jatena izateko. Artoari arbi utsa naastutzen zitzaion, arto-babarrunak biltzean, arbia jan da garia ereiteko. Orra iru txandak.

1944'garrenean, Maritxu jaio zan, Maiatzaren 11'n, goiz aldera. Eguraldi illuna zan, eta bruma asi zuan. Bezperan bukatu genituan artoa ereiteko lanak. Felix urtebete sei egun gutxiago da zarragoa.

Gure etxea egin da bere artan zegoan, pareta beltzakin. Zarpeatzea erabaki genduan.

Artarako, lau gurdi kare Elduain'go Galetzi'tik eka-ri genituan, eta txerritegi bat prestatu. Kareak urtu eta ara bota, an letxera egin zedin.

Gero, ondarra Tolosa'tik Mariaren lengusu batek igo zigun. Sei beaje, beajeko ogei duro. Kamioan ustu kamioia. Andik beiekin etxera.

Ondarra legorra bear zuala esan zigun Martin igel-tseroak; eta ortarako, orain siloak dauden lekuan, leen pisuan edo entradan baztarraren kontra zulo bat egin, da andik botatzen genduan ikullura.

Ara gurdian beiekin eramanda, berealako ondarpilla an egon zan. Porlanak, berriz, Añorga'ko fabrik-kan Plazaola'ko trena kargatu. Leitzaran'dik eramaten baitzuan Añorga'k egurra sua egiteko.

Andoain'go panaderoa zan kontratista, eta ni garai artan aministradore nintzan Soziedadean, eta artu-emanak neuzkan gizon orrekin. Joakin Arratibel izen-

-abizenak. Eta onek, egurretara zetorren batean, tren fabrikan, Añorga'n, kargatu eta Plazaola'ko estazioan utzi zizkigun.

Egun aietan Etxeberritxo ondarketan zebillen Plazaola'ko zentralera; eta, ustuta zetorrela, oni kargatu eta onek ekarri zizkigun Gaztain-Aundi'ra. Gaztain-Aundi, gure etxerako bidea kamioitik erteten dan zabalune orixe da. An ustu kamioia, eta gurdian eraman genituan etxera.

Uztan asi giñan zarpeoan. Leenengo, iru igeltsero asi ziran. Joakin nuan egunero laguna, beiekin karretoan ondar eta zemento karraitzen. Guk biok egiten genduan masa: kuela batean ura jarri ta ara letxera mami bota, naastu-naastu egin da urtzen jarri. Gero, ondarra esportakin ekarri eta zementoa naastu. Ura palakin naasten genduan, iru buelta emanez. Gero, zuloa egin erdian; eta, letxerarekin busti ta masa egiten genduan, baldetan artu eta igeltseroari eraman, beraren azpilletara. Illuntzerako ederki aspertzen giñan.

Ia erdia egin genduan, Joxe koñadoa etorri zitzaigun laguntzera. A zer mesedea egin zigun!

Egun batean, aldamiaio kuartoetako leioen pareraifio jetxita zeukaten. Xaxtin da Florentzia Urondo'n artajorran ari ziran. Eguraldi ederra zegoan; da Maria, baldea eskuan da bestea buruan artuta, iturrira joan zan, erropak garbitzera.

Gure Maritxu negar da negar zegoan gure kuartoan. Artean bi illabete zeuzkan. Ni, alaba ala sumatzen da, eziñean ari nintzan. Baiña etzegoan erremediorik: lan egin bear. Eziñean ari baigiñan.

Ontan, Martin aldamiotik jetxi ta ikullura etorrita, esan zidan:

— Aizak: ume ori ixil zak. Edo, bestela, etxera natxik.

Burua altxa ta beatzarekin eskallera erakutsi ta esan nion:

— Zoaz zere tokira eta segi zazu lanean. Nik, zuk baiño min geiago artzen dedala, ementxe ari naiz.

Begietara begiratu zidan eta jira ta aldamiara igo zan. Jakiña, iñora ezin iritxi. Komeriak! Iru edo lau egunetan orixe egin zuan da kitto. Antzeman zion nunbait alperrik ari zala eta etzuan geiago negarrik egin. Gaixoa! Ez da kutizi asko egiña garai artan beintzat!

Emezortzi lan-egunekin bukatu zutela uste det, eta Goienetxe txuri-txuri gelditu zan. Eguneko amasei pezta zuten jornala, eta aldamiarena eguneko amar pezta. Ogei ta bi metro ondar ditu, metroko ogei ta bi pezta arrobian. Ekartzearena, leen esan det. Dozenaren bat zaku iraulika, eta ez dakit auen prezioa. Aztuta daukat. Eta larogei ta emeretzi zaku porlan, zazpi pezta ta erdi zakua.

Guztira, ogei ta iru milla peztatik lura bitartean kostatuta zan. Etxe osoa bederatzi urte lenago egitea kostatuta zan baiño milla duro geiago. Gaurkoari begiratuta, gezurra dirudi.

Andik aurrera, len aipatutako lanak egiñez bukatu genduan urtea; eta neguan, beste lanak egiñez, karobia prestatzeari asiera eman genion. Au Antsone'koak, Aiztunalde'koak, Aintziola'koak eta guk egin genduan.

Lenengo, egurra prestatu. Gero, ekarri. Tarteka arria atara ta ekarri. Ondoren txikitu, bai egurra ta arria. Egurra, aizkora, zerra eta burni-ziriakin; eta arria, mailuakin.

Apirillaren azken aldera karobia piztu. Ogei ta zazpi egunean uste det sutan eduki genduala. Naiko kare egin genduan.

Artoak ereiteko prestatu tartetean eta karobiari segituz jardun genduan, eta Maiatzaren 9'an, Azintzio-eguna, Maria Aszension jaio zan. Goizaldera jaio zan. Neskato ederra zan, da egun berean bataiatu gaiñera, eta karobiari utzi. Ura poza! Gauean jeiki bearrik ez. Ez da berriketa gauero-gauero karobia kargatzera jeiki ta gauean joan bearra. Iñoiz euritan, orduan zakua burutik artu ta karobira. Tristeia gelditzen da.

Alaxe, len esandako lanak egiñez, urteak pasa. Osasuntsu, Jainkoari eskerrak.

Eta 1947'an, Ilbeltzaren 4'ean, Florentzia arreba ezkondu zitzaigun eta bakartu egin giñan. Eta illaren 6'ean, Juanito jaio zan.

Orduko, Mariak aurretik beste aur bat galdu zuan, bi illabetekoa. Au ere sapatik jeisterakoan, anak azkeneko ziria utsegin, lurrera erori eta aurra galdu.

Juanito jaiotzerako, Felix kozkortu zan. Maritxu ere pranko. Maria Aszension ere oso bizkorra. Zer esanik ez, nere amak erruz lagundu zigula.

Urte ontan, udaran, pentsatu genduan Larte'n borda egitea. Juanito jaiotako udara.

Larte'n gaizki ibiltzen giñan. Goi-goien dago, eta Er-nion'n laiñoa agertu orduko an izaten zan. Jeneralean, laister lanbroa. Askotan euria ere bai, eta nun babes-turik ez. Arkaitz-baztarretara arrimatu ta erdi bustita, oso aldrebes ibiltzen giñan.

Bost eta erdiak edo seiretan jeiki, udazkena bazan. Udara bazan, bostetan. Beti, illun zegoala arrimatu, eta ni garai artan lodi xamar nintzan: larogei ta amar kilotik eunera bitartean. Ara iristerako, dana bustitzen: kamiseta, galtza, gerrikoa eta dana. Gero, katarroa errex arrapatzen nuan, da besteak ere berdin. Zerbait egin bearrean geunden, eta ara zer gertatu zan.

Korpus-eguna zan. Larte'ra ninjoan satorretara, eta Mendi-urkillo'ko beeko bizkarrean osaba Braulio topo egin nuan; eta, oi genduan bezela, kontu-kontari jarri giñan, aiñar-mordo banaren gaiñean eserita, Salontzo'ri ipurdia eman da Larte'ri begira.

Guk zertaz itz egingo genduan bistan dago: gure lanak; eta Larte'ra joan giñan itzez, nola ibiltzen giñan eta abar.

— Babes bat bear genduke —ari nintzan esaten, eta osabak esan zidan:

— Egin-egin bear.

— Zer? —esan nion.

— A! Txabola edo borda edo nik etzekit, ba —erantzun zidan.

— Errexa egongo da! —esan nion.

— Bai, motell. Zaila ez dek. Ar zak peon bat, eta baztar auetatik arria bildu. Zimenduak atera. Egurra erorrek badaukak. Bota bear diranak. Nik baneatuko dizkiat. Igo ta ogei egun ezker txabola egiña zegok.

Len ikusten ez nuana ikusten asi nintzan, osaba orrela mintzatu zanean.

Ura etxera eta ni Larte'ra banatu giñan. Ia leikena ote zan ikusten nuan. Bearrezkoa zala, berriz, banekian.

Etxera etorri, bazkaldu, siesta egin da aitarengana joan nintzan, eta esan nion osabarekin zertaz itz egin genduan.

— Nai bada —erantzun zidan—, egiñ eziñik etzegok. Garai aproposa dek. Ekin da berealaxe egiña zegok.

Berotu egin nintzan. Emazteari esan nion.

— Nai dezuna egin zazu —erantzun zidan.

Ala, arratsean kalera joan nintzan, da Martinlon-txori esan nion peontzarako. Onek baietz. Eta urrengo goiza, ostirala, Larte'ra joan giñan, astoan trasteak ar-tuta, arria ateratzera.

Igande-goizean, osaba Patxiku eta osaba Braulio-rekin itz egin da arratsaldean Larte'ra joan giñan, nun edo nola egin bear zan markatzeko. Irurak berezi zu-ten lekua. Neurtu zuten, eta aiek agindutako lekuan nik ziriak sartu nituan da etxera.

Andik aurrera, bero jarri nintzan egiteko. Lenengo, zimenduak atera genituan. Gero, beiekin arria bildu. Bartolome ere peon artu genduan. Joakin eta osaba Braulio joan ziran laguntzera, eta astea bukatzerako prest jarri genduan argiñak asteko.

Astelenean joan ziran argiñak: osaba Patxiku, Pa-txikutorrene'ko Martin da Olloki'ko Jose. Gu, arria bil-du eta laguntzeko, bost lagun giñan. Aiek pareta egi-ten. Zenbat egun ez daukat gogoan, baiña berealaxe egin ziran paretak.

Egurak ordurako baneatzen asiak ziran; eta, pare-tak bukatu ta jetxi giñanean, bereala prest jarri geni-tuan. Bai azkar igo ere tellatua emateko. Osaba Patri-zio genduan burua. Bi egunez egurrak jarri zitzaizkion, eta lata ere mordo bat bai.

Egun aietako batean Robustiano ezkondu zan. Uste det Uztaren 3'a zala, 1947'an, gu Larte'n borda egiten ari giñala.

Neri, padrino izan nai nuan esan zidaten. Nik, ma-lizi gutxirekin, baietz. Geroztik pentsatu izan det gaiz-ki egin ote nuan. Ni baiño aurreragokoak baitziran gu-rasoak. Dana dala, egiñik ez da borratzen, da ni padrino izan nintzan.

Da, ezkontza ari dala, etortzen da garaia, meza-emaleak anilloa artu eta senargaiari ematen diona,

emaztegaiari beatzean ezartzeko. Eta Robustianori ez dio, ba, beatzetatik aldegin? Lurrean, *plin!*, jo zuan.

Da billa asi ta iñun billatzen ez. Ura komeria! Ezkontza artaraiño ekarri ta erraztuna galdu. Nun zegoala esango zendukea? Ba, garai artan galtzak, beeko barranean, iru zentimetroko dobladillo bat izaten zuten kanpo aldetik. Lurrean nola soiñua egin zuan, an bear zuala eta ezin billatu. Atzenean, bere galtzen dobladilloan billatu zuan.

Etzan asarre jendea, ia sorgiñak eramane ote zuten pentsatzen jarria.

Berriz eguraldiak onera egin zuan, da egun bikaiña pasa genduan. Da, bertan lo eginda, urrengo goizean zortzietarako Larte'ra lanera.

Bezperan arkume errea asko sobratu, eta ama Illipontxak, arkume-mordo bat bi ogi-pusken erdian jarrita eman zidan. Eta, irixtean, erropatan bildu ta utzi nuan.

Saioa lanean eginda, amarretakoa. Joakiñek etxetik eramana zabaldu ta jarri zuan, eta deitu zuan etortzeko.

Etorri giñan da ni Oreja'tik eramane nuanaren billa joan nintzan, danak apur bana probatzeko maiera aterra asmoz. Eta nun ikusten ditut arropak zabalduak eta paketea falta! Arrituta, zakurrak jan edo zer pasa zan pentsa eziñik.

Eta, ontan, osaba Patxikuk esan zion:

— Braulio, etorri adi onera. Orrek ontatik atzo jan zian, da gaur guk jan bear diagu.

Ziziku demonioa! Beti olakoak egin bear izaten zian, da orduan ere egin zuan. Osaba Brauliok eta biak jan zuten.

Mandazaiak, Robustiano ezkondu zan egun artan-txe igo zuan tella. Goizeko bost eta erdietan Baztarretxe'ko atarian zai zegoan iru mandorekin Joxe mandazaia. Bartolomek eta nik lagundu genion kargatzen, eta gero etzuala lagunik bear esan zigun. Arratsalde erdirako igo omen zuan. Ni Oreja'n eztaietan nintzan.

Gariak ia elduak zeuden da ortan utzi genduan Larte. Legor-urtea zan da gariak azkar eldu ziran. Ebaki, lotu eta sartu genituan. Ostirala zan azkeneko gariak sartu genituan eguna, Uztaren amaika. Nik gogoan detala, azkarrena sartutako eguna. Gure Otarrain sartu genduan azkena.

Bapo apaldu eta pentsatu genduan urrengo egunean Larte bukatu bear genduala. Baita egin ere. Osaba Patxikuri eta Patriziori abisatu eta ikaragarrizko kuadrilla joan giñan Larte'ra, eta arratsalde erdirako bukatu genduan. Erramua jarrita utzi genduan borda berria.

Beerakoan, Telitxe'n artean gariak ebaki gabe zeuzkaten. Ospela zalako, soroa nekez eldu baitzitzaien. Eta, etxerakoan, an sartu giñan ittera(1). Zulo ederra egin genion soroari.

Urrengo eguna jaia, Uztak 13. Leitze'n aizkora-apustua zala, Garziarena'ren lenengo apustua, eta alkar arrotuta ara joan giñan bizikletan Joakin, Bartolome eta ni.

Egun berean, Berastegi'n, Don Pedro Jesusek, Danboliñene'ko apaizak, meza berria eman zuan.

Ni, era ortara egun guzian libre lanean ibiltzeko, errex libratzen nintzan, beientzat janak Xastiñek egi-ten baitzizkigun. Emazteak, sukaldekoa eta aurrak.

Bai, ez pentsa: lana sortzen zitzaion, bai. Bazkaria bialdu bear Larte'ra, ta arropa garbitu bear, eta aparria jarri bear... Ez da gaixoa errezegi bizitua.

Eskerrak urte artan Telitxe'ko Joanita genduan nes-kame. Amalauren bat urte zituan. Oso bizkorra eta ona zan. Onek eramaten zuan bazkaria Larte'ra. Gaixoak mesede ederrak egin zizkigun. Orduan eta geroago ere izan degu orren bearra.

Lenagoko lanak egiñez jarraitzen genduan aurrera, ola kontatzeko gauz partikularrik gabe, eta 1949'an, Abuztuaren 21'ean, Fidel jaio zan. Mutiko ederra eta sanoa. Oso gaizki ez banago, larunbat-arratsa zan. Turmoia eta tximista ari zuan. Argirik etzan eta kandelaz baliatu giñan. Dana ondo atera zan da aurrera.

Zein urte zan ziur ez daukat gogoan. Teofilo Mariaren anai gazteena Arrosi'ko fabrikan lanean sartu eta gurekin bizitzen jarri zan. Erreleboan lana egiten zuan, eta gero guri lagundu.

Onek piztu giñun. Au etortzean, zerua iriki zitzai-gun. Bata besteari lagunduz, edozer lan egiteko kapaz giñan. Lenagotik esan det beste aldi batean, nola Teli-txeburu belaze egin genduan. Ba au zan artifizea, etsi-tzen etzuana. Amaika lan egin genduan biok alkarrekin!

Amairu urte uste det bizitu zala gurekin. Egundai-ño itz bat bestea baiño gorago ez genion egin alkarri. Ain ona zan gizarajoa, eta erantzun ere alaxe egin genion.

Bion artean etxea aidean genebilkian. Zer esanik ez, Xastiñek ere asko laguntzen zigun.

Baiña danak ondo ezin atera. Maria aurdun zegoan eta aur galtzeko arrastoak asi zitzaizkion. Medikuari deitu eta onek oiean gelditzeko esan zion. Egin zituan oiean bi edo iru egun, baiña leenean segitzen zuan on-doezak. Eta medikuak esan zigun onena izango zala kli-nikara jextea. Seguruena aurra ia galdua egongo zala, eta arrisko txarra zala ala egotea.

Jetxi gera Tolosa'ra, eta bereala eraman zuten Maria operazio ori egitera. Nik gauz oien berri ez nekian eta bildurtuta nengoan zer ikusi bear ote genduan.

Ez nuala negar egin esango banu, gezurra esango nuke. Negar egin nuan eta kapillara jetxi nintzan otoitz egitera. An nengoala, bururatu zitzaidan:

— Ea ni emen nagoala ekartzen duten kuartora!

Laister joan nintzan da bai laister ekarri ere. Zentzu gabe etorri zan, baiña laister asi zitzaion etortzen. Ordu ta erdirako argitu zan. Beranduxeago medikua etorri zan, da:

— *¿Qué tal, María? —esan zion—. Todo ha salido a pedir de boca. Puedes estar muy tranquila. Mañana o pasado vas a casa y nada. Pero os advierto que, si no queréis tener más hijos, tendréis que tener sumo cuidado.*

Bigarren egunean etorri zan da ondo.

Andik aldi batera, Urria zan, garo ebakitzetik etorrita, Maria triste arkitu nuan, da galde egin nion:

— Zer dezu? Kolore txarrak dauzkazu.

— Aurdun nago noski —erantzun zidan, da ala izan.

Ia bazetorkion erditze-eguna eta gure medikuak, azidente bat izanda, eskua token zebilkian. Ibarre'koa zegoan ordezeko. Banekian, entzunda, olakoetan zer egi ten zuan: bera ez etorri; komadrona bialdu. Gu Don Juanekin gaizki oituak geunden; da, al bazan, ori ez nai.

Bere etxera joan nintzan, da esan nion naiago nuala, komadronarekin ibiltzea baiño, Maternidadera joatea.

— Ez, Joxe, ez —esan zidan—. Mariak beti errex izandu ditu, eta au ere alaxe izango du. Begira: Pako

Larrañeta mediku egin da eta etorriko da. Arek Mariaren berri zerbait badaki.

Fidel jaio zanean, ekarri egin baigenduan Pako, Don Juanek ala naita.

Etorri nintzan etxera, apaldu ta oieratu giñan. Eta, ordubiak inguru, medikuari deitzeko esan zidan Mariak.

Bizikleta artu ta Kakone'ra usu joan nintzan, telefonotik deitzera. Artu arri koxkor batzuk eta lo zegoan kuartoko leiora tira nituan. Kristala jo bazuten jo, bi segundorako leioa zirrikituta:

— Zein da? —esan zuan.

— Goienetxea —erantzun nion.

— Bazoazke ortik etxe(r)a —bertsoan erantzun zidan.

Baiña bazekian zerbait banuala. Usu idiki zituan beeko atepak. Esan nion zer gertatzen zan, da berak deitu zion Ibarre'ko medikuari. Ta onek, nik bildurra nua-na: komadronari deitzeko. Ez genion deitu. Esan nion:

— Dei zaiozu Don Bizenteri.

Au azkar etorri zan, da esan nion nola gertatzen giñan, da Don Juanekin zer itzeginda nengoan.

— *¡Claro que sí!* —eta telefonora joan zan.

Deitu zuan da etxean zegoan Pako. Esan zion azkar prestatzeko, bazijoala billa.

Kakone'n kamioneta txiki bat zuten. Seme Tomasi deitu zion Martiñek. Ordu laurden baterako joan ziran Tolosa'ra Don Pakoren billa.

Don Bizente Larrañeta gure albaiteroa zan, Don Pakoren aita. Oso albaitero ona eta gizon ona. Gaiñera, gure Mariari asko nai zion. Zenbat aldiz egon ote zan

gure sukaldean kontutan? Iñoiz txorixoren bat edo dozenen bat arrautz eman izan zion.

Gu zai geunden, baiña laister etorri ere bai. Aita-semeak Gaztain-Aundi'n utzi ta Tomas etxera. Bereala an ziran biak. Aita sukaldean gelditu zan da medikua kuartora. Ikusi zuan da:

— Lasai, Maria —esan zion—. Oso ederki daukazu aurra.

Goizeko zortzi ta erdietan jaio zan Juani. San Juan eguna zan. Kanpoan, intz ederraren gaiñean, eguzkia diz-diz zegoan, eta barruan ere pozik geunden, beste alaba bagenduan-da.

Aurrera len bezela. Gaur bezela, orain lan bat, gero bestea. Urrengo urteko Urriaren 24'ean jaio zan Maria Rosario, gure ttikiena edo Benjamina.

Zarrenak eskolan, gazteenak azitzen, eguna joan da eguna etorri, aurrera egin degu, batzuetan ondo, besteetan gaizki.

Ontan, gure umeak etziran oso gogorrak. Maiz izaten genduan mediku bearra: katarroa zala, anjinak ziralara, belarriko miña zala, geiñean zerbait izaten genduan, ttikiak ziran bitarte. Juanito zan gutxien gaixotzen zana. Azi ainbestean, gutxiago gaixotu dira.

Don Juan gure etxera buelta pranko egiña da, bai! Baiña ixilik egon gindezke. Danak ondo dira beintzat, eta Jainkoari eskerrak ematen lan ederra badaukagu.

Kozkortu zanean, Felixek Arrosi'ko fabrikan astea nai zuan. Maria Aszension, berriz, Etsoinberri'n zan. Simonak-eta ere, famili ugaria zuten, da biak bakarrik. Eta Maria Aszension laguntzera bialdu genien. Zortzi urte edo ez dakit, olatsu egin zituan. Jaietan etortzen zan etxera; astea an.

Felixi, berriz, lana bereala eman zioten. Baiña etzebillen konforme. Eramaten zuan puskaren balioa egunean ordaintzen zioten, iru errelebotara lana eginda. Eta atera ta *Escuela Profesional* era joan bear zuala. Guk gustora entzun genduan. Iru urteetan lenengo saria berarentzat izan zan; da Ameri'ko Juan, bigarrena.

Bukatu zituan orko urteak oso nota onakin, eta perito egin nai zuala. Guk ori nai genduan. Asi zan. Baita urterik galdu gabe bukatu ere. Ondoren, lanean asi zan, dirua polleki irabazten zuala. Gero *Acción Católica*'n beste urte bete pasa zuan.

Da, atzenean, injeniero ikasi bear zuala. Gu, al genduan egiteko prest. Asi zan da egin zuan. Orixe bukatzerako ezkondu zan Mari Karmenekin. Seme ona izan da gaur arte. Gu pozik gaude.

Urrena, Maritxu. Au, eskola-urteak bukatutakoan, amari lagunduz, guri ere bai, etxean gurekin bizitu zan, josten ikasiz. Besteak, azi aiñean, laguntzen asi zitzaizkigun, eta orduan Maritxu Tolosa'ra, Gorrotxategi'neko etxera serbitzera. Andik ezkontzeko etorri zan etxera. An neskame ez dakit zenbat denbora. Ezkondu eta urte batzutan Etxe-Alai'n bizitu ondoren, Ernani'ra joan ziran. Orduan da gaur, beti ona.

Maria Aszension, berriz, Etsoinberri'tik etorri zanean, pelukera ikasi nai zuan, eta Donosti'ra joan zan, da an ikasi zuan. Titulua atera zuanean, Zumaia'n izan zuan lenengo lantegia. Famili on askoa bai: Maria Bitoria eta Lazaro.

An lanean ari zala, Berastegi'n Maritxu Etxeberria'k zeukan pelukeria. Au gaurko alkatearen emaztea da. Eta bizi dan etxean, Estankoan, egiten zuan lana. Onek utzi egin nai omen zuan, da errentan Maria Aszensionek artu zuan, eta Zumai'tik onera etorri. Gurekin bizitu zan, ezkondu arte. Etxean gurekin jan, da gero lanera.

Baiña joaterako eta etorritakoan, lana bizkor egin. Amari laguntzen bein ere nekatu ez dana. Neri ere asko. Etzait aztuko bein ere.

Juanito obran zebillen Julian zanarekin. Zortziretan sartu bear zuan lanera. Ara: makiña bat aldiz Juanito zazpirak laurden gutxi aldera ebakitzera joaten zan. Bereala, Maria Aszension beorra karroarekin artu ta joan atzetik, eta zortzirak laurden gutxiagotarako ikulluko ganbelaurreko ate aurrean egun guziko jana utzi zidaten. Ondo dago noski!

Ala zebilela, lokala, alegia pelukeria, Estankoan zeukan, ta ondo jarri naiago zukeala ta lokala berak bear zualà esan omen zion etxeoandreak. Eta berria nun jarri pentsatu eziñez zebilela, Euxebiok eta Maritxuk Ernani'ra joatea pentsatu zuten, Etxe-Alai'ko bitziza saldu eta an bestea erosita. Eta Maria Aszensionek erosi zuan, ara lantegia aldatzeko.

Pentsa zitekean baiño obeto atera zitzaion gauza. Ara nola: Euxebio barberoa zan, soldaduskako denboran ikasia, eta barbero ona gaiñera. Onek egunez Urange'anean egiten zuan lana; eta, etxera etorritakoan, illea mozten dirua irabazten zuan, asko gaiñera.

Aurrena etxea egin zuten bi anaiak, Euxebiok eta Luxiok, eta ikullua ere erdibana zuten; eta ikullu erdi artan oso lokal polit bat egin da an zeukan pelukeria.

Jendea pranko izaten zuan. Astearen azkena aldera, beintzat, asko. Euxebiok, ziranak zirala, bukatu arte segi. Bein edo bein goizeko ordubiak arte ere bai. Langillea izan benetan.

Ikullu laurdenean, Maritxuk txerriak eukitzen zitu. Gero baratza, eta denbora zuan aiñean josten. Begira: ogei urte beteak ezkondu zala, eta gaur ere astean ark jositako galtzak dabilzkit.

Euxebio ta familia Ernani'ra joan ziranean, leenik ara aldatu zuan bere lantokia, eta primeran atera zitzaion leen esan detena. An lan egin, baiña etxean jan da lo.

Gero, Bautistarekin ezkondu zan, eta bizitzen an jarrirri ziran, da gaur ere an bizi dira. Bautistak Artzabal-tza'ko Papeleran egin du beti lana erreleboan. Baiña andik etorritakoan, guri ere asko lagundu digu. Oso sui ona degula esango ez banu, ez nintzake justua izango.

Urrengoa, Juanito. Onekin izan da entenditzen zail-lena. Gaiztoena dalako? Ez. Gure etxean gaiztorik ez da, Jainkoari eskerrak.

Ara zer gertatu zaigun: beti biok alkarrekin bizitu gera, eta proba egin zazute: eskuarekin iztarra igurtzi aldi batean, da iztarra minberatu egingo da. Guri ere orixe pasa zaigu iñoiz. Ni ere ez naiz jenio santukoa. Ark ere berea badu. Baiña alkarri barkatu eta gure biotzetan asarrearen laino-izpirik ez da. Egunero-egunero bizimoduan ori gauza jakiña da.

Beste semeakin bai ederki. Astean bein etorri ta:

— Kaixo, aita! Zer modu?

Ni ere bai pozik, ikusten ditudanean. Kontu kontarri bazkaldu edo apaldu, tertulia egin da kitto.

Baiña Juanitok eta nik lanera joan bear, eta askotan eziñean. Eta eziñak jenio-txartu ez duanik ez det ezagutu. Au esaten det, bein edo bein serioxeago ikusiko ninduzuten eta jakin dezazuten zergatik izan zitekean.

Juanito, txiki-txikitatik danetan gaitzik gutxiena izan duena. Sanoena esan nai nuke. Oso bizia zan, eta esku egokia edozer lanetarako, eta borondate onekoa. Oso ttiki zala asi zan guri laguntzen. Eskolan ikasteko etzan ain langillea.

Au salesianoetara bialdu nai genduan opizioa ikas-tera. Prestatzeko, eskolatik gelditu eta maestrarekin asi genduan prestatzen.

Asi ta laister, Felix fabrikatik atera eta eskola profesionalean asi zan, eta orduantxe Teofilo zana Arro-si'n il zan. Goian bego.

Gure etxean laiño beltza sartu zuan. Arrunt txun-dituta utzi niñun. Maria oraindik okerrago. Biziko gi-ñanik geiago ez nuan uste. Alakoxe utsunea utzi zigun. Denborarekin argia ikusten asi giñan, baiña ez bereala.

Bakarrik gelditzen giñan da erabaki genduan Jua-nito bearko genduala etxean. Gero, ikastaldi batzuk an-tolatu zituzten Zabalegi'ko Nekazari-Èskolan. Aiek egin zituan da etxean zebillen, lana gogor egiñez.

Ondoren soldaduska Burgos'en egin zuan, eta etxe-ra etorri ta laister igeltsero asteko proportzioa izan zuan. Asi zan da ikasi ere bai. Eskerrak ikasi zuan. Geroztik etxean makiña bat igeltsero-lan egin du.

Urteak bazijoazen, da amak eta biok itz egin gen-duan lenbailen ezkontzea ohea izango zala ta zer kon-diziotan utzi bear genion. Ordurako bagenekian andre-gaia bazuala eta zein zuan.

Eta eguraldi txar batean, gorotz-tokian gorotz arro-tzen ari giñala, esan nion zer pentsatu genduan, nola ta zer kondizio izango zituan. Eta ikusiko zutela eran-tzun zidan.

Denborarekin ezkondu ziran da ementxe bizi gera, ta ondo gaiñera. Maria Anjeles guretzat aingeru bat izan da, beti leial da prest on egiteko. Oso maiteki artzen gaitu. Juanitok ere bai. Artutako obligazioak danak zeatz eta meatz betetzen dituzte. Maria Anjeles gaixoak ez daki zer egin guri eta beste senideai. Esku onetan utzi genduan etxea, ta oso pozik bizi gera.

Orain Fidel. Au. gizajoa, ez degu ume txarra. Txikia zala, arbi egosteko pazian anakak sartu, irakiten zegoan lekuan, eta bi anakak kiskali edo erre zituan. Eskerrak penizilina ordurako bazan. Bestela, gaur etzegoan munduan. Gorriak ikusi zituan. Etzan berea-la sendatu.

Eskolan etzan geiegikoa. Juanitoren moduan, eskola profesionalean asi zan. Lenengo bi urteak *a trancas y barrancas* aprobatu zituan. Irugarrengoa suspenditu Garagarrillean, eta Agorrean aprobatu zuan. Ondoren, lanean asi zan Tolosa'n.

Alako batean *maestro industrial* egin bear zuala, lana egiñez. Eta asi zan. Nik pentsatzen nuan:

— Lenago egun guzian ezin da orain gauez nola egingo dek?

Emazteak ere ori bera esan zidan.

Gauean berandu, amarrak inguru, etortzen zan. Apaldu eta ikasten. Goizean deitzen genion eta lanera. Alaxe bi urte, eta egin zuan. Lortu zuan bere naia. Amaika gau zelebre pasa zituan. Bai; saiatu zan mutilla.

Gero perito ikasi bear zuala, eta an ere asi zan. Felix eta Mari Karmen ezkondata zeuden, eta an bizi ziran Mari Rosario ta biak. Kosta zitzaion, baiña lortu zuan. Gaur *perito industrial* titulua badu, eta Oñati'n *Enara*'n egiten du lana.

Nere lagun baten billobarekin ezkondu zan: Tolosa'ko Maria de Pedro, oso emakume argia eta jatorra. Onek Donosti'ko Hospitalean egiten du lana, ofizinan. Bi seme dituzte eta ondo bizi dira.

Ondoren, Juani. Onek batxillerra ikasteko prestaketak egin zituan. Baiña gero burura sortu zitzaion, aizpa bezela pelukera izan bear zuala. Etxean gurekin ari zan lanean, ordea. Juanito soldadu ta norbait bear gen-

duan etxean. Amaika aldiz gustora joana nago berarekin jatenetara beientzat. Oso bizkorra da.

Juanito etortzean, akademi batera joan zan Donosti'ra, eta titulua atera zuan, da apur bat Zumaia'n egon zan. Baiña berak bere kontura jarri nai zuan, da Ernani'n piso bat erosi ta an jarri zuan pelukeria. Maritxo ta Euxebiorekin jan da lo. Asko lagundu zioten auek, eta oso polleki asi zan lanean.

Ala zebilela, senargaia egin zuan da ezkondu, ta Ernani'n bere pisoan jarri ziran. Senarra, Joxe Mari Elordi, kaldereroa, gizon langillea ta ona. Amaika lagundu digu. Semea eta alaba dituzte, eta ondo bizi dira, biak lan egiñez.

Gero, txikiena: Maria Rosario. Onek eskolan, lenengo emen da gero Tolosa'n, larri-aldiak izan zituan. Baiña denetan aurrera jarraituz, andereño egin zan. Bereala eman zioten lana, eta segitzen zorrotz.

Onek ere senargaia, eta ezkondu ta bi alaba. Senarrak pisoa zeukan Amarotz'en, da an jarri ziran da ondo bizi dira, biak lan egiñez. Senarra, Joxe Manuel Iraola. Gipuzkoa'ko Kutxan lan egiten du. famili-zalea ta senar gozoa, Joxe Mari bezelaxe.

Famili osoa ola osatu ta aurraikin ondo bizitzen ikusita, gu gurasoak bizi-poz aundia daukagu. Ez gera irixten Egilleari eskerrak bear bezela ematera.

(1) Garia igitaiez ebakitzera.

BESTE ALDERDIAK

Nere sortzea, Goienetxe'ra etortzea, eskola-garaia, gazte-denbora, ezkontza, familia, onen osatzea eta zartzea, alderdirik onenak esan ditut. Baiña beste alderdiak? Lotsatu ere egiten naiz, baiña esan bear ditut.

Aita-amekin eta izeba-osabekin ondo portatua naiz. Izeba-osabak gazte nintzala il ziran, eta aien naia ondo bete det. Besterik ez nuke nai: aiek mundu ontara etortzea, aste bat alkarrekin bizitzera. Ziur nago pozik joango lirakela.

Ogei ta amasei urte nituan aita il zanean, Garagarillaren 27'an; berak irurogei ta amasei. Poz bat aundia badet nere barruan: nere egite txarrik eta arrazoi txarrik gabe joana da mundutik.

Alakoxea zan bera ere. Nik arrunt maite nuan. Baiña denbora berean errespeto aundia nion. Bizi zan arte, nere gidari bera izan zan. Gizon argia, gozoa eta irikia ezin geiago.

Ama, irurogei ta bost urte nituala il zan. Berak larogei ta sei zeuzkan. Ama onik bada, ona. Geiago ez nezakean maite. Txukuna, sukaldari ona, langille izugarria eta oso esku egokia. Jainkoak daki guri zenbat lagundu zigun lanean.

Aitaren aldean bizkorra, baiña jenio bizixeagoa. Eta aita bezin irikia ez, eta aitarekin ainbeste konfiantza ez nuan. Etzekian edo ezin zuan gaixoak ixilik gauzak gorde.

Aitak bai. Egundaiño etzuan itzik aterako, ixil-gauzen bat esaten banion. Etzion amari ere esango. Bai-baitzekian etzuala ixilik gordeko. Ara, ba, zergatik nuan konfiantza gutxiago amarekin.

Baiña onek ez du esan nai amarekin ez nuala konfiantzik. Ezta gutxiago ere. Maite nuan dudarik gabe. Nere bizimoduko gauzak, ezkontza aurreko artu-emanak, ezkontza, amarekin eta aitarekin biekin batera erabaki genduan bizitza dana.

Baiña Soziedadeko aministradore eta erriko gauzetan asi nintzanean, ixil gorde bearreko gauzak izaten ziraden tartean, eta gauza oiek bakarrik aitarekin esaten nituan. Etzuan esango, ez. Etzegoan kuidadorik.

Patxaran entzun, gero mantso-mantso pentsatu ondoren, urrengo egunean bere iritzia emango zidan. Konfiantza itxua nuan aitarekin. Nere zuzendaririk onena bera izan da.

Soziedadeko aministradore jarri nindutenean, maiz joan bear izaten nuan lagunekin itzegitera, geienean edo beti Kakone'n. Lenengo, bearra zanean; laister, aitzakiak billatuta; eta, azkenean, batere aitzakirik gabe, oituraz.

Etzetik joaten nintzan kalera, eta prankotan berandu xamar etorri ere bai, eta bein edo beste oso berandu ere bai. Bein det gogoan goizeko seiretan etorria.

San Anton gaua zan. Berriketa eta txurrut jarrita, konturatzeko seirak laurden gutxiago. Konturatu nintzanean usu etorri nintzan, bizikleta artuta. Baiña alperrik. Ordua joana zan. Seiretan sartu nintzan etxera eta, jakiña, zuzenean kuartora. Maria esna zegoan da esan zidan:

— Zer zabilta, Jose, garai ontan?

Esan nion gertatu zitzaidana eta esan zidan:

— Sar zaitez oiera, nik beiak jetziko ditut-eta.

— Ez —erantzun nion—. Beiak nik jetziko ditut. Aldatu eta bi muxu eman da oiean utzi nuan, eta sukaldera joan nintzan. Orduantxe iritxi zan Teofilo zana, Arrosi'n gaua lanean pasata.

Lagunartean berriketan jartzen giñan; da, kontua, jokoia eta txurruta, oartu gabe denbora joan egiten. Bartzutan amarretan, amaiketan ere bai, amabietan ere bai, baita ordu batean ere. Ordubietan ere amar bat aldiz igoal. Iruretan ere iru edo lau aldiz. Lauretan ere go-goan det, baiña bein bakarrik.

Azkeneko apur bat arrotu ere bai. Bertsotan igual asi. Artan ere apizio piska bat izan det. Umore ederra-rekin etxera. Baiña etorri naizenean etorri, eta ekarri dedan umorea ekarri, egundaiño itz bat ez degu izandu.

Baiña urrengo goizean, ni beti leengo garaiean jeiki naiz. Ez naiz egun batean ere amar minutu geiago oian egon. Mariak, berriz, geiena esan didanean:

— Leenago etorri baziña, obe zenduan, Jose.

Ez da nik esatea ederki, baiña ortarako bizkorra izandu naiz. Nere emazteak, ni ondoan ez nengoala sufri zezakean. Baiña nik itz txar bat esan diodalako ez ezertxo ere.

Ez det esaten onekin justua naizenik, ez. Badakit errudun naizena. Iñoiz pentsatzen dedanean, lotsa ema-

ten dit. Baiña alperrik. Egiña egiña izaten da, eta ez dago borratzerik.

Iñoiz otorduren bat edo beste ere bai. Baiña au ez da nere fuertea izan. Etxean janda joaten nintzan. Edo, bestela, etorritakoan jan.

Festara, berriz, bakarrik bi bider det gogoan. Bein Gorriti'ra, Joakin da biok. Beste batean, Gaztelu'ra iru anaiak eta Teofilo kuñadoa joan giñan. Nik baikuntza bat neukan kobratu eziñez eta argatik joan nintzan.

Perira bai; askotan joan naiz. Orain zaartu naiz eta danai utzi egin bear. Diabetis daukat ogei urte ontan eta rejimena egin bear. Ala ere, eztaietan edo festetan edo etxean bazkariren bat danean, orain ere geixeago itz egin edo apur bat bizkortu, gustatu egiten da irris-tatzen naiz. Baiña esaera da mastia bildurrak gordetzen duala, eta nik ere errenditu egin bear.

Lan-kontuan ez det ezer esan nai. Egiñak agiri dira. Or daude egitekoak ere. Berak itz egingo dute. Geroak juzgatuko nau.

Emaztearengatik zer esan nezake? Asi egingo naiz, baiña ez dakit bear bezela itz egiten asmatuko dedan.

Leen ikusi nuanean, aingerua iruditu zitzaidan. Gero, ezkongaietan, egokia. Beti txukuna ezagutu det, eta izkeran garbia. Ezkonduta, berdin gabeko laguna. Sukaldari oso ona.

Pazientziaren kutxa. Lanean etsi ez duana egundaiño. Soro eta belaze-lanetan zenbaitek ainbesteko arrankerik ez. Baiña langille ona an ere. Etxea txukuntzen, zezakeneraiño alegin guziak egiña. Nai ainbat nola egingo zuan gaixoak?

Goizean jeiki ta, leenengo, eltzea jarri surtan. Babarrunak alegia. Gero ikullura, txerriak eta oilloak. Gero umeak eskolara, gosaria emanda. Ortarako ere ta-

loak erre bear. Geienez, ala moduzko egurrak. Gezurra badirudi ere, egurra besterik ez, baiña ez genduan oiturarik, orain bezela, aurretik egurra prest jartzeko. Guri ere gosaria eman bear.

Ondoren, ontziak garbitu. Ogia ere, bi egunetik bein gutxienez, iñoiz egunero ere bai, egin bear. Azak jarri. Eguerdirako bazkaria prest. Geiago egin al zezakean? Bai. Iru edo lau aldiz det gogoan, oia txukundu edo egin gabe siestan sartua.

Bazkaldu, ontziak jaso eta siesta apur bat. Gero garbiketak. Amaika aldiz ikusi det, barriño edo latona, guk esaten genion, trapuz betea buruan, eta balde bat zintzilik duala, iturritik joan-etorria egiten. Arropak balakoiean zabaldu. Gero merienda. Berriz ikullura. Gero aparria. Arropa konpontzen bakarra ere, lan ona izaten zan gure etxean.

Au oso gustoko lana zuan. Gaztetan josten ikasten Tolosa'n ibillia, nerekin asi baiño lenago, eta ederki mol-datzen zan. Bateri aundiegi bazan, besteri jarri, retalen batzuk ekarrita. Galtza ta soiñekoak ere bai, txikitu ziran bitarte. Guri ere, galtzak belaunetan puskatzen genituanean, arabakia jartzea zan orduko oitura, eta oso txukun ezartzen zizkien. Galtzerdi konpontzen ere lan asko izaten zan. Erosi ordurako puskatzen baitziran.

Diru aldetik ere naiko beartsu giñan garai artan. Bi pezta eskuan ikusi genituanean, zelaiko soroa erosi genduan, da naiko lanak. Saiatu egin bear, al zana egiten.

Bein neri galtzak josi zizkidan da ara nola: galtzak guk beti belaunetan puskatzen genituan orduan, da orain ere bai. Da kolgaduran, oraingo leku berean, bi edo iru pare egongo ziran belauna puskatuakin eta Mariak *zirrit-zarrat* galtza zar oiei atze-partea kendu, eta bi atze-partekin berriak egin zituan. Egun batean esan zidan:

— Galtzak probatu bear dituzu.

— Zer, ba? —esan nion—. Berriak egin al dizkidazu?

— Berriak edo nola-alakoak bai beintzat.

Probatu nituan da oso poliki neuzkan.

— Istimatzen dizut, Maria —esan nion—. Nik ok puskatuko ditut.

Eta bai puskatu ere. Amaika aldiz gustora jantzi nituan, puskatu ziran arte.

Len ere esan det, baiña berriz ere bai: nere familiak asko lagundu digula, batez ere amak. Bizkorra berdin-gabea baitzan.

Orain trankil bizi da gure Maria, baiña ondo merezia du.

Berrogei ta sei urte ezkondu giñala; eta, urteak zear, lanak, nekeak, eziñak, danak izan ditugu. Baiña alkarrekin itz egin gabeko egunik ez. Laiño-alditxoren bat? Bai. Baiña erauntsi gabekoa. Beti alkarrekin paketsu. Gure umeak oso onak. Sui-erraiñak berdin, zer esanik ez.

Baiña danen gaiñetik umil aitortzen det: gure bizi-modu paketsu oni eutsi dion ardatza, une guzietan, emazte fiña eta ama ona izan dan amona Maria degu.

ARKIBIDEA

Eskeintza	7
Jakin al dezazuten	9
Migel Azpiroz Arrizurieta	11
Jose Lorenzo Azpiroz Munita	15
Pedro Jose Azpiroz Etxeberria	17
Juan Agustin Azpiroz Saralegi	21
Osaba Bernardo	41
Goienetxe	45
Goienetxe berria	53
Saxtin	65
Leitzaran'go basoak	67
Nekazariaren urtea	73
Nere amaren familiaren berri	83
Amona Mariaren aldeko berri	87
Don Juan Atarrabia	95
Pernando Amezketarraren ipui bat	99
Zelebrekeriak	103
Lixua	113
Arreoa	117
Aur-denbora	121
Gure mantenua	133
Azken ipurdikoak	137
Gazte-denbora	143
Arrantza	149
Andregai	157
Galmintza	175
Ezkontza	183
Bizimodu berria	197
Beste alderdiak	221